

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Факультет фізики, математики та інформатики
Факультет філології та журналістики
Кафедра української літератури, українознавства та методики їх навчання

Олександр САНІВСЬКИЙ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до практичних занять та самостійної роботи
з навчальної дисципліни
«АКАДЕМІЧНА РИТОРИКА»
014 Середня освіта (Інформатика)

Умань-2023

Олександр САНІВСЬКИЙ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до практичних занять та самостійної роботи
з навчальної дисципліни
«АКАДЕМІЧНА РИТОРИКА»

Умань–2023

УДК:808.5(072)

Призначені для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта денної та заочної форм навчання.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради факультету філології та журналістики Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 1 від 30 серпня 2023 року).

Рецензент:

Медведєва М. О., кандидат педагогічних наук, доцент, зав. кафедри інформатики і інформаційно-комунікаційних технологій, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Сивачук Н. П., кандидат педагогічних наук, професор, зав. кафедри української літератури, українознавства та методики їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Академічна риторика» / Укл. О. М. Санівський. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2023. 137 с.

Методичні рекомендації складено відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 09.07.2018 року № 1/9-434 «Щодо рекомендацій з навчально-методичного забезпечення» і містять вступ, тематичний розподіл годин лекційних, практичних занять та годин самостійної роботи, методичні рекомендації до практичних занять, самостійної роботи, методичні рекомендації до ІНДЗ, розподіл балів та критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти, підсумковий контроль знань (питання до заліку), термінологічний словник, рекомендовану літературу.

УДК:808.5(072)

© Санівський О.М., укладач 2023

©Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕМАТИЧНИЙ РОЗПОДІЛ ГОДИН ЛЕКЦІЙНИХ, ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА ГОДИН САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	14
РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	15
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ	76
РОЗДІЛ IV. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	80
РОЗДІЛ V. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ	83
РОЗДІЛ VI. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	85
РОЗДІЛ VII. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	134

ВСТУП

Методичні рекомендації до практичних робіт та організації самостійної роботи із навчальної дисципліни «Академічна риторика» здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти розроблені згідно «Положення про самостійну роботу здобувачів вищої освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини». Час, відведений для самостійної роботи здобувача вищої освіти, регламентується нормативними документами Міністерства освіти і науки України, навчальним планом (робочим навчальним планом) і знаходиться в межах від 1/3 до 2/3 загального обсягу навчального часу, відведеного для вивчення конкретної навчальної дисципліни. Головною метою самостійної роботи є системне і послідовне засвоєння навчального матеріалу в межах програми навчальної дисципліни, формування у здобувачів вищої освіти здатності самостійно здобувати і поглиблювати знання.

Самостійну роботу над засвоєнням навчального матеріалу здобувач вищої освіти може виконувати в бібліотеці, навчальних кабінетах, лабораторіях, комп'ютерних класах, а також у домашніх умовах, використовуючи освітньо-інформаційне середовище, у вільний від обов'язкових навчальних занять, час. У деяких випадках цю роботу проводять відповідно до заздалегідь складеного графіка, що гарантує можливість індивідуального доступу здобувача до потрібних дидактичних засобів.

Завдання, які пропонуються здобувачам для самостійної роботи, сприяють поглибленому вивченню теоретичного матеріалу, закріпленню та узагальненню отриманих знань, формуванню фахових компетентностей, вмінню використовувати набуті знання на практиці.

Навчальна програма з дисципліни «Академічна риторика» передбачає самостійну роботу здобувачів другого

(магістерського) рівня вищої освіти, яка має на меті формування пізнавальної активності здобувачів і забезпечує їх знаннями, отриманими внаслідок додаткового вивчення літературних джерел, матеріалів Інтернету, засвоєння ними основних вмінь і навичок роботи з навчальними матеріалами, поглиблення та розширення вже здобутих знань, підвищення рівня організованості.

У процесі самостійної роботи здобувачі мають оволодіти вміннями та навичками:

- організації самостійної навчальної діяльності;
- самостійної роботи в бібліотеці з каталогами;
- роботи з навчальною, навчально-методичною, науковою, науково популярною літературою;
- конспектування літературних джерел;
- опрацювання статистичної інформації.

Кожний здобувач повинен вміти раціонально організовувати свою навчальну діяльність. Важливим є вміння скласти план роботи, чітко визначити її послідовність. Потрібно щоб план самостійного навчання був реальним і його виконання давало плідні результати у навчальному процесі.

Для успішної самостійної роботи значну частину часу здобувач виділяє для роботи в бібліотеці. Треба розуміти суть складання алфавітного й тематичного каталогів, вміти швидко знаходити в них потрібну літературу, знати особливості бібліографічного шифрування. Для плідної роботи з літературними джерелами здобувачу корисно скласти свою власну бібліографію, заповнюючи бібліографічні картки на потрібні для нього книги, брошури чи статті. Для роботи в провідних бібліотеках й електронних бібліотеках України здобувачу треба знати їх структуру, спеціалізацію окремих підрозділів, вміти користуватися різноманітними каталогами, правильно заповнювати бланки вимоги на літературу.

Відібрана для самостійного опрацювання література може бути різною як за обсягом наукових даних, так і за характером викладу. Слід відібрати необхідний для опрацювання матеріал (глави, розділи, підрозділи), а також розсортувати його за важливістю (для детального вивчення, для ознайомлювального читання). Процес читання має відбуватися повільно, вдумливо, до незрозумілих питань слід обов'язково повертатися, наводити довідки, щоб зрозуміти суть думки автора. Знання невідомих термінів слід одразу ж з'ясувати за тлумачними словниками, енциклопедіями або спеціалізованими довідниками. У процесі роботи з літературою корисно робити виписки найважливіших думок, формулювань, окремих висловів на окремих аркушах паперу із зазначенням автора, джерела, сторінок і абзаців. Для кращого засвоєння матеріалу, розвитку творчого мислення основний зміст прочитаного доцільно формулювати у вигляді тез.

Конспект є стислим викладом основної суті опрацьованого літературного матеріалу. Він має бути стислим, змістовним і записаним своїми словами і формулюваннями. Класичні визначення, оригінальні думки, вислови слід записувати до конспекту повністю, з посиланням на автора джерело і сторінку. У процесі конспектування важливо дотримуватися логічного зв'язку між окремими складовими тексту. У тексті конспекту корисно підкреслювати найважливіші теоретичні положення, визначення, висновки і робити помітки на полях. Систематичне конспектування опрацьованого матеріалу дисциплінує розум, відпрацьовує вміння формулювати свої думки в короткій змістовній формі, сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Для цілісного уявлення про навчальну дисципліну «Академічна риторика» здобувачу слід користуватися довідковою літературою: енциклопедіями, енциклопедичними словниками, галузевими довідниками.

Теми, що виносяться на самостійне опрацювання необхідно презентувати у вигляді усної доповіді (коротке повідомлення 5–7 хвилин) під час семінарського заняття (або під час індивідуальної консультації з викладачем). В умовах дистанційного навчання завдання для самостійної роботи прикріплюються окремим документом в Інформаційно-освітньому середовищі (Moodle).

Навчальна дисципліна «Академічна риторика» є обов'язковою в системі підготовки фахівця, вивчається на другому (магістерському) етапі підготовки здобувачів.

«Академічна риторика» – дисципліна, яка в навчальному процесі займає дуже важливу позицію переходу від осягнення теоретичних основ риторики до формування професійної риторичної культури психолога. У системі підготовки майбутніх психологів вивчення риторики передбачає засвоєння основ класичної та сучасної педагогічної риторики як мисленнєво-мовленнєвої діяльності, спрямованої на переконання, вплив, досягнення цілей у процесі мовної комунікації, а також на вироблення у студентів умінь і навичок аналізувати й продукувати різні тексти публічних виступів перед різними аудиторіями відповідно до мети, призначення й умов спілкування. Уміння мислити, говорити, доповідати, переконувати – це першооснова риторичної культури особистості, вагомий показник його фахової майстерності. Тому технологія викладання риторики має бути побудована відповідно до вимог особистісно зорієнтованого, евристичного, культурологічного, діагностичного підходів до навчання, тобто охоплювати такі змістові компоненти, як засвоєння студентами теоретичних основ академічного красномовства; освоєння найкращих зразків виступів, доповідей, промов видатних педагогів минулого й сучасності, з'ясування характеристик майстерного виступу (риторичний аналіз); самостійне створення, виголошення й аналіз виступів як власних творчих продуктів;

взаємоаналіз творчих продуктів на основі взаєморецензій; використання набутих знань і вмінь у практичній роботі (навчальна й виробнича практики, науково-дослідна робота, громадська, культурна діяльність тощо). Формуванню навичок логічного мислення, переконливому впливу на слухача, ефективному вираженню своїх думок у будь-якому жанрі спілкування сприятимуть глибокі зв'язки риторики з навчальними дисциплінами, вивченими студентами до опанування пропонованого курсу, – філософією, логікою, психологією, педагогікою, етикою, естетикою, культурою української мови, сучасної української мови, фахової мови та ін.

Курс «Академічна риторика» сприятиме формуванню риторичної культури магістрантів, яка охоплює духовно-моральну культуру, мисленнєву (логічну) культуру, культуру мовлення, комунікативну культуру (риторичну етику).

Мета курсу – формування комунікативної компетентності магістранта, вдосконалення його мисленнєво-мовленнєвої діяльності, оволодіння словом як універсальним інструментом наукового спілкування, навчання, виховання і дії на основі невичерпної скарбниці риторичного досвіду.

Основними завданнями висвітлити основні етапи зародження та становлення риторики як науки; познайомити слухачів із сучасною теорією та практикою риторики; дати системні відомості про сучасну риторичну науку; сформувати необхідні мовленнєві риторичні уміння; підвищити мовленнєву культуру магістрів, їх мовну компетентність.

У кінцевому результаті навчання магістрант повинен **знати**: основні питання академічної риторики; основні категорії, розділи і закони загальної риторики; закономірності логіки мовлення; основні види ораторських промов; професійно значущі мовленнєві жанри; теорію техніки мовлення.

У процесі вивчення курсу магістрант повинен **уміти**: екстраполювати основні закони риторики; вибирати тему

промови, аналізувати її, збирати і систематизувати матеріал з даної проблеми; на основі спостережень і аналізу бази даних створювати «портрет аудиторії»; вести розгорнутий монолог, ефективну бесіду з фахової проблематики; вирішувати комунікативні і мовленнєві завдання в конкретній ситуації спілкування; логічно, правильно, точно і емоційно виражати думки в словах, відповідно до змісту, умов комунікації і адресата, прагнучи при цьому передати в промові свій індивідуальний стиль; оволодіти полемічним мистецтвом (диспут, полеміка, дискусія); системно аналізувати весь комунікативний процес (рефлексія); пізнати суть мовленнєвого ідеалу як компоненту культури і мовного ідеалу, як взірця спілкування.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач повинен набути таких результатів навчання та **компетентностей**:

Загальні компетентності:

ІК. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі й практичні проблеми у галузі освіти та професійній діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та методів педагогіки, психології, інформатики, проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог.

ЗК 1. Готовність взаємодіяти з учасниками освітнього процесу та представниками інших професійних груп, керувати колективом, толерантно сприймати соціальні, етноконфесійні та культурні відмінності, діяти в нестандартних ситуаціях, нести соціальну й етичну відповідальність за ухвалені рішення (соціальна компетентність).

ЗК 2. Здатність генерувати нові ідеї (креативність) та виявляти ініціативу, вміння приймати обґрунтовані рішення, виявляти, ставити та вирішувати проблеми, розробляти та управляти проектами, планувати та управляти часом (підприємницька компетентність).

ЗК 3. Здатність діяти як відповідальні громадяни й повною мірою брати участь у соціальному житті, свідомо й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку

демократичного громадянського суспільства (громадянська компетентність).

ЗК 4. Здатність і готовність до різноманітної культурної та творчої діяльності, розуміння національної та світової культур, шанобливе ставлення до культури та звичаїв інших країн, розуміння різних способів передачі ідей, вміння співпереживати, бути відкритим до культурного самовираження тощо (культурна компетентність).

ЗК 5. Здатність впливати на учасників освітнього процесу, їх взаємодію та згуртування, приймати оптимальні рішення задля ефективного викладання та удосконалення освітнього процесу (лідерська компетентність).

Фахові компетентності:

ФК1. Здатність використовувати і розвивати мовно-комунікативні уміння та навички в професійній діяльності, робити усні та письмові звіти, обговорювати професійні теми рідною та іноземною мовами.

Програмні компетентності:

ПРН 2. Знання лексичних, граматичних, стилістичних особливостей державної та іноземної мов, термінології в галузі освіти та інформаційних технологій.

ПРН 8. Зрозуміле і недвозначне донесення власних висновків, а також знань та пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються.

Навички **Soft skills** – комунікабельність, вміння виступати перед аудиторією, вміння приймати рішення, відповідальність, вміння формувати команду та працювати в ній, вміння вирішувати проблему, наполегливість, вміння критично мислити, здатність порозумітись, розвиток соціальних навиків та емоційного сприйняття, уміння аргументувати свою думку.

Методична концепція вивчення дисципліни полягає в тому, щоб максимально організувати самостійну пізнавальну діяльність студентів. Вона складається з :

1) Пізнавально-орієнтувального компонента – студент самостійно робить огляд загального змісту теми, питань, завдань, списку джерел з тим, щоб зорієнтуватись:

а) в обсязі матеріалу;

б) його місці в системі предметної теорії та практики;

в) легкості/складності у використанні.

2) Пізнавально-структуруючого компонента – студент самостійно структурує та переструктурує матеріал різного ступеня складності з тим, щоб надати йому нового вигляду та особистісного смислу:

а) простішого для сприймання та запам'ятовування;

б) відповідного до смаків та професійних інтересів (мотивація самовираження);

в) цікавим для обговорення з колегами, що відповідає комунікативним потребам та лідерським компетенціям здобувача освіти.

3) Пізнавально-пошукового компонента – студент самостійно шукає та створює інформацію з тим, щоб:

а) поглибити власний професійний ресурс знань та вмінь;

б) підтримувати високий рівень психічної енергії та самоповаги;

в) набувати вмінь практикуватись у професійному діапазоні творчих завдань.

4) Експериментально-дослідницького компонента – студент самостійно проводить емпіричні дослідження за темами з тим, щоб:

а) накопчувати практичний досвід;

б) перевіряти дію вивчених методів на практиці та формувати власний методично-професійний профіль;

в) розвивати діловий прагматизм.

Курс «Академічна риторика» є основою формування риторичної культури магістрантів:

1. Духовно-моральна культура – любов до людей (гуманізм), відповідальність за своє слово, віра (побожність),

справедливість, чесність, скромність, доброта, доброзичливість, взаємодопомога, емоційна підтримка (стриманість).

2. Мисленнєва (логічна) культура – самостійність, логічність (ясність), продуктивність, самокритичність (рефлексія), гнучкість, швидкість (оперативність).

3. Культура мовлення – правильність (нормативність), точність (ясність), доступність, доцільність, виразність (художня образність), експресивність, техніка мовлення, володіння голосом (дикція, артикуляція, дихання), паузація, інтонація.

4. Комунікативна культура – повага до співрозмовника, тактовність (коректність), емпатійність, ввічливість, розкутість, управління поведінкою слухачів (аудиторії), залучення односторонців.

Курс передбачає необхідність систематичного опанування здобувачами теоретичного матеріалу і надбання навичок вирішення окремих завдань і проблем. Це зумовлює значну питому вагу самостійної роботи студентів та застосувати отримані знання для аналізу конкретних практичних ситуацій.

РОЗДІЛ I
ТЕМАТИЧНИЙ РОЗПОДІЛ ГОДИН ЛЕКЦІЙНИХ,
ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА ГОДИН САМОСТІЙНОЇ
РОБОТИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Становлення академічної риторики												
Тема 1. Академічна риторики як наука, її зв'язки з іншими науками	8	2	2		2	2	6	2			2	2
Тема 2. Історія академічної риторики	8	2	2		2	2	8				4	4
Тема 3. Закони академічної риторики	8	2	2		2	2	8				4	4
Разом за змістовим модулем 1	24	6	6		6	6	22	2			10	10
Змістовий модуль 2. Жанри академічної риторики												
Тема 4. Жанри академічної риторики.	16	2	2		6	6	14	2	2		5	5
Тема 5. Публічний виступ	16	2	2		6	6	10				5	5
Тема 6. Наукова доповідь	32	4	4		12	12	24	2	2		10	10
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ												
Тема 7. Академічна еристика	10		2		4	4	24	2	2		10	10
Тема 8. Прийоми маніпулювання в суперечках	20	2	2		8	8	20				10	10
Разом за змістовим модулем 2	34	6	4		12	12	44	2	2		20	20
Усього годин	90	16	14		30	30	90	6	4		40	40
Модуль 2												
ІНДЗ			-			-						
Усього годин	90	16	14		30	30	90	6	4		40	40

РОЗДІЛ II

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Теми для самостійного опрацювання

Теми, що виносяться на самостійне опрацювання необхідно презентувати у вигляді усної доповіді (коротке повідомлення 5–7 хвилин) під час семінарського заняття (чи під час індивідуальної консультації з викладачем). В умовах дистанційного навчання завдання для самостійної роботи прикріплюються окремим документом в Інформаційно-освітньому середовищі (Moodle).

Тема 1. Академічна риторика як наука, її зв'язки з іншими науками	2
Тема 2. Історія академічної риторики	2
Тема 3. Закони академічної риторики	2
Тема 4. Жанри академічної риторики. Публічний виступ.	6
Тема 5. Наукова доповідь	6
Тема 6. Академічна еристика	5
Тема 7. Прийоми маніпулювання в суперечках.	7
Усього годин	30

Завдання на самостійну роботу студентів:

№ з/п	Назва теми	Форма	Кількість годин	
			Денна	Заочна
1	Скласти партитуру і виголосити фрагмент промови Тіртея (Тіртей // Антична література. Хрестоматія // Упорядкував О. І. Білецький. Київ : Рад. шк., 1968.).	Виступ	1	2
2	Ознайомитись із текстом «Другої промови проти Філіппа» Демосфена. Зробити її риторичний аналіз. (Демосфен. Друга промова проти Філіппа // Антична література. Хрестоматія // Упорядкував О. І. Білецький.	Повідомлення	1	2

	Київ: Рад. шк., 1968. С. 295–298).			
3	Підготувати для слухачів, які починають вивчати дисципліну риторику: а) невеличку промову (до 7 хв.) про одного із ораторів (Горгія, Ісократ, Сократа, Платона, Аристотеля, Цицерона, Квінтіліана); або б) промову на тему «Три обов'язки оратора: вчити, подобатися, зворушувати» (Цицерон).	Повідомлення	1	2
4	Виголосити фрагмент із «золотого слова» Київського князя Святослава зі «Слова про похід Ігорів...» (Слово про похід Ігорів... / Переклав Леонід Махновець // Давня українська література. Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. Київ, 1998. С. 261).	Повідомлення	1	2
5	Прочитати фрагмент проповіді Кирила Туровського «Слово в новий тиждень після Пасхи». Скласти партитуру тексту і виголосити уривок із проповіді від слів «...Нині сонце, красуючись...» до «...Сьогодні старе до кінця прийшло і все нове настало воскресіння ради...» (Туровський Кирило. Із «Слова Кирила недостойного монаха, по Великодню...» / Переклав Володимир Скrekотень // Давня українська література. Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. С. 206–208).	Виступ	2	2
6	Підготуйте невеличку розповідь «Оратори Київської Русі – Іларіон, Кирило Туровський».	Повідомлення	2	4
7	Ознайомитись із рекомендаціями Ф. Прокоповича про складання похвальних (епідейктичних) промов. На їх основі скласти	Повідомлення	2	4

	власну промову на одну із запропонованих тем: 1) промова з нагоди Дня народження; 2) весільна промова; 3) промова при врученні подарунків; 4) промова-подяка; 5) промова-привітання; 6) промова-прощання; 7) похвала рідній школі, університету, місту, вчителеві (Прокопович Феофан. Філософські твори. – Т. 1. Про риторичне мистецтво. Київ,1979. С. 382–399).			
8	Скласти і виголосити невеличку промову, використовуючи у ній одне із прислів'їв про мову.	Виступ	1	2
9	Підготувати промову на тему: «Слово – це... місточок, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність», або, «Без живого, трепетного, хвилюючого слова немає...», або «Словом можна створити красу душі, а можна і спотворити її» (В. О. Сухомлинський).	Повідомлення	2	2
10	Прочитати статті В. О. Сухомлинського, сконцентровані під кутом його професійної уваги до красного слова. Визначити наскільки актуальні положення для вашої практичної діяльності. Самостійно сформулювати на основі прочитаного те, що є важливим у професійній діяльності і записати це у свій зошит.	Реферат	1	2
11	Підготувати промову з однієї і тієї самої теми для трьох різних аудиторій.	Повідомлення	2	2
12	Підготувати (і провести) диспут на морально-етичну тему.	Повідомлення	2	2

13	Підготувати евристичну бесіду у своїй групі під час практики.	Виступ	1	2
14	Підготувати і виголосити інформаційну промову.	Повідомлення	1	2
15	Підготувати і виголосити аргументаційну промову.	Повідомлення	2	2
16	Розробити сценарій і провести у групі під час практики дискусію на цікаву, актуальну тему.	Повідомлення	2	2
17	Підготувати і виголосити пояснювальну промову психолога.	Повідомлення	2	2
18	Підготувати і виголосити узагальнюючу промову психолога.	Повідомлення	2	2
19	Придумати ситуативні, ділові, рольові інтелектуальні ігри з проблем риторики.		2	4
			30	42

Критерії оцінювання самостійної роботи

№ п/п	Критерії оцінювання	Кількість балів	Разом
1.	Повнота розкриття питання	1	3
2.	Логіка викладення, культура мовлення, впевненість, емоційність та аргументованість.	0,5	
3.	Використання основної та додаткової літератури (підручників, навчальних посібників, журналів, інших періодичних видань, інтернет ресурсів тощо).	0,5	
4.	Аналітичні міркування, уміння робити порівняння, висновки.	1	

Розподіл балів, які отримують студенти

Денна форма

Поточне тестування та самостійна робота												ІНДЗ	Сума
ЗМ 1				ЗМ 2				ЗМ 3					
Т 1	Т 2	Т 3	МК 5	Т 4	Т 5	Т 6	МК 5	Т 7	Т 8	МК 5			
Пот.оцін	3	3	3	5	3	3	3	5	3	3	5	45	100
Сам.роб	2	2	2		2	2	2		2	2			
Всього	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	45	100

Заочна форма

Поточне тестування та самостійна робота						ІНДЗ	Сума
ЗМ1			ЗМ2				
1	МК 1		2	3	МК 2	18	100
20	6		20	20	6		

МАТЕРІАЛИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Матеріали до практичного заняття № 1

Проаналізуйте Звернення учасників «круглого столу» на тему «Українська мова і вища освіта в сучасній Україні» та окресліть її риторичні особливості.

Звернення

учасників «круглого столу» на тему «Українська мова і вища освіта в сучасній Україні», що відбувся 21 квітня 1999 року в м. Києві, до ректорів і проректорів, до всього професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів України

Представники вищих навчальних закладів Києва, Донецька, Харкова та інших міст України, члени вузівських осередків «Просвіти» та Конгресу української інтелігенції, обговоривши 21 квітня ц.р. за «круглим столом» стан функціонування української мови в українській вищій школі, звертаються до всіх ректорів, проректорів, деканів, завідувачів кафедр, до всіх викладачів ВНЗ України з проблемою, яка має доленосне значення для української держави.

Понад сім років тому збулася віковична мрія українського народу. Мільйони кращих синів України протягом століть віддавали життя за незалежність України. Скільки їх було порубано, замордовано, розстріляно, згноєно в тюрмах і таборах! А як старалися російські царі та кремлівські вожді, щоб позбавити українців історичної пам'яті та вирвати з них їхню рідну мову. Зросійщення українців здійснювалося насамперед через освітні заклади.

І ось нарешті будується українська держава. Але створюється враження, що майже всі ВНЗ на сході та півдні України продовжують залишатися інструментом русифікації української молоді, оскільки навчальний та виховний процес тут здійснюється не нашою державною мовою, а державною мовою Російської Федерації. Вузівські педагоги наочно доводять українській молоді, що українська мова в Україні нібито не має перспективи. Прикро, що це роблять переважно ті, хто носить

українські прізвища, хто вчився в українських школах, кого рідні матері навчили української мови і для кого перехід на українську мову викладання не пов'язаний з труднощами.

Ми звертаємося до ректорів ВНЗ. Вища школа є головною, вихідною ланкою українського національного відродження. Воно в Україні не розпочнеться доти, доки спеціалісти з вищою освітою для України готуватимуться не українською мовою. Якщо проблема української державної мови не стане турботою ректорів, якщо вони не візьмуть під свій персональний контроль дотримання Статті 10 Конституції, українська мова в українцях не відродиться і стане мертвою. І не стане українців. І не буде України, а буде ще одна російська держава.

Ми звертаємося до деканів, завідувачів кафедр, професорів, доцентів, викладачів, до керівників ВНЗ усіх рівнів акредитації та всіх форм власності. Ще не втрачена надія, що серце ваше заболить за нашу багатостраждальну мову, за долю української нації. Невже ви не розумієте, що все, що нині коїться в Україні, все, що діється з її економікою, є зрештою наслідком денационалізації українців та відсутності в них національного патріотизму!

Ми хочемо попередити викладачів ВНЗ. Відмовляючись від викладання в українських ВНЗ українською мовою, влаштовуючи «спектаклі» голосування («на каком языке вам читать»), вони грубо порушують закон та права українців на навчання українською мовою. Учасники «круглого столу» вимагають: українським студентам – українське слово! Годі порушувати права українців в Україні!

Промова
професора Запорізького національного університету
Віктора Чабаненка, виголошена ним на урочистих зборах до
130-річчя «Просвіти»

Бути самим собою, господарями в своїй хаті

Всевишній наділив наш народ найкращою і найбагатшою землею в світі. Разом з тим Йому було згідно випробувати потугу нашого духу, міцність нашого коріння – і Він поселив нас при велелюдній дорозі з жорстоко-тиранічної Азії в цивілізовано-

демократичну Європу, з холодної напівдикої Півночі в тепло-благодатне Середземномор'я. Він обложив нас войовничопожадливими сусідами і, таким чином, прирік нас на тривалий двобій із силами зла, щоб ми в тому двобою пізнали себе, перемогли й належно оцінили велике багатство святої Свободи.

Для утвердження себе серед інших етносів для нас дуже важливим є як самопізнання, так і пізнання буття, істини взагалі. Це завжди розуміли кращі представники українства, наші духовні керманічі. Саме з цього розуміння й зародилася ідея заснування товариства «Просвіта» в 2-й половині ХІХ століття.

8 грудня 1868 року з ініціативи студентів та викладачів Львівського університету й галицького духовенства так званий Підготовчий комітет скликав у Львові Загальний збір «Просвіти», чим і було започатковано наше Товариство. Цікаво й знаменно, що цьому зборові всіляко шкодили тодішні «москвофіли», тобто агенти московського царизму, а в 1988 році, коли у Львові відроджувалася «Просвіта», на заваді цьому відродженню знову ж таки стали московські агенти й прислужники, але вже в особі райкомівсько-обкомівської та кадебітської номенклатури.

У великій наддніпрянській Україні організації «Просвіти» почали виникати 1906-го року. Особливо діяльними були вони в Києві, Полтаві, Одесі, Чернігові, Катеринославі, Миколаєві та інших містах. Активну участь у них брали славні сини й дочки нашого народу. Зокрема Микола Лисенко, Леся Українка, Олена Пчілка, Михайло Коцюбинський, Панас Мирний, Софія Русова, Борис Грінченко, Симон Петлюра, Дмитро Яворницький, Іван Огієнко та інші.

Глибоко патріотичну, подвижницьку роботу «Просвіти» заборонили більшовики (в Східній Україні на початку 20-х років, а в Західній – 1939-го року). Заборона мотивувалася тим, що, як сказано в третьому томі «Радянської енциклопедії історії України», «завдання освіти трудящих взяла на себе радвлада...».

«Просвіта» відроджується 20 червня 1988 року у Львові як Товариство рідної мови імені Т. Шевченка. 17 грудня 1988 року в Києві виник організаційний комітет зі створення Всеукраїнського товариства рідної мови. Очолив його Дмитро Павличко. Майже два місяці велася напружена підготовча робота. І ось 11-12 лютого 1989 року в Республіканському Будинку Кіно відбулася

Установча конференція – перший легальний форум патріотично налаштованої української інтелігенції радянського періоду. Вступним словом відкрив конференцію О. Гончар. Тоді було вирішено створити Товариство української мови імені Т. Шевченка. Під такою назвою організація проіснувала до 30 вересня 1990 року, а після того за рішенням Всеукраїнської конференції вона дістала назву Всеукраїнського Товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка. Очолив відроджену «Просвіту» відомий поет і громадський діяч П. Мовчан.

Давні традиції «Просвіта» має на Запоріжжі. Її осередки на початку ХХ століття були в Олександрівську, Гуляйполі, Пологах, Бердянську, Новомиколаївці та в інших містах. Особливою активністю відзначалася гуляйпільська «Просвіта», заснована 5 листопада 1917 року. На території тодішнього Гуляйпільського повіту з часу заснування по 1921 рік діяли осередки «Просвіти» в таких селах, як-от: Маломихайлівка, Більманка, Благовіщенка, Успенівка. Кількість членів цих осередків була різною: від 82 до 132 осіб. Гуляйпільська «Просвіта» мала на своєму балансі Народний дім, самодіяльний ансамбль «Колізей», дві гімназії.

Відродження Запорізької «Просвіти» почалося в кінці десятиліття 80-их років. Під тиском патріотично-демократичних сил тодішній режим змушений був удатися до політичних маневрів і загравання з міжнародною громадською думкою. Саме тому він погодився на існування в областях Товариства української мови.

13 січня 1989 року в Будинку політосвіти (тепер Культурно-діловий центр облдержадміністрації) відбулися Установчі збори Запорізької обласної організації Товариства української мови. На зборах сталася знаменна й нечувана на той час подія: їх делегати обрали головою обласного Товариства не того, кого рекомендував обком партії! Це був перший відкритий протест проти беззаконня, перший вияв непокори московським прислужникам!

У розбудові Запорізької «Просвіти» взяли участь сотні людей різних суспільних станів і професій: учених, учителів, лікарів, інженерів, робітників, селян, студентів, державних службовців, акторів, журналістів, письменників, художників,

міліціонерів, військовиків. Неоціненний внесок у роботу нашої організації зробили десятки й десятки подвижників, а серед них особливо Тарас Шевченко, Федір Турченко, Микола Лебединець, Олександр Гапон, Тетяна Мірошніченко, Тетяна Нещерет, Петро Ребро та ін..

Багато чого зроблено, але ще більше не зроблено. Не зроблено з різних причин. Найголовніші з них дві. Перша – наша нерішучість, інертність, вайлуватість і недостатня наполегливість. Друга – байдужість, прихована, а іноді й неприхована неприхильність до нашої діяльності деяких місцевих владних структур. Виняток становлять сьогоднішні обласна та запорізька міська адміністрації, за що ми їм вдячні. Парадокс: «Просвіта», яка допомагає незалежній українській державі в її зміцненні й розбудові, фактично донедавна була кинута цією державою на поталу.

Споконвічною, святою, Всевишнім визначеною українською ідеєю є незалежність, соборність і державність України. Цю ідею мають викарбувати в своїй свідомості не тільки українці, а й представники всіх етносів, що живуть на нашій землі. Викарбувати й назавжди запам'ятати, що є історично автохтонні, корінні нації, які мають абсолютне право домінувати на своїй рідній землі. У Франції – це французи, в Німеччині – німці, в Польщі – поляки, в Україні – це українці! Хто цього не усвідомлює, той противиться Божим законам і прирікає себе на вічну гризоту.

Що значить для нас незалежність (як складова національної ідеї)? Незалежність для нас – це можливість вільно, самостійно, без опіки «старшого», «середульшого» чи ще там якогось брата вирішувати свої життєві проблеми. Ми не хочемо бути ні «варшавським сміттям», ні «гряззю Москви», ні слухняними роботами Вашингтона. Ми хочемо бути самими собою, господарями у своїй хаті.

Що значить для нас соборність (як складова української ідеї)? Соборність для нас – це духовна, соціокультурна, морально-політична й територіальна єдність, згуртованість нашого народу.

Вона є стержнем національної ідеї, тому наші недруги її бояться найдужче і роблять усе можливе, щоб роз'єднати

українців, нацькувати їх один на одного, посварити і знекровити самоїдством.

Що значить для нас державність (як складова національної ідеї)? Державність для нас – це своя, власна соціальна, суспільно-політична інституція, яка забезпечує всі життєві потреби народу, визначає обов'язки і охороняє права громадян. Ми б хотіли, щоб наша держава зайняла гідне місце серед інших держав. Ми б хотіли, щоб держава Україна була українською за своєю суттю, за своїм духом, а не лише за своєю територіальною ознакою. Ми б хотіли, щоб ця держава була незалежною для блага всього народу, а не лише для тих, хто «незалежно» той народ обкрадає.

За нашу велику ідею покладали голови мільйони синів і дочок України. Та все ж до повного її втілення в життя ще далеко. Наша теперішня незалежність хитка, наша соборність проблематична, а наша державність у певному розумінні ілюзорна. До бажаної матеріалізації української ідеї ще дуже далеко, ще дуже багато зусиль треба докласти, щоб наша незалежність, соборність і державність були справжніми. Хто ж ті зусилля має прикладати? Звісно, в першу чергу – інтелігенти-просвітники. Звідси й випливають основні завдання «Просвіти», зокрема, Запорізької обласної організації та її місцевих осередків.

Мусимо розкрити перед своїми співвітчизниками правду історії й протиставити потокові друкованої та ефірної брехні з півночі святу істину. Маємо показати, що московські царі й царенята були лютими ворогами України; що Іван Мазепа не зрадник, а герой вітчизни; що Богдан Хмельницький ніколи не «возз'єднувався» з Московщиною, а лише укладав з нею тимчасовий військово-стратегічний договір; що наша мова й культура офіційно заборонялася московськими деспотами більше двадцяти разів; що московсько-більшовицький режим голодоморами, війнами та репресіями знищив близько 20-ти мільйонів українців; що саме він, цей режим, украв у нас наше вугілля, наш газ, нашу пшеницю, наше золото й наші алмази, наші заощадження в банках. А тепер (як на сміх) ми ще за це й платимо, бо саме він, цей режим, погнав наших синів у далекий Афганістан, у волелюбну Прагу і в гордий Будапешт умирати за чужі Україні інтереси...

Наша контрпропаганда тим більше необхідна, що від неї самоусунулись деякі владні й правоохоронні органи. Поблажливість, а може й злочинне потурання з боку тих, хто мав захищати честь Української держави, наснажує сміливість і нахабність українофобів. Переживши переляк після анекдотичного ГКЧП, вони оговталися, «вилізли», як вони самі кажуть, «із окопів» і почали діяти. Це вони на восьмому році незалежності закликають нещасний люмпен поставити Президента України «к стенке»; це вони тероризують редакцію єдиної в області патріотичної газети «Запорізька Січ»; це вони добиваються статусу другої державної для російської мови; це вони анонімно погрожують нашому соловейкові Анатолію Сердюкові; це вони брудом закидають щити з написами незалежницького змісту; це вони не дають талановитому запорізькому вченому-економістові Андрію Ткаченку пробитися у велику науку...

У центрі уваги «Просвіти» має залишатися функціонування української мови. Без мови нація приречена на загибель. Без мови засихає генетичний корінь народу, гасне його інтелект, умирає його культура. І що ж у нас, у славному козацькому краї, тепер діється?! Живемо, як у якійсь Казані чи Костромі, як у полоні чи діаспорі. Майже ніде не чути рідного слова. А є ж Закон про мови! Та хто ж його виконує?!

Відкритий лист Президентів України п. Віктору Ющенку

Вельмишановний пане Президенте!

У зв'язку з Вашим Указом від 13 листопада ц. р. про увільнення мене від обов'язків голови Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка повідомляю, що виходжу зі складу Комітету, зважаючи на традицію, за якою колишній керівник цієї інституції не повинен брати участь в її роботі.

Сподіваюся, що новий Комітет, продовжуючи лінію на згуртування творчих сил у нашій державі та за її межами, виходячи з критеріїв мистецької вартості та значимості для культури, підтримає подані на здобуття Шевченківської премії 2009 року твори, котрі заслуговують національної нагороди, – роман «Ключ» Василя Шкляра, збірку поезій Мойсея Фешбейна,

книгу видатного українського поета Степана Гостиняка (громадянина Словацької Республіки), а також творчість художника і реставратора шедеврів українського іконопису Мирослава Отковича.

Вважаю, що необхідно зберегти принцип нагородження українських зарубіжних митців як чинник цілісності світової української культури та принцип відзначення подвижництва у справі збереження та відновлення найвизначніших пам'яток української історії та культури.

Зізнаюся щиро: Ваш Указ став для мене несподіванкою.

Хоч не вважаю, що моя праця була ідеальною, але впродовж 2005 – 2006 рр. Шевченківська премія жодного разу не була присуджена безпідставно або з кон'юнктурних міркувань.

На жаль, не було виконане жодне з Ваших доручень стосовно життєдіяльності Комітету, адресоване владним структурам.

З повагою – Роман Лубківський.
24 листопада 2008 р.

* Прочитайте фрагмент статті Г. Сагач «Імідж учителя крізь призму риторики». Доведіть необхідність вивчення риторики у вищих педагогічних навчальних закладах. Окресліть напрямки удосконалення вами власного іміджу.

Образ оратора-наставника є категорією історичною, змінною. У певних суспільно-політичних умовах негативні тенденції можуть призвести до спотворення, девальвації образу оратора, речника народу, духовного пастиря. Але орієнтиром для усіх часів і народів залишаються вершинні загальнолюдські цінності, погляди на оратора-громадянина, патріота Вітчизни й захисника інтересів народу: «оратор повинен стояти, як озброєний воїн у строю, вирішувати справи великої важливості і завжди прагнути до перемоги», – писав Квінтіліан, відомий теоретик і практик красномовства, наставник молоді у роботі «Дванадцять книг риторичних настанов».

Українська школа красномовства має свої славні риторичні традиції, зокрема 17–18 ст., які можна вважати риторичним ренесансом України. Освічений випускник Києво-Могилянської академії мав володіти кількома мовами, трьома стилями

мовлення – високим (видатним, поважним, піднесеним, величним), середнім (скромним, квітчастим, поміркованим, однорідним), низьким (простим, фамільярним). Найвидатнішим оратором вважався той, хто визначається у всіх цих стилях та застосовує їх відповідно до справи.

У класичних українських риториках, зокрема славнозвісній праці Феофана Прокоповича «Про ораторське мистецтво», викладаються основоположні ідеї риторичної дидактики, необхідні для виховання душі й розуму дитини – поняття почесного й ганебного. Почесним вважається усе те, що входить у поняття чесноти, науки, правди. Звідси можна легко вивести добродійний образ самого вчителя-оратора, наставника молоді того часу.

Видатний український педагог-ритор детально аналізує види чеснот: мудрість, яка є знанням добрих або поганих речей; добро, коли особа знає і тих і других, чого дотримуватись, а чого уникати; справедливість, яка оберігаючи загальне добро, віддає кожному належне. Їх частини такі: релігійне ставлення до Бога, любов до батьків, свояків і всіх тих, хто, очевидно, виконує обов'язки батьків; вдячність – це бажання зберігати дружбу; пошана, завдяки якій вважаємо гідними поваги і честі тих, які перевищують інших якимось достоїнством. Третя чеснота – хоробрість, тобто свідоме взяття на себе небезпеки і перенесення усіляких труднощів. Під нею треба розуміти великодушність, що є задумом та здійсненням великих справ з небувалим проявом духу; впевненість що дає віру в свої сили в досягненні почесних справ; терпеливість, коли задля почесної та корисної справи переносимо добровільні труднощі, наполегливість, що полягає в стійкому та незмінному обстоюванні чогось при добре обдуманому намірі.

Четверта чеснота – поміркованість, яка вважалася невідступним та свідомим пануванням розуму над пристрастями й іншими недобрими поривами. Її частини: стриманість, що ламає жадобу; ласкавість, яка перемагає несправедливий чи й справедливий гнів; скромність, що гасить жадобу неналежних і несправедливих почесностей і породжує приємну соромливість.

Все це входило в поняття честі, тобто гідне похвал усіх або багатьох учених і мудрих людей, а тим більше, коли щось «признається божим провидінням».

Усі ці якості достойні наставники-ритори плекали у своїх вихованцях, отже, природно, мушили володіти цими якостями й самі.

Професійна культура сучасного вчителя може розглядатися крізь призму не лише філософії, етики, риторики, але й володіння цими людинознавчими технологіями, які базуються на теорії психодидактики, соціальної психології, кібернетики, теорії управління, етнопсихології, релігієзнавства тощо.

Педагогічна риторика, яка зросла на педагогіці, риториці, етиці у наш час стає інтегратором, синтезатором у процесі фахової підготовки вчителя школи XXI ст. – вчителя одухотвореного інтелігента, який володіє секретами переконуючої комунікації засобами живого слова, який має імідж, сутнісну якість не «прохача зарплати», а борця за права дитини й творця духовності суспільства, який зберіг власну душу чистою, любляче серце не втомленим, вуста неложними, розум осяяним благодаттю істини, золоте слово добра і правди окрилений через власну життєтворчість, індивідуальність мікрокосмосу в макрокосмосі «планети людей».

Особистість встановлює суб'єктивні стосунки з Богом через пошуки формули зв'язку з Ним. Зокрема, у християнській традиції суб'єкт розглядається як образ і подоба Бога, а інша людина набуває в його очах не лише гуманістичної загальнолюдської цінності, але й особливої, сакральної, божественної. Така духовна людина розуміє щастя й добробут не лише через задоволення власних (егоїстичних) чи групових (групоцентричних) інтересів, але поширює їх на все людство, відчуваючи зв'язок з Богом, вважаючи за щастя служити йому, з'єднатися з Ним.

Тернистий шлях до надбання авторитету праведності вчителя-духовного наставника молоді є нелегким, особливо в часи соціально-економічних та інших негараздів посттоталітарного суспільства. Він пролягає через творчість, богоспівтворчість людини-професіонала, яка обрала благородний шлях життєтворчості особистості, самовдосконалення, духовно-

інтелектуального самовираження, через «лабіринт світу і рай серця» (Я. Коменський).

Кінцева мета цього шляху – плекання соціально зрілої, духовно багатой особистості дитини, яка є мірою всіх речей для молодой демократичной України. Гуманіст ХХ ст. М. Реріх у книзі «Непорушне» писав: «Прекрасна творчість, високе звання, нарешті чистосердне прагнення до Горяного Світу – всі чудеса, яких так багато у житті земному, легко можуть виводити навіть занепалий дух у сади замилювання».

Але соромно країні, де вчитель перебуває у бідності, злиденності, у пригніченому стані духу, приниженні й образі. Якщо народ забуде свого вчителя, тим самим він забуде своє майбутнє. Надходить час, коли вчитель має стати найціннішою особою держави як її духотворець, як незмінний творець державності через утвердження людської гідності у храмах дитячих душ. Місія Вчителя від Бога – долати Хаос світлом власного серця, творити гармонію через утвердження істини, добра, краси засобами благородного слова, бо йому належить найкраща посада, вище якої не може бути під сонцем.

Матеріали до практичного заняття № 2

* Поясніть, чому відкриття 1918 р. в Петрограді Інституту Живого Слова було непересічним явищем в історії розвитку академічної риторики.

Промова, виголошена на відкритті Інституту Живого Слова 15 листопада 1918 р.

Як професор класичної філології Петроградського університету й один із прихильників античного світу я з особливим задоволенням вітаю народження цієї нової установи, і тому ні хвилини не вагався, коли отримав від Педагогічної ради почесне запрошення взяти участь в її роботі.

Дійсно, історія, пов'язала між собою ці два поняття – античний світ і живе слово. Якщо – маючи на увазі живим словом те, що охарактеризував зараз наш голова, тобто слово, засноване на науці й мистецтві слова, – якщо запитати себе, де ми знайдемо

батьківщину такого живого слова, то сама правда відповідь нашими вустами: батьківщиною його був античний світ. Раніше живе слово народитися не могло, раніше ми мали державу не стільки монархічну, скільки деспотичну, де свободою користувався тільки один, інші ж були його рабами. Правда, винятки були, і таким винятком, як це кожному одразу прийде в голову, була община давнього Ізраїлю. Але я скажу, що і вона була теократичного характеру. Пророки Ізраїлю, дійсно, говорили живим словом, але вони говорили від імені Всевишнього, і потреби в доказах у них не було: досить було згадування того, від імені кого вони говорили.

Навпаки, Еллада показує нам такі зразки живого слова, які потім визнані були неперевершеними. В Елладі вже у давнішню героїчну епоху царська влада була настільки обмеженою, що без живого слова царю нічого провести було неможливо. І ось «Іліада» представляє вам живі суперечки в народних зборах, промови царя, який, – дарма, що він був царем, – повинен був переконати свій народ, щоб він погодився піти на певну справу, промови людей, які заперечували йому, промови людей, що виступали зі словом захисту, зі словом переконання. Якщо ця обмежена царська влада давала настільки вдячну арену для живого слова, то як же воно повинно розвиватися тоді, коли царська влада поступилася місцем спочатку аристократії, потім демократії, а останнє відбулося в Афінах в V ст. Це було століття справжнього панування, з одного боку демократії, а з іншого боку, живого слова, тому що вони мали одне спільне джерело. У ті часи з усіх куточків Греції зібралися в Афіни вчителі Живого Слова і тим пізнали вони його красу. Пізнали науковість тієї науки, яка вчила ним користуватися. Пізнали, і тут же злякалися: «Так, це краса, однак це та краса, та науковість, яка може надати перемогу неправді над правдою! Як же тут бути?» І ось з цим спантеличеним запитанням кращі уми Греції звернулись до вчителів живого слова, аби дізнатися, що вони їм на це можуть відповісти. І вчителі живого слова відповіли, що, дійсно, в цьому живому слові була отрута, однак ця отрута супроводжувалась також протиотруйним засобом. Цілком правильно казав один із цих учителів: «Але ж ви визнаєте правильність і припустимість фізичних вправ? Ви вважаєте правильним тренувати ваших дітей

у боротьбі, киданні диску тощо? Тоді скажіть, якщо учень нашої палестри, який отримав, на нашу думку, правильне виховання, скористається своїми фізичними перевагами для того, щоб бити свого батька, то чи будете ви в цьому випадку звинувачувати вчителів палестри в тому, що вони розвинули в цьому учневі справність і силу? Ні, звичайно, а тому мистецтво ви визнаєте також невинним у тому використанні, яке людина з нього зробила». І ось з тих часів установився погляд, що ораторське мистецтво – річ гарна, однак, що вона цілком досконалою може бути лише тоді, коли нею користується хороша людина. Етика не входить до завдань науки і мистецтва живого слова, але вона ними передбачається, і тільки на ґрунті етичної добропорядності, чесності живе слово досягає своїх найкращих результатів. Давній Рим погодився з правильністю такої задачі й вустами своїх кращих мужів, у тому числі вустами Катона Старшого, промовив те слово, про яке я міг би сказати, що я бажав, аби воно стало лозунгом нашої нової установи: «*Orator vir hominis disendi pertius*», тобто оратор, по-перше, повинен бути хорошою, чесною людиною, а потім вже тим, що його робить оратором; це те, що він, крім того, володіє навичками, досвідом у живому слові. Логічно – чіпляйтесь до цього визначення, але етично – воно не підлягає докору, не викликає сумнівів.

Це один бік справи, а інший полягає в тому, з чого я розпочав. Афіньська демократія була тим осередком, який вигодував живе слово. Подальша історія античного світу типова також і тому, що вона доводить нам нерозривність цих двох понять – демократії і живого слова. Як тільки республіканська свобода поступилася своїм місцем хоча б навіть обмеженій монархії в обличчі Августа, так одразу ми бачимо занепад живого слова. Живе слово щезає з народних зборів просто тому, що таких уже не було. Не було народних витій, і мистецтво втратило більшу частину свого права на існування. Правда, залишався Сенат як політична корпорація, і в Сенаті живе слово продовжувало доживати свій вік, але життя його з року в рік, зі століття у століття ставало все більш і більш жалюгідним і безрадісним, по мірі того, як східний деспотизм займає місце початкового римського, європейського поняття про межі монархічної влади. Коли ж деспотизм остаточно запанував на

римському престолі, що сталося до кінця III ст. до Р.Х., тоді й живе слово розпрощалося з містом Римом, розпрощалося з ним надовго.

Один із діячів французької революції вказував, що світ був порожній після Риму, що між останнім римським республіканцем і французькою революцією була тільки одна порожня сторінка. Він був не зовсім правий, він захоплювався, але все ж таки в його словах була й істина і до цього висновку не можна не дійти, якщо відволіктися від усього іншого й зосередитися на одному тільки мистецтві й спорідненій йому науці живого слова.

Перший оратор, що виступив на наших сьогоднішніх зборах, між іншим, вказав на відродження живого слова у нас у Росії, і те, що він сказав, було підтвердженням того, що є змістом і моєї невеликої промови, а саме, що живе слово і демократія нерозривно пов'язані між собою. Ось ті дві віхи, на які я хотів би вказати й якими слід керуватися, ось ті пізнання. Які ми здобуємо з історії розвитку античного світу.

Отже, з одного боку, підґрунтя живого слова – та умова, за якої воно може правильно розвиватися, – абсолютна чесність того, хто користується живим словом, а з іншого боку, – демократія – джерело, що дає цьому живому слову життя. Звичайно, живе слово, внаслідок своєї все загальності в той же час і аполітичне. Можна користуватися живим словом і на захист демократії і проти неї, але той, хто за допомогою живого слова діє проти демократії, той повинен знати, що він ніби зрубає ту гілку, на якій він, як оратор, виріс. Ця друга умова, ця друга віха така сама непохитна, як і перша, і я буду вірити, що обидві ці умови стануть віхами у діяльності нашої нової установи, якій слід побажати всіляких успіхів.

* Проаналізуйте спостереження педагога й висловіть свою думку, аргументуйте її.

Якщо педагог не може обійтися без крику, значить, це поганий педагог. Мій особистий педагогічний досвід говорить мені про це. Одного разу я не міг справитися з великою незнайомою мені аудиторією, для якої читав добре підготовлену лекцію, – зала шуміла. Я підвищив голос. На мить стало трохи тихіше. Потім знову шум. Я заговорив ще голосніше. Знов

хвилина відносної уваги, і знову шум. Я заговорив уже на «форто» і «фортісімо». Той же результат! Мої голосові можливості були вичерпані, а тиші та уваги я так і не досягнув.

З часом я став досвідченим і зрозумів: якщо клас, студентська чи інша аудиторія шумить, потрібно говорити не голосніше, а навпаки, тихіше. В аудиторії виникнуть острівки уваги. Ті, кому цікаво дізнатися, про що там все-таки говорять? – самі примусять замовчати сусідів. Увага розіллється по аудиторії.

* Прочитайте фрагмент проповіді першого київського митрополита Іларіона, виголошеної за присутності Ярослава Мудрого. Поясніть, що складає особливості риторичної спадщини Іларіона.

...Всі краї, і города, і народи почитають і славлять кожного свого вчителя, того, що навчив їх православної віри. Похвалимо ж і ми, по силі наших, хоч малими похвалами того, хто велике і дивне діло сотворив, нашого вчителя і наставника, великого кагана нашої землі Володимира, онука старого Ігоря, а сина славного Святослава, про мужність і хоробрість якого в літа його володарювання слух пройшов по багатьох сторонах, а звитяги його і могутність поминаються й пам'ятаються ще й нині. Не в худорідній, бо і невідомій землі володарював той, а в Руській, про яку відати й чути на всі чотири кінці землі.

* Прочитайте «Повчання дітям» Володимира Мономаха, визначте у тексті риси давньоруського красномовства.

«Повчання дітям» Володимира Мономаха»

Перш за все не забувайте убогих, а якщо можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не давайте сильним губити людину. Хто б то не був, правий чи винний перед вами, не вбивайте і не веліть убивати; якщо і завинив хто в смерті, не губіть християнської душі. Коли ж вам доведеться цілувати хрест перед братами своїми або перед будь-ким, то перше спитайте свого серця, на чому ви зможете стояти твердо, і тільки тоді цілуйте, а поклонившись, не порушуйте клятви, бо згубите душу свою.

Ніколи не майте гордощів у своєму серці і розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру; смертні ми. Старих шануйте, як батьків, а молодих, яко братів...

При старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду й бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору.

У домі своєму не ледарюйте, а за всім приглядайте самі, не покладайтесь на отрока, щоб не посміялися люди ні над домом вашим, ні над вашим обідом. На війну вирушивши, не лінуйтесь, не сподівайтесь на воєвод; ні їжі, ні питтю не віддавайтесь без міри, ні солодкому сну. Сторожу самі не наряджайте і вночі, з усіх боків поставивши охорону, лягайте відпочивати коло своїх воїнів та вставайте рано. Зброю не скидайте з себе поспіхом, не оглянувшись добре, адже буває, що через лінь людина зненацька гине.

Брехні остерігайтесь, і пияцтва, і облуди, від того душа гине і тіло. Куди б ви не верстали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас. А куди б не прийшли і де б не зупинились, напійте і нагодуйте нужденного.

Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов: простий, чи знатний, чи посол; якщо не можете пошанувати його дарунком, то пригостіть його їжею і питвом, бо він, мандруючи далі, прославить вас у всіх землях доброю чи злою людиною.

Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу. Бо всі ми смертні. Не промініть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте...

А тепер повідаю вам, діти, як трудитися в походах і на ловах із тринадцяти років. Спершу я на Волгу пішов, лісами, крізь землю в'ятичів послав мене батько туди, до Ростова-Суздальського. І знову, вдруге, ходив я до Смоленська, а від Смоленська ходив до Володимира на Волині. Тією ж зимою послали мене брати в Берестя на пожарище, що поляки попалили, а там я правив містом утихомирення...

Потім послав мене Святослав у Польщу, ходив я до чеського лісу, і ходив у Смоленськ, а із Смоленська повернувшись

пройшов крізь половецькі війська з боєм до Переяслава і застав там батька, який повернувся з походу. А потім того ж літа ходили ми з батьком до Чернігова битися з Борисом і Олегом і перемогли їх. Знову ганялися за половцями, і гнали їх за Хорол, і обоз їхній великий взяли. А на весну посадив мене батько в Переяславі вище всіх братів. І билися ми з половцями, і ходили до Дніпра за річку Супій. І на шляху зустріли нас раптово половецькі князі, з вісьмома тисячами воїнів, і ми хотіли з ними битися, та наша зброя була відправлена вперед на возах, і ми вступили в місто Прилуки. А наступного дня пішли ми до білої Вежі: перебили дев'ятсот половців і двох князів їхніх узяли, Осеня і Сакзя, і тільки два воїни їхні втекли. І знову, після смерті батька, на Стугні билися ми з половцями до вечора, билися біля Халепа, села над Дніпром, а потім мир укладали з їхніми князями...

Не осудіть, діти, або хто інший, хто прочитає моє слово: не хвалю я ні себе, ні своєї сміливості, а хвалю я силу Творця і прославляю милість його за те, що він мене, грішного і слабого, скільки років охороняв від небезпеки і не лінивим мене створив, а на всякі людські діла достойним. Прочитавши цю грамотицю, постарайтеся робити добрі діла на землі; смерті, діти, не бійтеся ні на війні, ні од звіра, труд виконуйте мужський, як вам те подобає...

* Поясніть, чому «золоте слово Святослава» («Слово о полку Ігоревім») є визначним взірцем високої риторичної культури того часу.

* Прочитайте текст, випишіть і вивчіть висловлювання Ф. Прокоповича про користь красномовства.

Багато благ, як громадських, так і приватних, а також божественних, і вигод людського життя приносить красномовство. Загальні користі такі: по-перше, завдяки красномовству найперше люди відокремились від тваринного й дикого життя, а об'єднавшись у спільній громаді, заснували міста та встановили тверді закони.

У час миру велика користь красномовства полягає в захисті справедливості, каже Аристотель в першій книзі «Риторики», бо захист справедливості – це неабияка справа для справжніх чи

малих талантів, і їх незначні таланти цілком не можна зворушити голими аргументами, а треба відстоювати високохудожньою й багатую промовою.

Отже, силами красномовства допомагаємо друзям, відбиваємо зазіхання ворогів, захищаємо невинних, засуджуємо нечесних, викриваємо засідки, запобігаємо зворушенням ледачих, відвертаємо шкоду й небезпеку. Далі в такий спосіб зав'язуємо і зберігаємо дружбу, втішаємо пригноблених у нещасті. Даємо розраду з дуже важких обставинах, викорчовуємо ненависть, єднаємо прихильність, втихомирюємо сварки й незлагоду.

Тут доречною є цінна вказівка Корнелія Тацита або, коли бажаєте, Фабія Квінтіліана у діалозі «Про славних ораторів»: «Отже, сила і користь красномовства забезпечують притулок і опіку іншим, коли вони добре живуть. Коли ж вибухне небезпека над твоєю власною головою, тоді, їй-богу, панцир і меч не є певнішою обороною в бою, ніж красномовство для звинуваченого і для того, кому загрожує небезпека; це оборонна, а водночас наступальна зброя, якою можеш однаково і відбивати удари, і наступати; чи то в трибуналі, чи в сенаті, чи перед імператором».

Залишається ще викласти декількома словами те, що я обіцяв на початку цього розділу, а саме те, яка користь із красномовства може бути для нашої батьківщини, передусім у наш час. Висловити про це свою думку примусило мене помилкове уявлення сучасників, які вбачають призначення красномовства лише в тому і втрачають сили для оволодіння ним лише з тією метою, аби уміти люб'язно вітати гостей, на бенкетах складати сердечні побажання друзям або володарям і в святкові дні протягом року щиро їх вітати.

Усе це не виключаю з практики ораторського мистецтва, але заявляю, що це надто неповажні теми для вступу, а разом з тим кажу, що є багато важливішого, що ми мусимо розглянути. І хоч його можна легко зрозуміти зі сказаного вже, проте дечого нам хочеться торкнутися окремо.

1. Скільки є в нас визначних громадян і правителів, які дають нам матеріал для того, щоб виголошувати їм похвали, коли вони добре й розумно правлять державою, коли хоробро ведуть

справу на війні, щоб їх хоробрість не канула в забуття і щоб спонукувати до подібних вчинків інших!

2. Потім, оскільки наш вік зайнятий війнами більше, ніж якийсь інший, на нашу думку, матиме значення для військової справи те, що і вожді, і чимало воїнів будуть озброєні красномовством і вмітуть відповідною промовою запалити інших до діяльного виконання обов'язку.

3. Коли здається, що воїни, збуджені незаконністю або розбещені неприборканим свавіллям, хочуть підняти бунт і повстання (що в нашому народі з його вільною вдачею часто трапляється), то чи не більше, скажіть, будь ласка, треба бажати того, щоб ця пожежа погасилася якоюсь безкровною перемогою, ніж кровопролиттям? Тому, коли зброєю не можна так легко перешкодити їх заколотіві, то яка ж тут потрібна сила, як не красномовство?

4. При складанні листів хіба вузьке поле розкривається перед нами? Передусім, коли треба нам писати не про родинні, а про вельми важливі державні справи, то немає жодного виду промови, який не доводилося б застосовувати в листах. Треба просити й давати поради, звільняти від заздрості до чужого добра, від наклепу на невинних, звинувачувати нечесних та кривдників, вітати з перемогою, подавати справи громадян до відома союзників, просити допомоги в іноземних володарів та інші подібні справи.

5. А оскільки в нашої держави такий великий авторитет і велика територія, що треба посилати посольства майже до всіх народів, то я питаю: як можна захищати в цій справі нашу гідність, коли б не було красномовних мужів, яким можна безпечно доручити думку володаря, які в союзників знайшли б допомогу батьківщині, а у ворогів – зберегли авторитет республіки (держави), і так повели доручені їм справи, щоб вони не залишилися невиконаними, або щоб інші не були змушені полагоджувати за них ці справи силою?

6. Нарешті, невже не здається, що наша батьківщина навіть мовчки благає допомоги красномовства і лише дещо, що досі вона зробила, передано пам'яті нащадків. Але все, віддане забуттю, затьмарило водночас найбільшу славу. Отже, не було письменства і не було таких, що закріпили б це в історичних

пам'ятках, тому з яким великим болем оплакуємо те, що приклади наших пращурів не дійшли до нас, тому нам треба тепер докладати чимало зусиль, щоб події наших часів не залишились невисвітленими і невідомими.

7. З іншого боку церква своїм правом домагається для себе допомоги красномовних мужів, і хоч їй не допомагають люди жодними засобами, вона сильна сама по собі й не може захиститися, проте як часто зазнає втрат, так і часто просить від людей допомоги, і щоб відбити зухвальство єретиків, потребує передусім красномовної мудрості.

8. Треба також проповідувати хвалу Богові трисвятому й найбільшому, і хоч не може йому дорівняти жодна промова, проте, коли не втокмачувати проповіддю цього частіше у притуплені й зіпсовані гріхом людські душі, вони (ці похвали) здаватимуться малими або просто лишатимуться невідомими. Треба також показувати народові чесноти святих людей і, переважно, пресвятої Богоматері, аби їх наслідувати чи захоплюватися ними.

9. Не може бракувати тут місця і для писаного красномовства; переважно треба описувати життя святих людей, а передусім тих, кого породила Русь, щоб, нарешті, знали навіть неписьменні, а також ті, що захоплюються лише власними переказами, тобто наші вороги, що наша батьківщина й наша релігія вельми багаті на чесноти. І щоб, нарешті, відучилися закидати нам, що ми позбавлені релігійних почуттів. Слід піднімати також іншу історію церковних подій: що наша церква зробила протягом минулих років, а що за нашої пам'яті, або яких зазнала переслідувань, – це треба передати нащадкам.

10. Справді, це великий обов'язок, що накладається на єпископів та на інших священиків, щоб довірений їм народ навчали таємниць віри, щоб викривали злочинців і навертали їх на шлях розважності.

Як же вони виконують такий важливий обов'язок, коли самі будуть без'язикі й позбавлені дару слова? Не можна розказати, на яку небезпеку наражають своє спасіння, якої втрати завдають іншим ті, що не навчені цього мистецтва, домагаються священицького сану, тобто, це становище вони вважають не чим іншим, як торгівлею, призначеною для тілесної наживи й

найганебнішого прибутку. Яка сліпота, о безсмертний Боже! Яка темрява затемнила душі цих людей! Українські юнаки! Батьківщина, а водночас і церква, щоб виправдати ваше довір'я, наполегливість, зусилля і працю для осягнення цих та безлічі інших благ, просить вас: подолайте відразу, переможіть труднощі, не шкодуйте жодної хвилинки часу присвятити цій дуже приємній праці, бо це мистецтво таке почесне, таке корисне, що якби воно ховалося за океаном, на самому краю світу, то його треба було б шукати – так воно своєю цінністю перевершує всякі труднощі й працю.

Матеріали до практичного заняття № 3

* З'ясуйте, про які обов'язкові вимоги до ораторського мистецтва йдеться у праці Іоанікія Галятовського «Наука, альбо спосіб зложення казання», визначте ознаки академічного красномовства.

1. Визначте тему свого виступу і сформулюйте її.
2. Сформулюйте основну тезу свого виступу, висловіть її словами. Наприклад: Мені здається, що... І ось чому ...
3. Підберіть аргументи на користь вашої тези.
4. Згрупуйте аргументи, розташуйте їх в певному порядку:
По-перше...
По-друге...
По-третє...
5. В разі необхідності відхиліть протилежну тезу, наведіть аргументи проти неї.
6. Зробіть висновки до публічної промови.

До практичного заняття № 4

*Запишіть і запам'ятайте правила ефективної аргументації:

- *Будьте емоційними.* Емоції у виступі перед сучасною аудиторією є сильним риторичним прийомом. Однак емоційність оратора не повинна домінувати над змістом промови. Оратор повинен оперувати фактами і прикладами, що викликають емоції, а не виключно емоціями.
- *Не зловживайте логічним тиском.* Пам'ятайте слова Аристотеля: «Не потрібно вимагати від оратора точного доведення, як не можна вимагати від математика емоційного обговорення».
- *Оперуйте життєво важливими для слухачів фактами.* Пояснюйте слухачам важливість того, про що будете розповідати, з'ясовуйте реальну користь для слухачів від даної

інформації. Наприклад: Я навчу вас правильно оперувати цими фактами...

- *Персоніфікуйте свої ідеї.* Лектор хвалить і водночас критикує носія ідеї, а потім і власне ідею. Так, наприклад, висловлюючи свою думку про політичну діяльність Руслани Лижичко, її критики кажуть: «Співачка Руслана вважає, що...». Вказівка на основну професію відразу ставить під сумнів її компетентність як політика. Критикуючи носія ідеї, ми занижуємо цінність і привабливість самої ідеї для слухачів.

- *Відволікайтесь від викладу промови.* Незначне відвернення уваги слухачів змушує їх зосередитися на тому, про що говорить оратор. Підсилювати переконливість виступу може голос оратора (занадто голосний чи занадто тихий, різний за амплітудою). Таку ж функцію можуть виконувати одяг, деякі рухи, жести.

- *Демонструйте свою перевагу над аудиторією.* Показуйте слухачам свою освіченість, ерудицію, використовуйте терміни, латинські вислови, цитуйте зарубіжних учених.

- *Будьте лаконічними.* Коротка промова завжди виглядає переконливо, вона краще запам'ятовується і сприймається аудиторією.

- *Використовуйте випереджувальні заперечення.* Спочатку продемонструйте чужу точку зору, а потім – свою. Таким чином останнє слово залишиться за вами. Оратор сам формулює зауваження так, як йому зручно. За таких умов опонент буде грати вторинну роль, він буде повторюватися, він навіть може бути задоволеним – його думку враховано.

- *Посилайтесь на авторитети.* Посилання на авторитет компетентних осіб – це посилання на думку експертів, рецензентів, відомих спеціалістів, визнаних учених. Рекомендується у посиланнях мати точну назву джерела, рік видання, видавництво, кількість сторінок. Ці відомості можуть стати в нагоді за умови, що ними зацікавляться слухачі.

- *Використовуйте наочні приклади.* Приклад повинен бути попередньо опрацьованим: стислим, чітким, точним. Не годиться використовувати в якості прикладу об'ємні цитати і абстрактні думки – треба бути лаконічним.

- Використовуйте цифри. Статистичні дані, цифри підвищують переконливість промови оратора.
- *Спирайтеся на наочність.* Наочність не тільки сприяє запам'ятовуванню, але й підвищує переконливість промови, забезпечує взаємодію лівої (логічної) і правої (образної) півкуль мозку.
- *Використовуйте гумор.* Гумор викликає симпатію аудиторії, знімає втому та напругу. Однак ним необхідно користуватися в міру. Дейл Карнегі сказав: «Гумор повинен бути глазур'ю на торті, шоколадом між його шарами, але не самим тортом».

*Ознайомтеся з правилами використання наочності:

1. Виставляйте наочність тільки за нагоди.
2. Не включайте до таблиць і графіків слова, які не буде видно аудиторії.
3. Краще не виставляти наочність застарілу, з потертими нечіткими зображеннями.
4. Кожна таблиця повинна бути написана великими літерами, розташованими горизонтально.
5. Найефективнішими є графіки у вигляді різнокольорових прямокутників різної висоти.
6. Обов'язково словесно пов'язуйте ваші міркування із зображеннями на таблицях і графіках.
7. Звертайтеся до слухачів, а не до посібників.
8. Посібники приберіть, таблиці зніміть, зітріть з дошки запис, щоб це не відволікало увагу аудиторії.
9. Не роздавайте слухачам ніяких посібників – це відволікає увагу аудиторії. Всі посібники необхідно тримати при собі.
10. В той час, коли слухачі розглядають наочність, необхідно зробити паузу, дати можливість закінчити процес знайомства зі змістом наочності.
11. Предмет, що демонструється слухачам необхідно тримати на рівні плечей, не вище 5 см.

*Правила для оратора стосовно розповіді смішних історій, а саме:

1. Розповідайте тільки те, що добре знаєте.
2. Ваша смішна історія повинна бути зрозумілою всім присутнім.
3. Жарт повинен розвивати тему вашої промови.
4. Жарт повинен бути коротким.
5. Не використовуйте старі жарти – найгірше, якщо аудиторія скаже: «Старе!».
6. Перед великою аудиторією уникайте пікантних жартів і подробиць.
7. Не робіть великих пауз для сміху та аплодисментів.

* Прийоми посилення достовірності промови в академічній риторичі:

1. Подача факту як нового:
Я нещодавно прочитала про те, що...
Вчора стало відомо, що...
2. Подача факту таким чином, ніби його не відразу усвідомив оратор, наприклад: Я довгий час сумнівався в цьому...
3. Факт подається як результат проведеного експерименту, наприклад:
Нами експериментально доведено...
Ми експериментально довели...
В результаті експерименту ми з'ясували...
Експеримент засвідчив...
Аудиторія дуже вірить фактам, які отримані в результаті експериментального дослідження вченого.
4. Факт підтверджується дослідженнями психологів.
5. Факт подається як такий, що установлений європейськими, американськими чи японськими вченими, якщо це відповідає дійсності.
6. Факт подається як такий, що його довели молоді вчені.
7. Подача факту як такого, що його довели московські, петербурзькі, львівські, київські чи харківські вчені.
8. Посилання на факт, який було доведено відомим професором чи академіком.
9. Посилання на прізвища учених, які довели цей факт.

10. Посилання на те, що про це говорили видатні діячі світової культури.

11. Посилання на факт як на такий, що давно відомий, але про нього згадали лише тепер.

**Способи спростування*

В науці важливо довести помилковість чи хибність суджень інших дослідників. Тому важливо для молодого науковця засвоїти мистецтво спростування.

Спростування може здійснюватися трьома способами:

- критикою тези;
- критикою аргументів;
- критикою демонстрацій.

Спростування або критика тези – це доказ необґрунтованості, помилковості висловленої опонентом тези.

*Спростування тези опонента може бути прямим або опосередкованим.

Пряме спростування – це міркування, в якому аргументація будується таким чином: спочатку умовно припускається істинність висунутого положення і з нього логічно виводяться наслідки. Якщо теза є істинною, то з неї випливають наслідки.

Якщо при порівнянні наслідків з фактами виявляється, що вони суперечать об'єктивним даним, то аргументи визнають необґрунтованими. На цій основі робиться висновок про хибність і самої тези, оскільки хибні наслідки завжди свідчать про хибність основи. За допомогою прямого спростування доводять необґрунтованість тези, не висуваючи ніякої ідеї на заміну.

Опосередковане спростування. Опонент може не аналізувати тезу протилежної сторони, не перевіряти ні аргументів, ні доказів. Зосереджується увага на докладному і всебічному обґрунтуванні власної тези. Якщо аргументація ґрунтовна, робиться висновок про хибність тези пропонента. Такий доказ хибності тези можливий у тому разі, якщо теза і антитеза регулюються принципом «третього не дано», тобто істинним може бути лише одне з двох тверджень.

Критика аргументів передбачає використання таких доказів, істинність яких не викликає сумнівів. Якщо опоненту вдається

довести хибність аргументів, то звідси впливає необґрунтованість тези. Критика аргументів може виявлятися в тому, що опонент вказує на неточний виклад фактів, двозначність узагальнення статистичних даних, висловлює сумнів в авторитетності експерта, на висновок якого посилається опонент.

Критика демонстрації – це спосіб спростування, який зводиться до того, що в міркуваннях опонента немає логічного зв'язку між аргументом і тезою. Коли теза не впливає з аргументів, вона вважається необґрунтованою і потребує нової аргументації.

1. Підберіть три-чотири аргументи до таких тез:

Батьки повинні зважати на думку дітей.

Діти повинні використовувати досвід та знання батьків.

Кожній людині необхідно мати власну бібліотеку.

2. Сформулюйте тезу до виступу на тему:

Що дає людині самоосвіта?

Чи повинні батьки допомагати дітям виконувати домашні завдання?

Чи повинен магістрант займатися самоосвітою?

Чи повинен магістрант мати власну бібліотеку?

3. Охарактеризуйте вимоги до тез та аргументів. Визначте, що між ними є спільним, а що відмінним.

4. Відомо, що мистецтво аргументації передбачає вміння спростовувати. Назвіть прийоми спростування.

5. Підтримайте тезу «граматика є алгеброю мови», запропонуйте переконливі аргументи.

6. Доберіть аргументи до твердження апостола Павла про те, що «важкість доведення падає на того, хто стверджує, а не на того, хто заперечує».

7. Підтримайте аргументами тезу українського філософа Г. Сковороди: «Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне – то й усе світле, щасливе, блаженне».

8. Підтвердіть прикладами народну мудрість:

Скільки вовка не годуй, а він на ліс дивиться.

Сім раз відмір, а раз відріж.

Яблучко від яблуньки далеко не падає.

9. Складіть розгорнутий план промови про талант оратора, головною тезою якої оберіть наведене твердження: талант – це коштовність: чим більше праці вкладеш, щоб її відшліфувати, тим вона прекрасніша.

10. Прокоментуйте вислів Д. Карнегі «Добре сформульована проблема – наполовину розв’язана проблема». Доберіть достатні та переконливі аргументи.

11. Підготуйте розгорнуту схему промови: тема-тези-аргументи. Спрогнозуйте можливі контраргументи від слухачів.

Слова – це також вчинки.

Чим глибшою і складнішою є думка, тим сильнішим і яскравішим має бути слово.

Добре говорити – означає добре думати вголос.

12. Поясніть, яким методом риторичного аргументування користуєтесь ви, чому?

13. Використайте аргументи на підтримку слів Т. Шевченка «Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя».

14. Визначте, який метод риторичного аргументування покладено в основу даного афоризму?

Мудрість душі – те ж саме, що здоров’я для тіла.

15. Підтримайте твердження належними аргументами.

Щасливий той, хто пізнав у дитинстві чари рідного слова.

16. Складіть план публічної промови «Тризуб як символ України».

17. Складіть текст промови «Як ефективно переконати?»

18. Підготуйте розгорнуту схему виступу (тема-теза-аргументи) відповідно теми дисертаційного дослідження «Виховання морально-естетичних почуттів молодших школярів засобами української народної казки» (За авторефератом М. Гагаріна).

19. Підготуйте розгорнуту схему виступу (тема-теза-аргументи) відповідно дисертаційного дослідження «Національне виховання в родинах української еліти в кінці ХІХ – початку ХХ століття» (За авторефератом І. Хлистуна).

20. Підготуйте розгорнуту схему виступу (тема-тези-аргументи) відповідно дисертаційного дослідження «Виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку в сім’ї і школі» (За авторефератом І. Сіданич).

21. Підготуйте розгорнуту схему виступу (тема-теза-аргументи) відповідно дисертаційного дослідження «Виховання національної самосвідомості підлітків у позашкільних навчальних закладах» (За авторефератом А. Корнієнко).

22. Підготуйте розгорнуту схему виступу (тема-теза-аргументи) відповідно дисертаційного дослідження «Формування ціннісного ставлення до власного здоров'я дітей старшого дошкільного віку» (За авторефератом Т. Андрющенко).

23. Підготуйте розгорнуту схему виступу (тема-теза-аргументи) відповідно дисертаційного дослідження «Мова як чинник формування толерантності студентської молоді в глобалізованому суспільстві» (За авторефератом О. Зарівної).

24. Підготуйте розгорнуту схему виступу (тема-теза-аргументи) відповідно дисертаційного дослідження «Виховання моральних почуттів молодших школярів засобами казок народів світу» (За авторефератом С. Бакуліної).

37. Складіть план-конспект промови на захист тези «Напевно, більше інших викликають заздрість ті, хто, піднявшись силою власних крил, вилетів зі спільної для всіх клітки».

*Проаналізуйте чесноти оратора, які обстоював Ф. Прокопович, дайте їм оцінку в сучасному контексті.

...Не надобно проповіднику шататися вельми, будто в судне гребет. Не надобно руками всплескивать, в боки упираться, подскакивать, смеяться да не надобно и ридать; но хотя би и возмутился дух, надобно елико мощно унимать слизи.

...проповідник должен показать на себе, что ему слушать то стыдно, и всячески отводит от похвал и заводит иную беседу.

* Висловіть свою думку щодо слів Ф. Прокоповича: «Риторика – цариця душ, княгиня мистецтв».

* Прочитайте працю Ф. Прокоповича, поясніть його розуміння творчого акту словесної дії.

Про похвали красномовству і, передусім, про його переваги
Кожне мистецтво, що посідає гідне місце в громадянському житті, треба оцінювати, беручи до уваги такі два чинники: по-перше, чи воно почесне, а далі – чи корисне. Якщо немає одного з

цих чинників, то таке мистецтво можна визнати, якщо немає жодного – не можна.

Справді, його достойність можна вибачати в тому, що воно приносить людині дивну приємність, тому що трактує про найвеличніші справи, і воно надзвичайно могутнє й має велику силу, адже всі сприймають його оплесками, і його завжди будуть наділяти найвищими почестями.

Бо що можна уявити собі принаднішим, приємнішим, солодшим, ніж те, що саме тільки красномовство, немов би забуваючи про себе, притягує й захоплює людські душі.

Усі інші справи, що навіть найбільше радують почуття людей, дуже скоро приносять перенасиченість і перестають подобатись: чарівні краєвиди, повз які, розглядаючись у задумі, ми проходимо; найвишуканіші страви викликають у нас відразу, коли ми переситилися або страждаємо морською хворобою; звук музичного інструмента, хоч би який був найприємніший, коли триває довго, надокучає нам швидше, ніж перестаємо його слухати. Одна лише промова, прикрашена словами й думками, завжди з приємністю сприймається слухачами. І якою б довгою не була, здається, не може наситити нас.

Мужа, обдарованого хистом красномовства (якщо лише немає заздрості), усі мимоволі приймають, захоплюються ним, люблять, добровільно зав'язують із ним дружбу, часто до нього звертаються, залюбки біля нього сідають, спостерігають за його обличчям і стежать за його мовою. Коли він починає щось говорити, зникає гамір і шум, мимоволі затихають розмови. Усі в напруженні повертають обличчя на його слова. Переважно буває так, що слухачів вражають чари промови, й вони, під впливом палкого захоплення, починають аплодувати, пристрасно вигукують.

Отож, якби промовцю довелося давати винагороду за ораторське мистецтво, то можна було б належно оцінити його. Адже ж він турбується й проводить найважливіші справи на форумі, в судах, у курії, в сенаті, в царському палаці, у священних храмах і найсвятіших церквах. Він розкриває й переслідує злочин, дискутує про чесноти й достоїнства, відкриває таємниці природи, нарікає на нестійкість долі, розповідає про виникнення й загибель царств і про суєтну непостійність речей,

ставити перед очі подвиги героїв і царів, величаво прикрашає мужів, що жили у славі, тлумачить священні справи трисвятого й найбільшого Бога, виголошує похвали, подає накази й закони. Словом, все, що лише є у природі речей, може бути предметом промов оратора... Він охоплює своїм словом усі важливі справи. Що ж можна казати, щоб гідно оцінити його могутність? Нічого б не важила ані зброя, ані велике військо, якби за допомогою красномовства не вдалося прогнати страх, додати надії та великої відваги, а заохочуванням запалити воїнів. Навпаки, якщо хтось бачить, що на нього наступають, він вибиває їм зброю з рук і відважних робить боягузами, хоробрих – безсилим, божевільних – лагідними та спокійними.

Отже, якою повинна бути сила, котрій міг би підкоритися дух? Напевне, такою силою є красномовство, бо яким чином раніше згадані оратори стільки зробили, як не цією неймовірною силою і мужністю? Вона легко проникає в душу й виманює її, звідки хоче, захоплює й жене, куди хоче, робить, якою хоче, викручує, обертає, зміцнює, запалює гнівом, хвилює обуренням, дотикає любов'ю, спонукає до сліз, звеселяє, наповнює зворушенням і страхом, але ті самі емоції, коли захоче, залюбки виконує й викорінює. Справді, гравець не володіє так досконало мечем, як оратор душею людини. Ніхто інший на великих зборах не має такої влади над безліччю учасників, на яких він може впливати. Оратор водночас ранить і знищує всіх тією самою зброєю й тим самим ударом. І справді дивно: стоїть велика юрба, серед якої товпляться вчені й неписьменні, полководці й найхоробріші герої, проте їх хвилюють слова однієї людини. І вони бліднуть, червоніють, відчують у собі дивну зміну, і навіть царі стають рабами промовця – так ідуть у душі за його промовою і дозволяють вести себе, куди б він не захотів. Що ж є сильніше, ніж мистецтво?..

* Прочитайте уривок з тексту першої слов'янської книги «Риторика», автор якої невідомий; прокоментуйте п'ять складових риторики.

Про винайдення справ (фрагменти)

Рисис по-грецькому означає мовлення або висловлювання, грецькі ж мудреці називають риторикою течію слів. Латинські мудреці також називають цю науку риторикою, а від неї почав іменуватися ритор, тобто вчитель благословія. Ця наука була чудовим способом прикрашена мистецьки у промовах грецьким ритором Демосфеном і главою латинського красномовства («начальником латинського хитрословія») Марком Тулієм Цицероном, і тому цією наукою ніхто з філософів не нехтував, через те, що від неї виникав незліченний розум.

Ритор досить мистецький у науці мовлення... (вміє говорити) доречні й похвальні промови в справах і на міських судах за звичаєм і законом тієї держави, де народився... (добирає) необхідні слова до усякої справи...безславної чи слави достойної, багатой чи бідной, праведной чи нечестивой...великі справи стислими словами... (щоб були присутні) світлість й сяяння словесне...

Пам'ять створюється вивченням і читанням божественного писання, а також літописів – для зміцнення розуму мовця й слухача.

Гласомірна промова (мовлення) буває поширеною чи стислою: в одних випадках вона подібна до того, як приховуване світлом на середину винесли й виявили, у других же – за ревністю ораторів мовлення розгортається, наче світлоповітряне полум'я від іскри; інша промова (мовлення) пливе, наче корабель морем; або – виливається, наче якесь джерело чи солодкопливна ріка; або, наче мед, усолоджує і світло розумно просвіщає; і то розширюється, то скорочується, і багато мисленого розуміється.

Скільки є родів справ?

Чотири: навчальний, судовий, дорадчий, показовий.

Навчальний рід описує способи і прийоми навчання, чого також діалектика вчить... Навчальний рід промов є метод (спосіб) навчання чи тлумачення простих питань і цілих фраз, чого навчає діалектика.

Рід судовий описує суперечки чи спірні промови двох суперників на суді.

Рід дорадчий («рассуждающий») вчить дбати й радити комусь у справах, а також відмовляти від протилежного, щоб чогось недоброго й недоречного не вийшло.

Рід показовий («показующий») має похвальні справи чи хулу.

Що є збудження? Збудження є показ обставин справи, які збуджують милосердя чи гнів або якесь інше почуття. Збудження виникає від різних бажаних місць: від честі, користі, безчестя, шкоди або благі й корисні люди домагаються милості, безчесних же і огидних за природою, несправедливих і шкідливих люди ненавидять і гребують. Милосердя ж збуджують злидні, бідність, доля, важка не по літах і не відповідна походженню, звернення до добродійностей.

* Визначте суть, предмет, мету та функції риторики за уривком із праці Ф. Прокоповича.

1. Слово риторика походить від грецького *retorike*, що означає «говорити». Звідси слово ритор означає те саме, що оратор, хоч деякі гадають, що ритор різниться від оратора; ритором називають учителя красномовства, а оратором – самого красномовця.

2. Риторика різні автори називають по-різному. Аристотель у I книзі «Античні риторики» (розділ 2) каже, що «риторика – це здатність бачити або видумувати те, що в кожній речі або питанні правдоподібно». Цього визначення не визнає Квінтіліан (у II книзі «Навчання оратора», розділ 16), бо воно не охоплює нічого, крім вибору матеріалу. Але коли це визначення розглянути ґрунтовно, слова «видумувати правдоподібно» віднести до того, чого вимагає обов'язок ритора, то воно буде добре, як це влучно розглядає Юній Мельхіор в «Ораторському мистецтві» (розділ 3), бо це не лише предмет, але й слова, і розміщення предметів і слів повинен вибирати оратор, як це вчить Цицерон у творі «Частини промови», бо це все робить речі правдоподібними. Платон у «Георгієві» так визначає риторика: «Риторика займається промовою, і її завданням є виголошувати переконливі промови на зборах громадян». А Цицерон дає коротше визначення: це наука промовляння; але найкращим з

усіх є визначення Квінтіліана: «Риторика – це вміння добре говорити...».

3. Отже, предметом риторики, як слушно вчив Георгій Леонтійський, є всі речі, бо мова може йти про всі речі, і через те також можна щось добре сказати; тож немає нічого такого, до чого не можна було б застосувати риторичне мистецтво. Але ближче до справи! Предметом риторики є не самі речі, бо вони також можуть бути предметом інших мистецтв, але будь-яке питання, що обговорюється.

4. Мету пізнавай з предмета! Очевидно, мета промови та сама, що й мета дослідження, бо до чого прямує дослідження, до того самого, неначе до мети, прямує промова. Адже дослідження – це неначе якась сліпа, але цікава винахідливість думки, що лише досліджує, шукає, але не може знайти. Отже, промова веде дослідження до досліджуваної речі, тобто одне й інше перебуває в тих самих межах. Тому, коли ми досліджуємо щось добре чи погане, хибне чи істинне, справедливе чи несправедливе, те, що його треба бажати чи уникати, то ми прагнемо встановити одне з двох. Звідси ясно, що мета промови, а також і промовця – це за допомогою мови задовольнити того, хто досліджує, а це є те саме, що інші вважають мистецтвом переконувати мовою. В тому, що найбільший оратор не завжди досягає мети, то винен не він сам, і не його мистецтво, але чи упередженість і впертість, чи поганий настрій слухачів, чи якась інша причина.

5. Зрозумівши мету, легко зрозуміємо також завдання оратора, бо завданням митця є зберігати те, що веде до досягнення мети мистецтва. А тому, що метою оратора є переконувати мовою, то його завданням буде також так складати промову, щоб вона могла переконувати.

Щоб досягти цього, оратор повинен вибирати те, що найбільше сприяє справі, він повинен вибране розташувати у відповідному порядку. Повинен сам те оформити добірними словами, найкращими реченнями і формами речень і слів, повинен це все також запам'ятати і, нарешті, виголосити усно, супроводжуючи мову жестами та рухами. Тому завданням оратора є, продумавши всі ці моменти, вибирати, розкладати, мовно оформляти, охоплювати в пам'яті і виголошувати.

Розпишіть партитуру свого виступу до практичного заняття за даною системою знаків.

- ˘ / – акцент, словесний наголос;
- _____ (горизонтальна суцільна лінія) – логічний, фразовий наголос;
- – ослаблений наголос;
- ===== (дві лінії) – відчутно посилений наголос;
- / – пауза коротка;
- // – пауза середня;
- /// – пауза довга;
- ∩ – мелодійна хвиля;
- ↑ – підвищення голосу (мелодія злету);
- ↓ – зниження тону, мелодія спаду, вказує на завершеність думки;
- ↑→ – інтонаційний перелом;
- ? – звичайна запитальна мелодія;
- ! – звичайна оклична мелодія.

Матеріали до практичного заняття № 5

* Прочитайте промову І. Франка, визначте її риторичні особливості.

Промова Івана Франка на його ювілейному святі 1898 р.

Першим моїм словом буде щира подяка всім тим, що устроїли оце нинішнє свято. Поперед усього подяка молодезі, що не щадила на це трудів і заходів; подяка всім тим, що явилися тут нині; подяка товаришам праці і переконань; щира подяка бесідникам, що промовляли з цього місця. Подяка вкінці й моїм противникам. За двадцять п'ять літ моєї праці доля ніколи не скупилася мені їх; вони підготували мене наперед, не дали мені застоюватись на однім місці. Я розумію дуже добре вагу боротьби з розвою і вдячний своїм противникам і щиро поважаю тих, що борються зо мною *чесним оружжям*.

Коли скину оком по нинішнім зборі, то запитую себе: задля чого зібралася тут така велика і світла громада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе ані таким великим талантом, ані жодним героєм, ані таким взірцевим характером, щоб моя

особа могла загірті всіх до себе. Двадцять п'ять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завсіди стояв на тім, що наш народний розвій має бути міцною стіною. Муруючи стіну, муляр кладе на неї не самі тільки гранітові квадрати, але як випаде, то і зробив за ті літа, може, й знайдеться деякий твердий камінь, але, певно, найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпари. В кожному часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня. Я ніколи не хотів ставати на котурни, ані щадити себе; я ніколи не вважав свого противника занадто малим, я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для прояснення справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті будущих поколінь, але мені це байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей.

Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя простому народові. Вихований у твердій школі, відмалку засвоїв собі дві заповіді. Перша – то було власне почуття того обов'язку, а друга – то потреба ненастанної праці. Я бачив відмалечку, що нашому селянинові ніщо не приходить без важкої праці; пізніше я пізнав, що й нам усім, яко нації, ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки надіятися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим-то я старався присвоювати нашому народові культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям.

Головну увагу клав я завсіди на здобування загальнолюдських прав, бо знав, що народ, здобуваючи собі загальнолюдські права, тим самим здобуває собі й національні права. І сам я в усій своїй діяльності бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього ч о л о в і к о м. Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до іншого. Це було власне впливом мого бажання – бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишитися чужим у жаднім таким питанню, що складається на зміст людського життя. А пізнавши що-небудь, я бажав і всіх сил докладав довести й інших до того, щоб зацікавитися тим і

розуміти це. Дехто звиняв мене тим, що важкі обставини життя, конечність заробітку спонукала мене кидатися на різні поля. Але мені здається, що тут більше причинилася моя вдача, те гаряче бажання обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що цей брак концентрації зашкодив мені яко письменникові, але у нас ще довго будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтерес до духовного життя і громадили матеріал, обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти все так будуються; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може часом здвигнутися пишне, сміле склепіння.

Так, отже, не для мене це нинішнє свято. Я чую, що я не заслужив на нього, але воно наповняє мене радістю як симптом, як знак того, що в широких кругах нашої громади займається, або й сильно вже горить те саме бажання освіти, свободи і широкого індивідуального та громадського розвою, бажання, котрого виразом є мої писання. Вийшовши з самого дна нашого народу, я старався однаковою любов'ю обняти всі його верстви, а нинішнє свято є для мене знаком, що у нас будиться, а декуди вже й ярко палає бажання солідарності з нашим найменшим братом. Тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від манівців; тільки солідарність з тим нашим бідним, сірим, але конкретним братом охоронить нас від абстракцій і доктринерства, поведе наш національний розвій простою, вірною дорогою.

Ще раз дякую шановній громаді за нинішній вечір. Здається, не потребує обіщувати, що й надалі я не зійду з тієї дороги, якою йшов досі. Така вже моя натура, що праці своєї не покину ніколи; це не жодне геройство, а просто елементарна сила веде мене цею дорогою, сила моєї хлопської крові.

Певна річ, у моїй діяльності було чимало помилок, – але хто ж, роблячи якесь діло, не помилився? Та нині я можу дивитися на ті помилки спокійно, бо знаю, що або мені самому, або іншим вони служили осторогою і наукою. А щодо себе самого, я завсіді держався тої думки: нехай пропаде моє ім'я, але нехай розвивається і росте руський народ!

Матеріали до практичного заняття № 6

* Поясніть вислів М. Гоголя: «Зі словом треба поводитися чесно».

Правила еристики

1. Не варто дискутувати з приводу того, що не потребує доведення. Слід обирати теми, що «потребують роботи думки» (Аристотель).

2. Змусити опонента прийняти вашу позицію – ось мета суперечки.

3. Не намагайтеся відразу викласти усі ваші аргументи, залишіть дещо «про запас».

4. Пам'ятайте, що страх пригальмовує вашу думку. Вгамуйте хвилювання.

5. Будьте уважними до опонента, запам'ятовуйте все, що він каже. Таким чином ви зможете помітити суперечність у його висловлюваннях, і методом сократівської іронії «заженіть його у кут», ставте запитання, поки він не стане сам собі заперечувати.

6. Не підмінюйте тему суперечки, не перескакуйте з однієї теми на іншу, інакше жодної не розглянете вичерпно. І не буде з чого робити висновки.

7. Не намагайтеся все заперечувати, погоджуйтеся з певними положеннями опонента. Станьте ніби на його позицію, заперечте йому у найсуттєвішому.

8. Уникайте суперечок про те, чого ви добре не знаєте, краще вчасно переведіть розмову в інше русло. Тут слушно використати заготовки, як-от: свіжі новини, події, факти, сенсації, приказки, дотепи тощо.

9. Не соромтеся вибачитися, перепросити опонента, якщо бачите у цьому необхідність.

10. Якщо дискусія чи полеміка публічна, не забувайте про аудиторію, але дуже шанобливо, на зразок: колеги знають..., слухачі підтвердять..., студенти пам'ятають

11. Основні положення, поняття, дефініції, ознаки повторіть, кілька разів з тим, щоб ваша позиція запам'яталися і закріпилася.

12. Аргументацію будуйте на причинно-наслідкових зв'язках і законах формальної логіки: це є так тому-то...; якщо це є таким то...

13. Пам'ятайте, що найкращими аргументами у науковій дискусії є доказові положення, точні факти і цифри, конкретні явища, події.

14. Дискусію починайте спокійним і тихим тоном, щоб не бути смішним і мати простір для наростання суперечки. Байдужим тоном обов'язково завершіть розмову (На жаль, Ви мене не зрозуміли; шкода, що ми не можемо домовитися; це втрата для мене, як, можливо, і для Вас; продовжимо розмову наступним разом; шкода, що ніхто з нас не переконав іншого).

15. Продумайте тактику відступу, відкладання на потім – на випадок неуспіху чи поразки (Сьогодні справді ще не час, але...; Ми до цього ще повернемося пізніше, а зараз...; Ви самі з часом переконаєтеся...).

16. У разі поразки ведіть себе чемно і гідно.

17. Пам'ятайте про мовний етикет.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте понятійний зміст термінів, що називають найважливіші форми комунікації та є своєрідними засобами пізнання: дебати, дискусія, диспут, полеміка. Визначте спільні і окремі риси цих жанрів еристики.

2. Поясніть, як ви розумієте вислів, що суперечка заради істини – це «розумовий банкет»?

3. Прокоментуйте афоризм «Істина народжується у суперечці» у контексті сучасної еристики.

4. Поясніть, як ви розумієте поняття коректні полемічні прийоми.

5. Аргументуйте власну позицію щодо слів М. Куліша: «Якщо говоримо про драматургію, маємо оперувати п'ятикутником, де були б драматург, актор, режисер, художник і глядач».

6. Висловіть власну точку зору щодо слів М. Куліша про те, що «драматургія мусить весь час непокоїти, збуджувати, загострювати, навіть за іншого разу занадто загострювати деякі

проблеми і ніколи не пристосовуватися до міщанських смаків глядача».

7. Спрогнозуйте можливі точки зору щодо твердження Цицерона: «Ніколи не слід заперечувати очевидне». Аргументуйте кожну точку зору.

8. Обґрунтуйте вислів Д. Граніна: «Не можна опонувати, затуляючи рота ораторові».

9. Прокоментуйте прислів'я:

Бійся не гідри з сімома головами, а людини з двома язиками.

Нечесно одночасно хвалити і ганьбити.

10. Погодьтеся з даною думкою і наведіть свій додатковий аргумент

Працювати учителем у школі важко.

Бути вченим цікаво.

Бути магістром не тільки цікаво, але й почесно.

Телевізор – носій чужого та ворожого інформаційного простору.

11. Чемно висловіть відмову, додайте до неї розлогу аргументацію.

1) Запрошую Вас на день народження.

2) Пропоную вам стати членом нашої партії.

3) Купіть, будь ласка, мені ліки в аптеці.

4) Позичте, будь ласка, мені сто гривен до понеділка.

5) Знайдіть мені, будь ласка, в каталозі бібліотеки працю

П. Сорокіна «Людина. Цивілізація. Суспільство.».

6) Я запрошую Вас до танцю.

7) Запрошую Вас на наукову конференцію.

8) Запрошую Вас на засідання наукової лабораторії.

12. Підготуйте виступ на тему «За що я люблю комп'ютер», підберіть необхідні аргументи.

13. Підготуйте виступ «За що я люблю Інтернет», підберіть необхідні аргументи.

14. Гра «З якого боку подивитись...» дайте відповідь на питання, наведіть свої аргументи, що спростовують дані твердження.

1) Добре мати батька-бізнесмена.

2) Добре бути депутатом.

3) Добре бути професором.

- 4) Добре мати телефон.
- 5) Добре мати свою думку.
- 6) Добре бути принциповим.
15. Наведіть приклади відомих публічних дискусій, що мали вплив на культурне життя України.
16. Складіть текст промови «Як правильно переконувати».
17. Назвіть ознаки ораторської майстерності, що виявляються в процесі полеміки.
18. Вкажіть, яким чином можна досягти полемічної майстерності.
19. Поясніть, чому уміння доводити свою точку зору є необхідною умовою культурного спору, ораторської майстерності?
20. Поясніть, чому цифри та приклади з життя є найпереконливішими аргументами в полеміці?
21. Доведіть, що дієвими засобами формування та вдосконалення полемічної майстерності є не тільки теоретичні знання, але й активна участь у диспутах, дискусіях, полеміці, ділових та рольових іграх, практикумах, семінарах тощо.

Матеріали до практичного заняття № 7

* Прочитайте промову М. Грушевського, окресліть її риторичні особливості.

Михайло Грушевський Промова на похороні січовиків

Dulce et decorum est pro patria mori! Солодко і гарно вмерти за отчизну – каже латинський поет, поезії якого були шкільною книжкою тих, яких тепер ховаємо. Солодко і гарно! Це затишили вони – і не пропустили тієї рідкісної нагоди, яку давала їм нинішня велична хвиля відбування нашої держави і охорони вільностей і прав нашого трудящого люду. Вони стали грудьми за свою батьківщину і мали щастя полягти головами в цій святій боротьбі!

Велике щастя згинути так в боротьбі, а не дезертирами, не нейтральними, не замішаними в юрбі страхополохами, що безплатними пасажирами силкуються прослизнути в нове

царство української свободи! Велике щастя окупити своєю кров'ю забезпечення цієї свободи!

От у цю хвилину, коли провозять їх домовини перед Центральною Радою, де протягом року кувалась українська державність, з фронтона її будинку здирають російського орла, ганебний знак російської влади над Україною, символ неволі, в якій вона прожила двісті шістдесят з верхом літ. Видно, можливість його здерти не давались даремно, видно, вона не могла пройти без жертв, її треба було купити кров'ю. І кров пролили ці молоді герої, яких ми нині проводжаємо!

Вони щасливі, що могли купити своєю кров'ю такі вартості своєму народові! Батьки, брати, сестри тих, яких ми сьогодні ховаємо! Стримайте сльози, що котяться з ваших очей, як стримую я. Бо ж ті, яких ми ховаємо, доступили найвищого щастя – померти за отчизну! Їх слава і вдячна пам'ять про них житиме з нашою свободою разом, серед народу нашого однині довіку!

* Прочитайте промову Симона Петлюри, окресліть її риторичні особливості.

Симон Петлюра
В день свята української державности
(22 січня 1926 року)

В день свята української державности встають передо мною постаті лицарів і мучеників великої ідеї.

Тих, що життям своїм заплатили за свою віру в неї.

Тих, що найдорожчим скарбом засвідчили відданість батьківщині.

Тих, що власним чином крові і праці, гарячого патріотизму і виконання обов'язку, уміння – для одних слухатись і для других наказувати, а обом разом коритись вищим наказам нації, через її вождя переказаним, розпочали нову добу в історії України.

Тих, що створили спільним чином свого життя найкращу легенду нації – легенду оружнової боротьби її за своє право жити вільною і державно незалежною.

Тих, хто заслужив право на те, щоб стати незабутнім в історії України, хто зв'язав її величне минуле зі світлим

майбутнім і переказав нам, живим та прийдешнім поколінням, великий заповіт: національної помсти та довершеного чину.

Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. Нашої – так само. Кров'ю чужих і своєю. Ворожою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчості, всього того, що нація і свідомо, і раціонально використовує для ствердження свого права на державне життя.

Кров, пролита для цієї величної мети, не засихає. Тепло її все теплим буде в душі нації, все відограватиме ролю непокоючого, тривожного ферменту, що нагадує про нескінчене і кличе на продовження розпочатого.

З цим чуттям завжди переживаю я свято нашої державності. Воно все зв'язується у мене з дорогими – незабутніми образами тих, хто дав нам право його святкування, подібно до того, як величаві мелодії нашого гімну, що в цей день здаються особливо урочистими, а слова обов'язуючими, – все зливається з передсмертними стогнаннями тих, чий дух тоді тільки повірить у щирість і поважність нашого святкування, коли ми не словами-співами, а ділами докажемо нашу моральну вартість бути достойними свята.

Хай же в цей день ми глибше, як коли, відчуємо велику вагу передсмертних заповітів наших лицарів!

Хай же свято сьогоднішнє навчить нас шанувати пам'ять полеглих і обережно плекати традиції боротьби за українську державність, такі чисті і проречисті, такі ушляхетнюючі, бо і оправдані, і окроплені святою кров'ю найкращих синів нації.

А найголовнішою з тих традицій буде: пам'ять про неминучість відновлення боротьби тими самими знаряддями і під тими самими гаслами, що ними користувалися і ними одушевлялися жертви військових подій 1917 – 1920 рр..

Українські мечі перекуються на рала тільки тоді, коли гасло Незалежна Держава Українська перетвориться на дійсність і забезпечить отому ралові можливість зужитковувати рідну плідючу землю з її нечисленними багатствами не для потреб третього або другого з половиною чи якого іншого інтернаціоналу, а для устаткування і зміцнення власного державного добра і збагачення рідного народу.

Отже: не забуваймо про меч; учімося міцніше тримати його в руках, а одночасно дбаймо про підживлення нацією моральних елементів її буття – творчої любови до батьківщини, сторожкості до ворога та помсти за кривди, заподіяні ним, – в симбіозі яких знайдемо і вірний шлях до звільнення, і програму до будівництва!

Великий чин наших лицарів вчить вірності ідеалам і умінню підпорядковуватись. Тільки вірність і слухняність творять передумови успіху національної боротьби.

Біля гасла: Українська Народна Республіка – Українська Незалежна Держава об'єдналися всі справді активні сили нації в її боротьбі за незалежність.

Тільки в моральній атмосфері, утвореній тією боротьбою, могли з'явитися світлі постаті полеглих, тільки на цьому ґрунті могла зродитись жива легенда нашої боротьби, що живе невмирущою в душі нації і ферментує її сили на нові виступи.

Моральним чотирикутником – отим старим табором – поставимося ми в переходові дні нашої історії до всіх негідних наступів на нашу єдність та вірність випробуванням ідеям. Скупчимося один біля одного з готовністю взаємної допомоги і перестороги – і ми витримаємо всі «міри і проби» незалежно від того, чи вони походять з якогось інтернаціоналу чи від його класичного антиподу.

Вірність є основою не лише родинного життя. Вірність ідеям є підставою внутрішньої сили ширших громадських об'єднань, до національного включно. Наша вірність тим ідеям, за які голови поклали незабутні лицарі оружно́ї боротьби за українську державність з часів 1917 – 1920 рр., буде найкращою пошаною до світлої пам'яті їх, до великого чину їхнього життя і нарешті до розуміння глибокого змісту тієї думки, що її вклав законодавець в акт свята Української Державності.

* Прочитайте промову Олександра Довженка, окресліть її риторичні особливості.

Олександр Довженко
Слово до молоді
Виступ на Другому антифашистському мітингу
представників українського народу в Саратові
у липні 1942р.

Стою на мітингу серед братів, і великий біль та гнів розпалюють мою душу. Стою лицем на захід, до моєї полоненої матері України.

Стою скорботний, у тривозі, а перед моїм духовним зором розстилається вся, неначе в огні Україна.

Чорна хмара заступила мені небо.

Розстилаються перед очима зруйновані міста, мій рідний спалений Чернігів, заводи, села і безліч шибениць і смертних ям. І всюди страшні табори смерті. Страшні табори, де многі-многі тисячі наших людей умирають невільниками на своїй розторганій землі.

Гинуть, голі і босі і виснажені таким горем утрат і такими стражданнями, яких не знала ще історія. Умирають од ран, на шибеницях, під кулями, передаючи живим останні свої прощання, прокляття, останні свої заклики до помсти.

Хочеться мені в цей грізний, надзвичайний час, аби ні одне слово не пропало даром, аби рознесли мої слова таємні радіослухачі з ярів, байраків і партизанських сховищ усім поневоленим, скривдженим, загнаним у рабство.

Всім, над ким повисла загроза смерті, що приповзла до нас з проклятої Німеччини, як гадина-змія.

Я стукаю в кожне вікно, в кожні убогі двері, де ждуть нас наші рідні, де надія бореться з розпачем у скорботних серцях, де шкребуться у двері голод, рабство, і безславне вмирання.

Слухайте, товариші! Слухайте, хто ще живий і жити хоче. Як людина, що хоче боротись і бореться за Радянську Україну. Слухайте, хто презирає рабство, як смерть, слухайте, брати мої!

Хто заблудився, був у лісах, у болотах. В очеретах, чуючи стрільбу з усіх боків.

Хто не вмів переплисти річку, а мости були зірвані.

Хто ранений був, хто був контужений чи вдарений.

Кого було присипано землею чи оглушено.

Хто ніс на плечах товариша по крові і не кинув раненого брата по дорозі.

Кого загнали, мов звіра, в очерети на довгі дні.

Хто мимо старого батька-матері не в силах був пройти.

Хто жінку не міг відірвати від шиї, усю в сльозах і заклинаннях.

Хто плакав потім сам у сінях чи в коморі, проклинаючи свою слабодухість, свою утрату бойового товариства і воїнської честі.

Хто бився головою об дорогу, заплутавшись у страшних німецьких брехнях, що Москва загинула і Радянська влада впала.

Слухайте, хто ходить зараз, оплутаний німецькими брехнями, що, мовляв би то, Радянська влада каратиме вас нещадно за всі нещастя.

Не вірте! Брешуть кляті фашисти.

Не вірте, які б фальшивки вам не показували. Це вони хочуть отруїти вашу душу і тим ослабити силу нашої одностайності. Вони хочуть розкласти нас всілякими засобами і залишити для себе лише потрібну кількість батраків-рабів. Вони ріжуть, ділять Україну, як свою загарбану землю.

Не піддавайтеся! Не вірте їм ні в чому. Не йдіть ні на яку згоду. Пам'ятайте, ви маєте справу з ворогом жорстоким, мов звір, і хитрим, мов змія.

Бережіть дітей, підлітків бережіть! Тримайтеся так, щоб ніколи ворог не заволодів нашою душею.

Ваше життя – Червона Армія.

Всяке погодження з німцями, потурання – це ваша смерть.

Не йдіть до них на роботу. Саботуйте все, що можна.

Не беріть од них землі ніхто і на за що. Одмовляйте брати других. Нагорода землею – це паскудна німецька гра. Це підкуп зрадників. Земля ваша закріплена за вами великою Конституцією.

Наша земля свята. Вона віками поливається кров'ю кращих синів нашого народу в боротьбі за волю. Не приймайте од ворога землі – це найбільший у світі гріх перед Батьківщиною. Вони подавляться нашою землею – ось побачите. Брехнею, як каже прислів'я, можна світ пройти, та не можна назад вернутися. Найдуть вони собі могили на наших землях.

Ваше спасіння – Червона Армія. Тут всі кращі сини України. Тут, в армії, цвіт народу, герої-бійці, що вславили народ на всіх фронтах, що поклялися не покласти зброю, поки хоч одна німецька гадина повзтиме по нашій землі!

Допомагайте Червоній Армії. Прямуйте до неї всіма силами. Помагайте партизанам. Ідіть у партизани. Будьте воїнами до кінця.

Жінко, краса і гордість нашої землі! Що зроблено з тобою? Хто у світ потерпів більше, ніж потерпіла ти? Ніхто.

Ніхто не переніс від німців таких знущань, грабунків, гвалтувань, такого жалю і розпачу.

Нікого в світі довгі віки уже не вивозили так у рабство, як вивозять зараз тебе фашистські кати.

Ніхто не нівечив так твою красу, не топтав так твою гідність і честь, ніхто не гвалтував так твоє тіло і душу, голубко наша, посивіла мученице. Хто виміряє твої сльози? Куди розсіяно, розігнано тебе, хранительнице і продовжувачко нашого роду?

Ми не забудемо тебе ніколи. Ми доб'ємось до тебе через всі доти і всі огні. Ми вернемось до тебе. Хай ти будеш чорна і змучена, хай посивіє твоя коса од горя – ти останешся для нас завжди самою дорогою у світі і самою прекрасною. Ми не простимо ворогові ні одної твоєї сльози ніколи і нізащо.

Дорого обійдуться ворогові твої сльози і твої страждання.

Поклич же, жінко, на допомогу все своє терпіння.

Бережись німця, доню. Не вір ні одному слову, що б він тобі не обіцяв.

Боронь, Боже, виходити заміж за німця.

Стережись німця, рідна моя дівчино. Німець – це смерть твого народу, дівчино.

Ненавидь ворога. Спрямуй усі почуття, що є в твоїй молодій душі, на непримиренну палку ненависть.

Мати, бережи своїх синів від німецької отрути.

Жінко, бережи чоловіка. Направляй його до партизанів.

Ото твої брати. Ото твоя надія. Партизани – наша слава, наша гордість.

Партизани – не тільки сини України, перед якими скинуть шапки цілі століття, якими пишатимуться цілі покоління і

складатимуть про них думи і пісні. Це – невмирущий символ безсмертя нашого доброго, чесного народу.

Що ж покладемо, брати мої і сестри, в підвалину життя у цей нечуваний і грізний час? Які думки, почуття, бажання? Які надії, яке добро?

Гнів! Священний гнів і ненависть до німецьких катів!

Ось наше добро. Оце єдине, що випало нам сьогодні на долю. Вип'єм же нашу гірку козацьку чашу до дна. Щоб не пропала марно ні одна сльоза батьків і сестер наших! Щоб у прийдешніх поколіннях не презирали нас нащадки наші за те, що не були ми достойними борцями своєї доби.

Краще бути удовою героя, чим жінкою раба. Краще бути сиротою лицарів, ніж сином челядників.

Краще умерти стоячи, ніж конати століття у неволі.

Так, отже, боротьба не за життя, а на смерть. Боротьба жорстока і горда до кінця, до перемоги.

Український народе, прийми боротьбу! Пронеси її знамено через усю свою землю чесно і достойно. Як чесним і достойним був і єсть ти в своїх трудах! Щоб ніхто не закинув тобі, ні одна людина, ніхто в світі, що не був ти мужнім і щедрим в саму найтяжчу годину людської історії.

Украшав і возвеличував ти землю, брате мій. Возвелич її своїми подвигами, своєю кров'ю, щоб співали про тебе пісень у прийдешніх віках. Стань золотим пам'ятником на кривавих своїх просторах, стань гордим і безсмертним, як би не гнали тебе на смерть твої одвічні вороги – німці.

Во ім'я свободи ти нічого не пожалів. Все, все віддав – і багатство, і дітей. І батьків! І ти живеш уже як моральний переможець у велетенській боротьбі народів.

З цією перемогою ти входиш уже в історію і лишишся в ній як оборонець народів і брат.

Слава тобі!

Слава народам-братам!

* Підготуйте лекцію за темою «Тарас Шевченко і сучасність».

* Оцініть відповіді своїх однокурсників на заняттях з академічної риторики відповідно даної таблиці. Обов'язково вкажіть дату, аудиторію, тему.

Показники культури мовлення		Оцінка (бали)	Мовленнєві огріхи й помилки
1. Лексичні показники			
Точність слова			
Виразність слова			
Доступність слова			
2. Граматичні показники			
Нормативність слововживання. Слово-і формотворення			
3. Правильність фразової будови			
Дохідливість синтаксичної структури			
4. Фонетико-інтонаційні показники			
Правильність наголосу і вимови			
Доцільність і виразність інтонації			
Чіткість інтонації			
Комунікативність інтонації			
Чіткість дикції			

Всього існує вісім композиційних форм промови. Ці вісім форм у старій грецькій риторичній називали частинами промови. Частини промови можна компонувати по-різному, в залежності від того, яким є розташування промови.

Частини промови – це великі риторичні аргументи, засоби риторичного доведення. Ось вони у класичній послідовності: звертання, назва теми, розповідь, опис, доведення, заперечення, заклик, заключна частина.

Перша частина промови – звертання. Це аргумент окремішності оратора. Тут переконує сам образ оратора. Але цей образ діє власне зверненою до аудиторії промовою. Тому зміст звертання завжди – так чи інакше висловлене прохання прослухати все те, про що йтиметься далі.

Безпосереднє завдання звертання – привернути аудиторію до промовця. Тому оратор прямо, а ще частіше опосередковано презентує себе як людину певного духовного рівня та суспільного становища. Сила звертання у тому, що відповідно до правил ведення промови кожного необхідно вислухати. На звертання аудиторія завжди відповідає напруженою увагою. Лектори часто використовують звертання у тому випадку, коли увага слухачів послаблюється.

Звертання безпосередньо пов'язане з емоціями любові-ненависті. Тому у звертанні важливо бути щедрим на слова, уміти схвально відгукнутися про свою аудиторію. У звертанні не можна бути нудним, драгувати публіку чи демонструвати зневагу до неї.

Друга частина промови – повідомлення теми. Це теж дуже важливий риторичний аргумент. Власне назва теми і її тлумачення – це смисловий центр аргументації. Аудиторія розуміє, що тема – центр змісту промови і вже передбачає всі можливі аргументи.

Назва теми повинна відповідати предмету лекції, бути зрозумілою аудиторії, бути побудованою стилістично так, щоб зацікавити слухачів. Це означає, що з різностильових висловлювань необхідно вибрати яскраве і сучасне, що відповідає записам аудиторії, її уподобанням і в той же час чітко визначає предмет лекції. Назва теми – необхідна частина композиції будь-якої промови. Цією частиною після звертання відкривається лекція.

Наступна частина промови – розповідь. Події, що є складовими розповіді визначаються так, щоб підвести слухача до певних висновків. Яскраві складові частин історичної розповіді – предмет мистецтва слова. Внаслідок того, що розповідь є зручною до сприйняття, аудиторія зазвичай залюбки слідкує за послідовністю і складовими подій.

Четверта частина – опис, тобто розгляд предмета частинами у їх співвідношенні і в цілому. Це завжди системний аналіз предмета.

П'ята частина промови – доведення. Воно містить логічне доведення, в якому є предмет доведення і форма доведення. У доведенні застосовують приклади, ентимеми, силогізми. Існують

і інші форми доведення, невербальні, наприклад матеріальні докази. Доведення – центральний аргумент. Без цього аргументу не можна виступати з лекцією. Лектор повинен тримати в голові доведення і заздалегідь добре опрацювати його.

Після доказів іде заперечення. Заперечення у риторичній теорії частин промови являє собою доведення від суперечного. Висуваються можливі заперечення проти доведення, потім вони заперечуються. Таким чином зміцнюється доведення – шляхом всебічного обговорення теми.

В конкретній лекційній практиці заперечення може стати не тільки абстрактним, але й реальним. Це буває тоді, коли до лектора звертаються з питаннями і запереченнями, внаслідок чого починається спір. Тоді заперечення будується в залежності від характеру аудиторії, може проходити як діалектика, полеміка чи еристика.

Сьома частина промови – відозва, звернення до сердець слухачів, до їх емоцій.

Класичний лектор-педагог зазвичай не використовує цієї частини промови. Вважалось, що відозва не потрібна, тому що предмет науки вимагає безпристрасного обговорення, популяризація науки також не повинна містити елементів емоційного збудження. Від ученого-оратора сподіваються на спокійну і безпристрасну промову. Однак історія науки довела, що наукові тексти є одними з найсильніших стосовно емоційного впливу. Саме емоційна сила наукової промови і її раціональна спрямованість примушують гасити емоції з тією метою, щоб дати простір раціональній частині змісту промови. Тому вимоги безпристрасної наукової промови пов'язано з тим, що необхідно стишити пристрасті, а не розпалювати їх, оскільки аудиторія достатньою мірою емоційно напружена.

Вивчення текстів наукової промови засвідчило, що вона більше насичена модальними словами ніж будь-який інший вид промови. Це означає, що наукова промова привертає увагу аудиторії до свого змісту і намагається зробити сприйняття предмета науки максимально зорієнтованим на слухача і на дійсність. Окрім того, сама робота думки не може здійснюватися без емоційного стимулювання. Модальні засоби наукової промови дозволяють розрізняти у ній фантазію, доведення, факти

і думки. Без чіткого розрізнення в тексті цих категорій розуміння змісту науки стане хибним.

Ці особливості наукової промови свідчать, що наука являється одним з найважливіших засобів виховання. Виховання учня і вченого – це завжди формування його особистості, в тому числі з точки зору емоційного збагачення.

Відозва як частина промови не часто зустрічається в публічних лекціях, хоча її поява не виключається. Це пояснюється тим, що елемент відозви як звернення до емоцій поширений у всьому тексті популярної лекції і являє собою суттєвий компонент її стилю.

Однак бувають випадки, коли лектори звертаються до відозви. Це робиться за необхідності звернутися до громадянських почуттів аудиторії, вказати на моральні аспекти проблеми, звернути увагу на громадські інтереси.

Восьма, остання частина промови – закінчення. Закінчення публічної лекції іноді не виголошується, однак воно є дуже корисним. Усна мовленнєва комунікація звернена до слуху. Слухач підсумовує зміст цієї комунікації, однак для просторого виступу не вистачає ресурсів пам'яті. Неможливо запам'ятати весь зміст публічної промови, тому використовується закінчення.

Воно має нагадати все, що вже було сказано, тобто містить короткий зміст основного тексту.

Як було сказано, частини промови – це вісім способів говорити про один і той же предмет, можливості мови обмежені лише цими способами висловлювання змісту. Дев'ятого немає.

У процесі формування композиції публічної лекції в залежності від предмета, від часу промови. Характеру аудиторії можна проминути ті чи інші частини промови, змінити їх послідовність, повторити їх і т. ін.. В цьому – комунікаційна творчість оратора.

Формули етикетного мовлення

Успіх ораторської промови значною мірою залежить від її початку, який допомагає налагодити контакт зі слухачами, підготувати слухачів до сприйняття даної теми. Тому так

важливо використати ту форму звертання, яка максимально підходить до даної промови, аудиторії, обстановки.

Звертання – граматично незалежний та інтонаційно відокремлений компонент речення чи більш складного синтаксичного цілого, що позначає особу або предмет, до якого безпосередньо звернена мова того, хто говорить або пише.

Словесні формули звертання:

- ✓ Панове!
- ✓ Добірне товариство!
- ✓ Шановне панство!
- ✓ Шановне побратимство!
- ✓ Шановні колеги!
- ✓ Шановне товариство!
- ✓ Вельмишановні пані та панове!
- ✓ Дорогі друзі!
- ✓ Любі друзі!
- ✓ Високочтимий голово спеціалізованої вченої ради!
- ✓ Високодостойні члени спеціалізованої вченої ради!
- ✓ Шановні присутні!
- ✓ Вельмидостойний пане професоре!
- ✓ Високочтимий пане професоре!
- ✓ Вельмишанований Іване Петровичу!

Запам'ятайте:

- вибираючи звертання, враховуйте ситуацію спілкування;
- використання того чи іншого звертання може обмежуватися сферою спілкування, закріплюватись за певним функціональним стилем;
- в офіційному спілкуванні послуговуються звертанням на ім'я та по батькові або модель пан/пані + прізвище;
- на офіційних зібраннях найуживанішою формулою є «Вельмишановні пані та панове!»;
- звертання на ім'я придатне для спілкування з родичами, вчителя з учнем;

- зменшено-пестливі варіанти повних імен доречні в ролі звертань у родині, до друзів, закоханих;
- традиційно українці використовують у ролі звертань субстантивовані прикметники (милий, любий, коханий, чорнобривий, шановні, дорогі), але здебільшого для інтимно-товариського спілкування;
- звертання пан/пані + ім'я придатне для спілкування колег, друзів, але не доречне у спілкуванні колег, друзів, а особливо – малознайомих людей;
- пошанна множина Ви вживається в звертанні до малознайомого співбесідника, старшого за віком, посадою;
- звертання на ти – ознака близьких стосунків між людьми, передає повагу, що виникла між друзями, колегами, співробітниками, закоханими; на ти спілкуються брати і сестри, подружжя;
- діти до батьків можуть звертатися на ти або на Ви: головне тут не форма звертання, а шанобливе ставлення;
- перехід з Ви на ти можливий, але ініціатива переходу має належати старшому (чи за віком, чи за посадою); якщо один із співрозмовників – жінка, дівчина, то право переходу на ти належить їй;
- до дітей батьки, вчителі, навіть незнайомі звертаються на ти, однак у старших класах бажано перейти на Ви;
- після обряду хрещення на Ви переходять куми.

Контрольні запитання:

1. Прокоментуйте слова А. Коні: «Кінець має бути таким, щоб слухачі відчули і зрозуміли, що далі говорити нема про що».
2. Доведіть, що види красномовства не є замкнутими системами, що границі між ними є рухомими.
3. Поясніть, чим відрізняються мітингові промови від парламентських.
4. Поясніть, чим відрізняються парламентська чи мітингова промова від академічної.
5. Пригадайте вітальні промови, які вам доводилося чути, порівняйте їх з іншими жанрами соціально-побутового виду публічного мовлення. З'ясуйте спільне та відмінне між ними.

6. Охарактеризуйте особливості академічного, ділового та військового мовлення. З'ясуйте спільне і відмінне.

7. Поясніть сутність вимог до оратора:

- обережно користуйтеся словом;
- не дозволяйте, щоб язик випереджав думку;
- заради справи будьте вище за свої амбіції та емоції.

8. Прокоментуйте рекомендацію оратору: «Якщо хочете стати майстерним оратором, станьте спочатку вихованою людиною».

9. Поясніть природу публічного мовлення та визначте його місце серед інших видів мовлення.

10. Поясніть твердження та проілюструйте його прикладами: «Є речі, пересічність яких нестерпна: поезія, музика, живопис, публічна промова».

11. Обґрунтуйте попередження Дейла Карнегі: «Головне – не читайте своїх промов».

12. Наведіть максимальну кількість словесних формул, за допомогою яких ви можете висловлювати вдячність, співчуття, схвалення, прохання, вибачення, вітання.

13. Вкажіть, за яких ситуацій доречно використовувати такі словесні формули:

- ✓ Шановні колеги!
- ✓ Високоповажні гості!
- ✓ Високодостойний пане професоре!
- ✓ Щиро дякую Вам!
- ✓ Прошу Вашої підтримки!
- ✓ Наполегливо прошу вас!
- ✓ Бажаю успіхів і плідної праці!
- ✓ Допоможіть, будь ласка!
- ✓ Дорогі друзі! Щиро вітаємо вас!

14. Складіть переконливу промову з використанням методів риторичного аргументування «Держава не твориться в будучині, держава будується нині».

15. Підготуйте промову, в основі якої – золоте правило моралі: «Чого собі не бажаєш, не роби іншому».

16. Переконайте слухачів у справедливості твердження: «У старості ми краще вміємо попереджати нещастя, а в юності – переносити їх».

17. Складіть тезовий план публічного виступу за словами Антуана де Сент Екзюпері: «Єдина справжня розкіш – це розкіш людського спілкування». Доберіть переконливі методи риторичного аргументування.

18. Підготуйте промову за темою «Красномовство – це світло, яке надає розуму яскравості».

РОЗДІЛ III

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з курсу «Академічна риторика» – це вид науково-дослідної роботи студента, яка містить результати дослідницького пошуку, відображає певний рівень його навчальної компетентності.

Мета ІНДЗ: самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань із навчального курсу, удосконалення навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Зміст ІНДЗ: завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих під час лекційних і семінарських занять.

Орієнтовна структура ІНДЗ – Розробити презентацію однієї із запропонованих тем (на вибір).

Презентація – це представлення результатів самостійної роботи студента з опрацювання обраної теми, питання, завдання і т. п. Мета презентації – набуття студентами навичок з аналізу власної роботи і публічного представлення результатів дослідження.

Вимоги до структури та змісту презентацій

- Стислий виклад матеріалу, максимальна інформативність тексту.
- 18-20 слайдів (PowerPoint).
- Ретельно структурована інформація з акцентом на основні аспекти питання, проблеми, завдання, тощо.
- Наявність коротких та лаконічних заголовків, маркованих та нумерованих списків.
- Важливу інформацію (наприклад, висновки, визначення, правила тощо) треба подавати великим та виділеним шрифтом і розміщувати в лівому верхньому кутку слайда.

- Другорядну інформацію бажано розміщувати внизу слайда.
- Кожному положенню (ідеї) треба відвести окремий абзац.
- Головну ідею треба викласти в першому рядку абзацу.
- Використовуйте табличні форми подання інформації (діаграми, схеми) для ілюстрації найважливіших фактів, що дасть змогу подати матеріал компактно й наочно.
- Графіка має органічно доповнювати текст.
- Пояснення треба розміщувати якнайближче до ілюстрацій, із якими вони мають з'являтися на екрані одночасно.
- Усю текстову інформацію потрібно ретельно перевірити на відсутність орфографічних, граматичних і стилістичних помилок.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Кількість балів	Мета	Висновки	Ключові положення	Структура
9–10 балів	Всі частини презентації пов'язані з метою і предметом дослідження	Результати дослідження узагальнюються з метою формулювання важливих і значущих висновків за темою дослідження	Презентація має в основі ключові положення, які повністю розкривають тему дослідження	Презентація починається слайдом, який викликає інтерес до теми дослідження, презентація надає інформацію в логічній послідовності, презентація завершується, змушуючи замислитись над ідеєю і темою дослідження
7–8 балів	Всі частини презентації містять важливі твердження за темою дослідження	Результати дослідження узагальнюються з метою формулювання висновків за темою дослідження	Презентація має в основі декілька ключових положень, які не повністю розкривають тему дослідження	Презентація починається із вступу, надає інформацію в певному порядку і завершується викладенням важливих моментів дослідження

5–6 бали	Основні частини презентації містять важливі твердження за темою дослідження, але деякі фрагменти не мають відношення до теми	Деякі висновки є нелогічними і необґрунтованими	Презентація має в основі декілька ключових положень, однак вони перевантажені і інформацією або позбавлені інформації	Презентація має вступ і висновки, однак вони не спонукають замислитись над темою дослідження. Послідовність надання інформації не сприяє повністю розкрити тему дослідження
0–4 бал	Презентація має тему, однак багато її частин не має відношення до теми дослідження	Висновки практично відсутні або є нелогічними	В презентації не визначені ключові положення	Презентація не містить вступу і висновків. Побудова презентації не дає чіткого уявлення про тему дослідження

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з навчального курсу «Академічна риторика» передбачає самостійну науково-пошукову, творчу роботу.

Тематику ІНДЗ здобувач вищої освіти може обрати самостійно, узгодивши її з викладачем.

Перелік тем:

1. Інформаційна промова та її особливості.
2. Магічна та містична суть слова у дослідження П. Флоренського.
3. Праця П. Мовчана «Мова – явище космічне».
4. Ідея божественного і людського в сутності мови в концепції О. Потебні.
5. Концепція сутності мови П. Юркевича.
6. Особливості дискусійної промови.
7. Використання народного золотослову в промові з нагоди.

8. Засоби активізації уваги під час лекції.
9. Словесні формули в стандартних етикетних ситуаціях.
10. Український риторичний ідеал.
11. Прийоми мовного маніпулювання.
12. Українська школа академічної риторики.
13. Академічна еристика в Києво-Могилянській академії.

РОЗДІЛ ІV. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку науку називають риторикою?
2. Назвіть основні види риторики.
3. Назвіть наукові розвідки останнього часу, в яких актуалізується увага на проблемах становлення майбутнього спеціаліста на культурологічному рівні.
4. Дайте визначення академічної риторики.
5. Назвіть види академічного красномовства.
6. Окресліть зв'язки академічної риторики з іншими науками (філософія, логіка, лінгвістика, психологія, етика, герменевтика, інформатика, соціологія, література, медицина, семіотика).
7. Окресліть шляхи удосконалення академічного красномовства на сучасному етапі.
8. Розкрийте витоки академічного красномовства.
9. Назвіть три джерела красномовства, визнані античною риторикою.
10. Поясніть, що таке учительна література.
11. Поясніть значення слова «казнодій»
12. Вмотивуйте роль Києво-Могилянської академії у становленні академічного красномовства.
13. Розкажіть про перший підручник з риторики Києво-Могилянської академії.
14. Розкажіть про підручник з риторики Іоанікія Галятовського.
15. Розкажіть про внесок у вітчизняну академічну риторичку Феофана Прокоповича.
16. Розкрийте особливості розвитку академічної риторики в Україні у ХІХ – на початку ХХ століття.
17. Розкрийте значення Інституту Живого Слова для розвитку риторики загалом і академічної риторики зокрема.
18. Поясніть зміст поняття «закон».
19. Назвіть закони академічної риторики.
20. Поясніть суть закону ступеневої послідовності.
21. Поясніть суть концептуального закону.

22. Поясніть суть закону моделювання аудиторії.
23. Поясніть суть стратегічного закону.
24. Поясніть суть тактичного закону.
25. Розкрийте суть мовленнєвого закону.
26. Поясніть суть закону краю.
27. Розкрийте суть закону ефективної комунікації.
28. Розкрийте суть закону рефлексії.
29. Поясніть суть системно-аналітичного закону.
30. Назвіть види красномовства.
31. Назвіть види академічного красномовства.
32. Поясніть особливості вузівського красномовства.
33. Розкрийте особливості власне академічного красномовства.
34. Дайте характеристику шкільному красномовству.
35. Розкрийте жанрові особливості лекції.
36. Розкрийте жанрові особливості наукової доповіді.
37. Розкрийте жанрові особливості наукового реферату.
38. Поясніть значення слова «лекція».
39. Назвіть імена видатних лекторів-педагогів вищої школи.
40. Назвіть переваги лекції порівняно з іншими формами навчальної роботи студентів.
41. Вкажіть основні недоліки лекції як форми організації навчання у вузі.
42. Назвіть основні функції лекції.
43. Вкажіть різницю між оглядовою та заключною лекціями.
44. Назвіть основні вимоги до лекції в вузі.
45. Назвіть основні типи лекційного навчання.
46. Поясніть специфіку організації лекції в педагогічному університеті.
47. Окресліть психолого-педагогічні основи лекції.
48. Назвіть основні вимоги до лектора
49. Назвіть основні види лекційного красномовства (за Л. Мацько).
50. Поясніть особливості архітектоніки лекції.
51. Назвіть основні методи подачі лекційного матеріалу.
52. Дайте визначення поняття «наукова доповідь».

53. Назвіть основні етапи підготовки до наукової доповіді.
54. Розкрийте особливості першого етапу підготовки до наукової доповіді.
55. Назвіть моделі викладу матеріалу наукової доповіді.
56. Поясніть особливості лінійної моделі подачі матеріалу наукової доповіді.
57. Розкрийте суть методів викладу матеріалу в контексті фабульно-інтригуючої моделі.
58. Поясніть, що таке теза.
59. Поясніть, що таке аргументи.
60. Розкрийте правила обґрунтування положень.
61. Розкрийте принципи наукової доповіді.
62. Поясніть особливості структури наукової доповіді.
63. Поясніть, що таке спростування.
64. Розкрийте суть четвертого етапу підготовки до наукової доповіді.
65. Розкрийте суть п'ятого етапу підготовки до наукової доповіді.
66. Назвіть учасників класичної суперечки.
67. Поясніть, кого називають опонентом, пропонентом.
68. Перерахуйте вимоги до промови дисертанта.
69. Поясніть, як можна досягти успіху під час виступу в процесі процедури захисту кваліфікаційного дослідження.
70. Назвіть відомі Вам поради щодо покращення голосу.
71. Поясніть, що таке науковий діалог.
72. Розкрийте суть етики наукової дискусії.

РОЗДІЛ V. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

Політика оцінювання

Політика викладача щодо студента: відвідування занять є обов'язковим. За умови відвідування та якісної підготовки до занять студент може набрати максимальну кількість балів поточного оцінювання. За наявності об'єктивних причин (відрядження, стажування, хвороба тощо) студент може перездати тему курсу, навчатися он-лайн. За бажанням підвищити рейтинг, студент може добрати бали, виконавши певний вид робіт.

Політика щодо академічної доброчесності. Очікується, що роботи студентів будуть їх оригінальними дослідженнями чи міркуваннями. Відсутність посилань на використані джерела, фабрикування джерел, списування, втручання в роботу інших студентів становлять, але не обмежують, приклади можливої академічної недоброчесності. Виявлення ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі студента є підставою для її незарахування викладачем, незалежно від масштабів плагіату.

За порушення академічної доброчесності здобувачі освіти можуть бути притягнені до академічної відповідальності: повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо); повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми; відрахування з Університету.

Політика щодо дедлайнів та перескладання. Максимально оцінюється робота студента на занятті (за умови успішної відповіді). За наявності об'єктивних причин (відрядження, стажування, хвороба тощо) студент може перездати тему курсу. Перескладання модулів відбувається за наявності поважних причин (наприклад, лікарняний).

Креативна ініціатива здобувача вищої освіти. Здобувачі вищої освіти проявляють здатність до здійснення творчого

підходу у діяльності, що проявляється у гнучкості мислення, умінні швидко і без внутрішніх зусиль переключатись з однієї ідеї на іншу, генерувати нові ідеї, прагненні до винаходів, творчості, зокрема і в науковій діяльності.

Критерії оцінювання ІНДЗ

№ п/п	Критерії оцінювання	Максимальна кількість балів за кожним критерієм
1.	Формулювання мети, завдань та визначення методів дослідження.	0 – 0.5
2.	Наявність плану викладення матеріалу.	0 – 0.5
3.	Виклад фактів, ідей, результатів досліджень в логічній послідовності. Аналіз сучасного стану дослідження проблеми, розгляд тенденцій подальшого розвитку даного питання.	0 – 2.0
4.	Охайність, продуманість, логічність і послідовність побудови дослідження, наявність ілюстративного матеріалу.	0 – 0.5
5.	Доказовість висновків, обґрунтованість власної позиції, пропозиції щодо розв'язання проблеми, визначення перспектив дослідження.	0 – 1.0
6.	Дотримання вимог щодо технічного оформлення структурних елементів роботи (титульна сторінка, план, вступ, основна частина, висновки, список використаних джерел).	0 – 0.5
Разом		5

РОЗДІЛ VI. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Абсолютне знання – це повне, вичерпне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує абсолютний збіг образу з об'єктом. Безперервний розвиток практики унеможливорює перетворення знання на абсолютне, але дає змогу відрізнити об'єктивно істинні знання від помилкових поглядів.

Автореферат – стислий виклад основних положень наукового твору (дисертації) із зазначенням теми, завдань, об'єкта і предмета дослідження, методологічних принципів тощо, зроблений автором. Звертаються до автореферату і літературознавці. І мовознавці, і фольклористи, і журналісти, передусім претенденти на вчені ступені кандидата чи доктора наук.

Академізм (гр. *Akademeia*: назва саду поблизу Акрополя, який, згідно з легендою, належав міфічному герою Академу) – високий елітарний рівень наукових досліджень. Академізмом також називають діяльність співробітників академії, для якої характерне дотримання загальнообов'язкових канонів у науці.

Академічне красномовство – ораторське вміння науковця, викладача, який доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки.

Акумуляція – риторична фігура, в якій нагромаджено кілька дій і понять з паралельними картинами, додатковими описами, побічними зауваженнями. Як правило, ця фігура використовується в епічних дискурсах.

Акція – завершальний етап ораторської дії, виголошення промови.

Аналогічна аргументація – логічна і риторична операція, що діє не через систему умовиводів, а ґрунтується на тих ознаках порівнюваних предметів, що схожі або збігаються, наприклад: «Який батько, такий і син».

Аналогія – схожість явищ, що є підставою для умовиводів за певних обставин.

Аналогічний метод – варіант індуктивного методу. Суть його зводиться до зіставлення подій, явищ, фактів для того, щоб

виявити, чи можна перенести основні ознаки, властивості, якості, закономірності вже добре вивчених, пізнаних предметів на ще не пізнані, виявити, чи є між ними якась певна відповідність, схожість, однаковість.

Антична риторика – риторика Стародавньої Греції та Риму.

Апелювальні висновки – це пряме звертання до аудиторії під час завершення промови.

Аргумент – логічне доведення, виголошуване на початку драматичних та епічних творів античності стисле формулювання подальших подій, до сприйняття яких автор готує своїх реципієнтів, прийом, яким послуговувалися митрополит Іларіон («Слово про Закон і Благодать»), А. Міцкевич («Пан Тадеуш»), В. Стефаник («Новина»), В. Барка («Жовтий князь»); підстава, досвід, що використовується для підтвердження власної думки.

Аргумент вживається у значенні логічного доведення думки, істинність якої перевірена і тому вважається підставою істинності чи хибності іншого твердження. Аргумент використовується в полеміці, стосується принципів еристики, за якої доведення спрямовані до істини, до публіки задля впливу на почуття аудиторії, даючи або не даючи їй змоги скласти об'єктивне уявлення про предмет судження. Як аргумент застосовується також «основна помилка» в доведенні, коли теза обґрунтована хибними посиланнями. Так, вислів «Література – це засіб виховання» спотворює справжнє призначення художніх феноменів, нівелюючи їх іманентні властивості за рахунок освітньо-педагогічних – другорядних для мистецтва. Аналогічні порушення стосуються і підстав, де у значенні аргументу, що підтверджує певну тезу, наведено таке положення, котре хоч і сприймається як заздалегідь хибне, однак саме потребує доведення, як, наприклад, стиль «наукового реалізму», обстоюваний І. Франком. Часто в інтелектуальній практиці спостерігається логічна помилка («порочне коло»), спричинена порушенням закону достатньої підстави, коли теза виводиться із аргументу і навпаки.

Аргументація – логічний процес, в якому істинність певного положення виводиться з істинності аргументів, сукупності доведень на користь чого-небудь. Точність, послідовність викладу суджень та спостережень, сумлінне користування

першоджерелами, розуміння динаміки художньої свідомості, дотримання принципів об'єктивного історизму сприяють формуванню оптимальної системи суджень. Наприклад, специфіка літературознавчих суджень, на відміну від аналітичного потенціалу природознавчих наук, полягає в тому, що висновки, зроблені щодо студіювання предметів мистецтва, не завжди можна підтвердити; передусім це стосується історичних періодів еволюції письменства, стильових тенденцій та напрямів (класицизм, бароко, сентименталізм, реалізм, символізм, сюрреалізм тощо), генези творчої лабораторії письменника. Дослідник не може увійти в уже історично завершене літературне середовище і витлумачити його з абсолютною відповідністю, тому він здійснює свою аналітичну роботу шляхом накладання творчого досвіду минувшини на власний через розуміння історичної перспективи, уникаючи втиснення її у схематичні матриці свого літературознавчого сьогодення чи жорстких ідеологем.

Астеїзм – різновид іронії, похвала у вигляді осуду (чи навпаки). Класичний приклад астеїзму наявний у поемі Т. Шевченка «Кавказ», присвяченій засудженню війни царської Росії проти непокірних і вольнолюбивих горців:

*Слава! Слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава!*

Астеїзм допомагає захоплення чимось висловити словами, що мають негативний зміст, або, навпаки, осуд набирає форми похвали. Наприклад: «Хороший він хлопець! За ним давно буцегарня плаче!»

Іноді лайливі інтонації вживаються як вираження дружнього ставлення до когось: «Твої кучері мені ще не надокучили й не надокучать. Я вже люблю тебе, як пес дідька» (Є. Гуцало, «Позичений чоловік»).

Б

Бібліометрія – наукова дисципліна, яка використовує статистичні методи для аналізу наукової літератури з метою виявлення тенденції розвитку предметних галузей, особливостей

авторства і взаємного впливу публікацій. Бібліометричні зв'язки, такі як цитування, взаємне цитування і взаємні посилання, авторське спів цитування і колективне авторство, забезпечують документ не підтвердження комунікацій у межах наукових галузей і між ними.

Благовзучність мовлення – якість живого мовлення, що свідчить про його мелодійність, плавність, виразність, звучність, відсутність неприємних для слуху звукосполучень, слів-паразитів, вставних звуків (е-е-е-е, м-м-м-м), перекручення орфоепічних норм.

В

Вербалізм – марнослов'я, пристрасна балаканина; надмірне захоплення словесними засобами, стилістичними фігурами, тропами; зловживання словом, пусте пишномовство, за яким не криється думка.

Види красномовства – сфери застосування ораторського слова в суспільній ситуації. Розрізняють п'ять видів красномовства: академічне, політичне, судове, церковне, суспільно-побутове.

Виклад – представлення, презентація попереднього відібраного факту, що становить концепт предмета.

Висновки – завершальна частина ораторської промови.

Вступ – початок ораторської промови.

Вчений – фізична особа, яка провадить фундаментальні або прикладні наукові дослідження з метою здобуття наукових та науково-технічних результатів.

Г

Гіпотеза – наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ (процесів) або причин, які зумовлюють даний наслідок. Наукова теорія включає в себе гіпотезу як вихідний момент пошуку істини, яка допомагає суттєво економити час і сили, цілеспрямовано зібрати і згрупувати факти. Розрізняють нульову, описову (понятійно-термінологічну), пояснювальну, основну робочу і концептуальну гіпотези. Якщо гіпотеза узгоджується з науковими фактами, то в науці її називають теорією або законом. Гіпотези мають імовірний характер і проходять у своєму розвитку три стадії:

- 1) накопичення фактичного матеріалу і висунення на його основі припущень;
- 2) формулювання гіпотези і обґрунтування на основі припущення прийнятої теорії;
- 3) перевірка отриманих результатів на практиці і на її основі уточнення гіпотези;

Якщо при перевірці результат відповідає дійсності, то гіпотеза перетворюється на наукову теорію. Гіпотеза висувається на те, що вона, коли не цілком, то хоча б частково, стане достовірним знанням.

Гомілетика – християнська риторика, що має на меті тлумачення Біблії через проповідь чи повчальну бесіду; мистецтво інтерпретації сакральних текстів, виголошення зразків ораторсько-повчальної прози, започатковане з появою християнства, яке спиралося на традиції античної риторики, критично переглянутої з позиції християнської аксіології. Гомілетика розвивалася у працях Івана Кронштадтського, К. Войтили (Папа Римський Іоанн-Павло II), Йосипа Сліпого, митрополита Іларіона (І. Огієнко), Мстислава (Скрипника), Андрея Шептицького та ін.

Георгієві фігури – уперше введені Георгієм різноманітні прийоми, що зближують ораторську промову з поезією (симетрично-ритмічна побудова речень, використання рим і тропів).

Градація – стилістична фігура, що дозволяє показати явища в розвитку;

стилістична фігура, що полягає у поступовому посиленні засобів художньої виразності задля підвищення чи пониження емоційно-сміслової значущості образів. Виразність градації посилюється у поєднанні її з анафорою: «*Прийшов, побачив, переміг*» (Юлій Цезар).

Класичним прикладом градації можна вважати вірш «Сучасність» В. Мисика:

*Так, мабуть, і в часи Бояна
Квітчалася пора весняна
І крапали молоді дощі,
І хмари насувалися з Тараці,*

*І яструби за обрій углибали,
І дзвінко озивалися цимбали,
І в пралісах озера голубі
Вглядалися в небесну дивну ясність.
Все – як тоді. А де ж вона, сучасність?
Вона в найголовнішому: в тобі.*

Д

Дебати – обговорення вченими актуальної наукової проблеми, обмін думками, в процесі обговорення доповіді на з'їздах, конференціях, симпозіумах, зборах.

Дедуція – метод дослідження, форма умовиводу, коли окреме пізнається на основі знання загального, від загального до конкретного.

Демагогія – обман народу привабливими брехливими обіцянками, популярними гаслами, навмисне викривлення, спотворення фактів задля політичних, корисливих та інших цілей; голослівні аргументи, що мають вигляд глибокої аргументації на користь загалу, а насправді прикривають корисні розрахунки, низькість душі та некомпетентність, прагнення маніпулювати людьми.

Демонстрація – процес виведення тез із аргументів.

Дикція – манера вимови звуків і слів.

Дискусія – широке обговорення наукової проблеми.

Дискурс – будь-яка мова в процесі її застосування. Часто дискурсом називають логічно організований, аргументований виклад обстоюваних кимось доведень із можливим використанням описових та експресивних компонентів, притаманний розсудковому, опосередкованому знанню, отриманому на підставі зв'язного судження та попереднього досвіду, наприклад, індуктивного умовиводу. У такому разі дискурс має початок, середину та фінал, ситуативний контекст, інколи неправочинно ототожнюється з текстом, який не може бути інтерактивним. Дискурс відмінний від безпосереднього, інтуїтивного знання. Іноді вживається на означення бесіди, діалогу, трактату на зразок «Дискурсу про природу і розвиток сатири» Дж. Драйдена; підтекст, що виникає під час виголошення промови, очікування невимовленого.

Диспут – підготовлена і проведена публічна суперечка між заздалегідь визначеними опонентами на обрану тему, що потребує з'ясування та розв'язання. Найчастіше диспутом буває науковий спір, публічне обговорення певного питання або наукової праці: дисертації, монографії тощо. Диспути були відомі здавен, часто влаштовувалися з навчальною метою, зокрема у братських школах, у Києво-Могилянській колегії (академії). Вони можуть бути принциповими для еволюції письменства та культури, як-от диспут «Шляхи розвитку сучасної літератури», організований культкомісією ВУАН та проведений 24 травня 1925 року з приводу публікації памфлету «Про сатану в бочці», або про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян» М. Хвильового, яким була започаткована літературна дискусія 1925–28 рр.

Диспозиція – у риторичі – етап підготовки інверсованого мовлення; розділ про основні аспекти організації та структуру ораторського мистецтва. Перше значення поширене у письменстві, а друге, утворене на основі першого, стосується детально обміркованого плану майбутнього тексту, доцільного використання в ньому елементів, чіткого внутрішнього зв'язку та послідовного і аргументованого викладу, що властиво академічному літературознавству.

Діалог – форма усної комунікації, учасники якої обмінюються низкою реплік-висловлювань, що здебільшого мають вигляд неповних еліптичних речень простої будови, супроводжуються експресивною інтонацією та мімікою, забезпечують розуміння обговорюваного. Трактуються або як вибір учасниками спілкування людей Я та Іншого, або як раціоналізований процес, коли подія зустрічі розглядається на підставі отриманого результату, набуває ознак доцільності й діалектичності. Розрізняють логічний та феноменологічний діалоги. Логічний виражений через мовлення, гарантуючи повноту перевтілення у мовленнєвого суб'єкта, коли індивід втрачає свої властивості, а феноменологічний здійснюється завдяки безпосередньому, хоч і не завжди адекватному, обміну (перекладу) між персональними світами, що зберігають іманентну специфіку. Головне в діалозі – дотримання опозиції Я – Ти, Я – Інші, які обмінюються

репліками, на віднаходження шляхів порозуміння, здатності продуктивно реагувати на супротивні репліки, вживаючи речення різної модальності, з відносно меншою граматично-синтаксичною складністю, ніж у монолозі, стверджувальні чи заперечувальні речення, з емоційно-експресивною інтонацією, вигуками, можливими супровідними засобами (жестикуляція, міміка). На підставі такого діалогічного відношення розкриваються концептуальні моделі світобачення мовців. У разі їх суголосся формується спільне комунікативне поле, а при протиставленні виникають бінарні опозиції. Закладаються основи конфлікту, спрямованого на драматичне або трагічне розв'язання. Водночас діалог відомий як самостійний літературно-публіцистичний жанр у формі розмови часто філософського смислового наповнення, апробований у давньоєгипетському «Діалозі розчарованого зі своєю душею», давньоіндійській «Бхагавадгіті», упанішадах. Діалог використовували Сократ, Платон, Ксенофонт, Аристотель, Цицерон, Лукіан. Діалог поширювався в межах полемічної літератури, (наприклад, «Викриття диявола-миродержця» Івана Вишенського). Діалог у вигляді самостійних творів використовував Григорій Сковорода («Діалог, або розмова про давній світ», «Діалог Ім'я йому: Потоп Зміїн», «Байки харківські»).

Діалогічне красномовство – спілкування між двома або багатьма особами. Види такого красномовства: бесіда, дискусія, суперечка, диспут, нарада, прес-конференція, інтерв'ю, ділова гра, вечір запитань і відповідей, вікторина, «круглий стіл» тощо.

Діатриба – (гр. *diatribe*: бесіда, навчання) жанр античної літератури – невелика за обсягом проповідь на популярну, розраховану на плебс, морально-етичну або філософську тему, інколи у вигляді полеміки з уявним опонентом. Практикована філософами-кініками, зокрема Сократом, Антісфеном, Діогеном, довершена Біоном із Борисфена (III ст. до н. е.), який у своїх різко критичних виступах активно послуговувався фольклорними мотивами, жартівливими неологізмами, лайливими формулами, прийомами пародіювання. Діатриба порушувала класичні нормативи риторики, привертала увагу простотою та жвавістю викладу думок, яскравою образністю та дотепністю, застосуванням анекдотів, парадоксів, риторичних фігур. Діатрибу

вживали також у римській (Горацій, Ювенал, Сенека, Епітет, Максим Мирський тощо) та християнській літературах, вона стала основою християнської проповіді. Зверталися до цього жанру Іоаникій Галятовський («Наука, альбо спосіб зложення казання»), Григорій Сковорода («Суперечка біса з Варшавою», «Вдячний Еродій»).

Діафона – стилістична фігура, різновид повтору. Повторюється слово чи вираз, які щойно прозвучали, але вони набувають більш експресивного значення. Стилiстична фігура, що полягає у повторенні того самого слова задля посилення логічного наголосу або гармонізації художнього мовлення:

«Самовитіє самота,
Сумовитіє найсамотніша...» (І. Римарук),
«А дніти мов не дніло...» (П. Тичина).

Дослідник – людина, яка здійснює наукові дослідження.

Е

Евристика – особливий метод ведення діалогу, введений Сократом. У евристичній бесіді все будується на системі навідних питань, що підштовхують співбесідника до вирішення проблем.

Евфемізм – слово або пом'якшений вислів, вжиті для заміни грубих, небажаних, непристойних, нецензурних, з негативним емоційним забарвленням слів, зокрема вульгаризмів, жаргонізмів тощо, а також інтимних виразів, неточних за значенням, зведених до алюзії. В евфемізмі проявляються метонімія, метафора, антифразис, синонім, антонім, еліпс, натяк. Евфемізм має давнє походження, сягає тих часів, коли не дозволялося називати тотем, тому розглядається як різновид табу, стилістичний прийом, близький до перифразу (*не проти ночі згадуючи* – при згадці про лиху людину), витворений культурою народного бачення.

Евфонія – милозвучність, властивість фоніки витворювати мелодійність звучання завдяки позиційному розташуванню звуків, чергуванню наголошених та ненаголошених, применників і префіксів (в/у), сполучників (і/й), що сприяє інтонаційній виразності та емоційному забарвленню мовлення,

забезпечує уникнення какофонічних словосполучень, спрощення збігу приголосних.

Експромт – виголошення промови без підготовки.

Еліпс – стилістична фігура, яка засвідчує опущення певного члена речення чи словосполучення, що легко відновлюються за змістом; найпоширеніша в побутовому мовленні. Вживається для динамічності, стислості, експресивності вираження думки, розкриття напруженої дії, відрізняючись від апосіопези (обірваної фрази), фігури умовчування. Наприклад: *Що посієш, те й пожнеш* (упущено займенник ТИ).

Елоквенція – розділ риторики, в якому досліджуються фігури слова (тропи) і фігури думки (риторичні фігури).

Елокуція – третій розділ класичної риторики, в якому розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування; стилістичне оформлення тексту.

Емоції – психічні стани і процеси, що є реакцією на ситуативні переживання та чуттєві збудження людини, духовні та інстинктивні порухи. Емоції виражають симпатичне чи антипатичне, емпатичне ставлення до різних зовнішніх і внутрішніх подій. Важливі емоції в риторичі, що має на меті безпосередній вплив на людську психіку, часто орієнтуючись не на свідомість, а на емоційну сферу публіки. Їх прагнуть уникати в наукових студіях, спрямованих на об'єктивне пізнання світу. Зловживання емоціями перешкоджає віднаходженню шляхів, які б наближали людину до істини; це помітно при порушенні принципів еристики під час дискусій, в упередженій критиці. Вищим рівнем емоцій вважається емоційний комфорт, що досягається внаслідок гармонізації, естетизації внутрішнього світу людини та соціуму, перейнятих творчою енергією і взаєморозумінням, на відміну від емоційного дефіциту, що є поширеним в утилітарному, механізованому, де гуманізованому суспільстві з характерними для нього неподоланими смугами відчуження.

Емпатія – розуміння відношень, почуттів, емоційних станів іншого індивіда; відрізняється від симпатії, якій властиве переживання. Термін запровадив Е. Тітченер, узагальнивши в ньому близькі за змістом ідеї про симпатію. Емпатію зафіксував ще Аристотель у «Поетиці». Розрізняють емпатію емоційну

(проекції на моторні реакції та афекти іншої людини), когнітивну (розуміння інтелектуальних процесів), предикативну (здатність індивіда передбачати переживання іншого в конкретних ситуаціях). Будучи за своєю природою інтелектуальним процесом, емпатія широко застосовується в риторичі і означає здатність ритора відчувати стан іншої людини або аудиторії.

Емфаза – особлива напруженість мови, посилена її емоційна виразність, що часто досягається за допомогою різних стилістичних фігур: риторичних вигуків, звертань і запитань, епіфор тощо. Емфаза полягає в інтонаційному увиразненні певного вислову, окремого складника мовлення з метою надання йому особливої експресії. Емфаза широко вживається у риторичній спадщині О. Довженка.

Еналага – стилістична фігура роз'єднання, виражена неправильним граматичним мовним зворотом, підміною числа, наявністю ввідних словосполучень, перенесенням складника однієї синтаксичної групи в іншу, суміжну, задля посилення мовної експресії:

*Незабаром зробилася мати
Із доброї тії дівчати.
(Т. Шевченко).*

Риторична фігура, яка досягається невідповідністю граматичних норм до змісту повідомлення і тим збуджує увагу слухачів до промови оратора.

Епідейктичне красномовство – похвальне красномовство.

Епітафія – надмогильний напис у віршах чи прозі, поширений в античну добу переважно у вигляді епіграми. Пов'язаний з культом мертвих. В Елладі такі написи мали дидактичну функцію, особливо на могилах загиблих героїв, де вони починалися, як у випадку із спартанцями, так:

*«Подорожній, спинись!
Тут похований той,
Хто поліг у боях за Вітчизну...».*

Епіфора – стилістична фігура, протилежна анафорі, повторення однакових слів, звукосполучень, словосполучень, наприкінці версів, строф у великих поетичних творах, фраз, речень у

промові. Епіфора вживається задля увиразнення художнього мовлення та структуривання нового мікрообразу.

Наприклад:

«Він був би хорошим співаком, бо мав прекрасний голос і ідеальний слух, але він став учителем.

Він був би художником, бо майстерно володіє пензлем, але він став учителем.

Він був би чудовим лікарем, оскільки знає народну медицину від своєї бабусі і має добре серце, але він став учителем.

Він міг би стати інженером, бо вміє полагодити будь-який механізм, любить техніку і володіє нею, але він став учителем.

Він був би військовим, бо любить до нестями Україну і ладен віддати за неї життя, має козацьку силу і вправність, але він став учителем.

Він міг би стати агрономом, бо любить землю, а на його городі проізрастає все, що тільки може рости в нашому краї, але він став учителем.

Як добре, що Іван Свиридович став учителем, а його учні – співаками, художниками, лікарями, інженерами, військовими, агрономами, знаними на всю Україну. Слава і хвала Учителю!»

Еристика – мистецтво сперечатися, дискутувати, тобто знаходити істину в межах певної домовленості між опонентами, адресантом та адресатом, наратором і реципієнтом щодо порушення тези, або полемізувати, тобто утверджувати власні погляди, концепцію, враховуючи позицію протилежної сторони. Давні греки вбачали в еристиці спір задля перемоги, на відміну від діалектичної суперечки, репрезентованої досвідом Сократа, спрямованої на пошуки істини і водночас несумісної із софізмом, який обстоював Протагор і його послідовники. Еристика нині, маючи агональний характер, близька до діалектичної суперечки, часто послуговується методами герменевтики, висуває низку вимог щодо конструктивного розв'язання спірної ситуації. Так, аксіоми не можуть бути предметом спору. Від опонентів вимагається усвідомлення теми обговорення, глибоке осмислення, уникнення остаточного присуду. Предмет дискусії (полеміки) має бути чітко сформульованим; визначену тему не можна підмінювати іншою, слід шанувати відмінні, іноді несумісні погляди на один і той же об'єкт, вміти знаходити

спільне у вихідних позиціях, послідовно дотримуватися принципів аргументування: достовірності, автономного обґрунтування, достатності та внутрішньої несуперечливості. Обговорення важливих питань несумісне з емоційністю, яка шкодить об'єктивності. Основні вимоги до мистецтва ведення полеміки проаналізовані у виданні «Еристика» (2001) Інни Хоменко.

Етос – моральний кодекс ритора в античному світі.

Ж

Жанри академічного красномовства – різновиди усних публічних промов.

З

Закон – внутрішній суттєвий зв'язок явищ, що зумовлює їх закономірний розвиток. Закон, винайдений через здогадку, необхідно потім логічно довести, лише в такому разі він визнається наукою. Для доведення закону наука використовує судження.

Закон краю – одне з правил композиційної промови, що вимагає особливо ясно формулювати тему, проблематику й завдання лекції, а також чітко викладати часткові й загальні висновки.

Закони логіки – основні чотири логічні закони: закон тотожності, закон суперечності, закон виключення третього, закон достатньої підстави.

Закон виключення третього – одне з суджень є обов'язково істинним, тоді інше – неістинне, а третього не дано.

Закон достатньої підстави – жодне явище не може виявитися істинним або дійсним, жодне твердження – справедливим без достатнього обґрунтування.

Закон моделювання аудиторії – це вивчення соціально-демографічних, соціально-психологічних, суспільно-політичних, індивідуально-особистісних ознак аудиторії з метою забезпечення контакту з нею під час виступу.

Закон суперечності – жодне судження не може бути одночасно істинним і неістинним.

Закон тотожності – будь-яка завершена думка зберігає свою форму в межах певного визначеного контексту.

Звертання – інтонаційно-наголошений компонент речення, що називає адресата-істоту чи персоніфікований об'єкт. Найчастіше звертанням бувають іменники у кличному відмінку, іменники з прийменниками в одному з непрямих відмінків. Звертання мають окличну, спонукальну чи питальну інтонацію, зазвичай інтимізують комунікативне поле:

*Все на світі можна вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.*

Зевгма – стилістична фігура, яка виникає при об'єднанні однорідних членів речення, переважно підметів, одним дієслівним присудком, який стосується тільки одного з них:

*Стоїть сторожтерзаний Київ
І двісті розіп'ятий я (П. Тичина).*

Іноді звертання для фіксації довгого мовного періоду, коли в реченні з однорідними членами лише на початку цього періоду зазначений присудок у дієслівній формі, а надалі він лише береться до уваги. Один з прикладів – епатажно-іронічний вірш із циклу «Уроки класики» О. Ірванського, за основу якого взято афоризм російського драматурга О. Островського:

*Людина родиться для щастя,
Як птах для польоту.
Як птах...
Як індик,
Як півень,
Як деркач на болоті?
Як страус,
Як ему,
Чи як марабу?*

Знання – перевірений практикою результат пізнання дійсності, адекватне її відбиття у свідомості людини, ідеальне відтворення умовною формою узагальнених уявлень про закономірні зв'язки об'єктивної реальності.

I

Ідентифікація – уподібнення, встановлення тотожності певних об'єктів на підставі відповідних ознак, практикується в

палеонтології, текстології, авторознавчій судовій експертизі. Ідентифікація важлива при з'ясуванні іманентної сутності мистецтва, засвідчує високий рівень художньої самосвідомості, здатної на творення іншої дійсності, рівнозначної будь-якій навколишній, що підтвердила практика модернізму. За Г. Сагач, «в ораторському виступі зустрічається ідентифікаційне навіювання, коли оратор прагне викликати в слухачів почуття ототожнення, уподібнення до певного предмета мовлення. Це є досить ефективним методом на шляху до переконання через навіювання, що активно використовується у рекламному мовленні. Наприклад: «Завтра я буду мільйонером!» – реклама телевізійної гри «Лото-мільйон».

Ідея – найвища форма пізнання й мислення, яка, відображаючи об'єкт, спрямована на його перетворення. Вона має креативну мету, виконує евристичну функцію. Ідея зазвичай не сенсорна за своєю природою, містить ментальний зміст, що не обмежується процесом сприйняття. Термін з'явився ще в античну добу, зокрема у студіях Платона, Демокріта, Аристотеля, проте його значення почали осмислювати філософи пізньоелліністичного платонізму. Особливе місце ідея посідає в мистецтві, де актуалізується провідна думка, зокрема в риториці. Ідея висвітлює задум оратора, тему виступу; задум оратора може реалізуватися поступово, при складанні плану майбутнього виступу, що притаманне талантам, або у вигляді блискавичного осяяння, що властиво геніям.

Імпровізація – уміння ритора виступати без підготовки, без попереднього опрацювання теми, спираючись на раніше нагромаджені знання й навички контактування з аудиторією. Імпровізація охоплює як зміст лекції, так і її форму, як сутність виступу, так і другорядні деталі. Вищий ступінь імпровізації – експромт, коли оратор дає розгорнуті відповіді на запитання слухачів. Особливо часто імпровізуються деталі лекції – зачин, кінцівка, психологічні паузи, гумор тощо, тобто елементи, роль яких у більшості випадків є методичною.

Інвектива – творчий прийом, який полягає в гостро сатиричному, іноді в'їдливо-нищівному викритті певних осіб чи соціальних явищ, містить елементи різкої іронії, сарказму, має форму звертання, послання, прокляття тощо. Застосовуваний у

художніх та публіцистичних творах, антитетичний панегірику, дифірамбу. Зразком інвективи вважається друга «Філіппіка» Цицерона. Зазвичай в інвективі застосовуються образливі для адресата мовні звороти, інколи свідомо наповнені непристойною лексикою. Сміслова варіантність жанру зумовлена аксіологічною шкалою нормативних вимог та заборон. Інвектива широко використовувалася за античної доби, її віднаходять у ведійській літературі, Святому Письмі, посланнях апостолів, проповідях Григорія Назіанзіна, Іоанна Златоуста, києворуській писемній практиці, в полемічній літературі («Календар римський новий» Герасима Смотрицького, «Апокрисис» Христофора Філарета, послання Івана Вишенського, «Тренос» Мелетія Смотрицького, «Палінодії» Захарія Копистянського).

Інвенція – це перший розділ класичної риторики, в якому розробляється етап задуму, намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього виступу.

Інверсія – стилістична фігура, що полягає у незвичному, часто одивненому розташуванні слів у реченні, очевидному порушенні синтаксичної конструкції задля смислового увиразнення висловлення (В. Еллан: «Умовляють серця перебої»; тут інверсія вжита з метою акцентувати слово *серця*).

Індукція – форма мислення, в якій на підставі знання про окреме, часткове робиться висновок про загальне, що може бути як істинним, так і хибним, здебільшого гіпотетичним; антитетична до дедукції. Ці форми умовисновку бувають повними (кожен елемент певного кола має такі ж властивості, як і один з них) та неповними (властивості деяких елементів збігаються із властивостями елементів певного кола, не гарантуючи істинності у належному обсязі). Одним із перших звернувся до індукції Сократ; філософ використовував її у своїй маєвтиці (сократівська іронія), вважаючи знання поняттям про загальне, яке іноді пізнається шляхом порівняння цих окремих випадків між собою, віднаходження у них спільних ознак. Аристотель виявив два різновиди індукції: індукцію через простий обрахунок та неповну індукцію. Термін використовується в такому умовисновку, коли на підставі знання про окремі предмети даного ряду робиться загальний висновок, що містить аналогічне знання про всі предмети цього ряду. Індукція є також методом дослідження,

який забезпечує загальне знання про відповідний ряд предметів на підставі вивчення емпіричного матеріалу та виявлення в ньому істотних ознак, що дає змогу досліднику поступово переходити від часткових положень до загальних. Це поняття називає також форму викладу в будь-якій науково-критичній студії, зокрема в академічній риторичі.

Інтелектуальна терпимість – властивості розуму й характеру людини, ясне розуміння нею відносності сьогоденних наших знань, припущення того, що інша людина може підійти до проблеми інакше, глибше, з іншою мірою оцінок. Інтелектуальна терпимість як елемент культури мислення передбачає в оратора здатність уважно й терпляче вислуховувати чужу думку, тактовно й доказово полемізувати.

Інтонація – сукупність звукових мовних засобів, за допомогою яких передається семантичний, емоційно-експресивний, модальний характер висловлювання, виражається його структурна цілісність, комунікативний тип (розповідь, питання тощо), інформативна вагомість, стилістичне забарвлення, індивідуальна своєрідність виражальних прийомів мовця. Інтонацію як структурний елемент речення досліджує Л. Булаховський, в аспекті виразного читання – М. Баженов, у зв'язку із синтагматичним членуванням мовного потоку – Є. Кротевич та ін. Вагома інтонація в риторичі, театральному мистецтві. Інтонацію як експресивну, емоційно-вольову властивість художнього мовлення вважають загальноестетичною проблемою, інтенцією текстопороджувального змісту, наділеного за словами М. Бахтіна, «емоційно-вольовою зацікавленістю».

Інформаційний реферат – документ, що найповніше розкриває зміст, містить основні теоретичні відомості про наукову проблему.

К

Кліше – стандартне словесне утворення, синонімічне стилістичному стереотипу, традиційній формулі. На відміну від штампа зі стертим лексичним значенням кліше вважається продуктивною одиницею мовлення, що фіксує повторювані явища, зберігає свою семантику та виразність, є ознакою певного стилю, зокрема наукового у контексті академічної риторики.

Композиція лекції – реально-мовленнєва структура виступу, в якому відбивається співвідношення частин лекції за їхнім цільовим призначенням (зачин, вступ, основна частина і т. д.), за стилістичними особливостями (оповідь, інформація, коментар і т. ін.), за обсягом (вступ, головна частина, висновки), за співвідношенням теорії і фактів, раціонального та емоційного.

Композиція промови – побудова, внутрішня структура ораторського твору.

Концепція – розгорнута система знань про предмет, позбавлена логічних суперечностей при тлумаченні складної проблеми чи явища. Поняття, розроблене в риторичі, поширене у різних наукових дисциплінах. Може базуватися на особистому досвіді інтерпретатора, оратора. Концепція ґрунтується на особистому баченні суб'єктом відповідного предмета (теми), виборі проблеми для вивчення, зіставленні досвіду інших із власним, формуванні чіткої позиції у користуванні набором переконливих доказів. Обрання предмета аналітичного дослідження зумовлене науковим мотивом чи авторським інтересом, наявністю відповідних знань про принципи і правила таксономії як теорії класифікації та систематизації результатів дослідження. При формуванні концепції враховують стан вивчення проблеми, закони формальної або діалектологічної логіки з відповідною доцільністю та поясненнями, застосовують індуктивний чи дедуктивний методи, використовують різні принципи, наприклад, герменевтичні, формують теоретичні або загальні положення змісту, власне концепти, які обов'язково мають бути достовірними. Концепція з позицій риторичі – це система знань про предмет, виражена у стислій, короткій формі.

Концептуальний закон – створення концепції, базовий закон риторичі.

Культура мислення оратора – усвідомлене слідування принципам інтелектуальної роботи, принципам, які диктуються особливостями сучасного рівня наукового, технологічного, художнього, морального та ін. розвитку суспільства. До цих принципів належать: постійне розширення, поглиблення й оновлення знань; свідомий відбір інформації; вміння по-новому бачити старе; компенсаторно-прогностичний підхід до проблем; системний аналіз явищ; вміння зосередитися на вузькій ділянці

поєднання понятійного, концептуально-художнього бачення явищ; інтелектуальна терпимість; гумор. Культура мислення оратора тісно пов'язана з культурою мовлення, культурою спілкування.

Л

Лекція – різновид академічного красномовства, усний логізований, систематичний, послідовний виклад певної теми. Лекції можуть бути цикловими, курсовими, разовими. Різновидом лекції є бесіда, екскурсія, інструктаж, концерт, показ, репортаж, спогад. Її використовують у радіо-, телепередачах. В античній риториці лекцією називали перший етап ознайомлення з текстом, що полягав у правильному його узгодженні з вимогами просодії. У літургії поняття вказує на фрагмент Святого Письма, призначений для читання під час служби.

Літота – троп, антитетичний гіперболі, різновид метонімії, що полягає в художньому зменшенні величини, сили, значення зображувального предмета чи явища. Відома у фольклорі (ідіома з *макове зерня*). У мовознавстві літота означає стилістичне применшення будь-якої ознаки предмета або явища, вживається для пом'якшення категоричної оцінки, послаблення певного твердження. З такою метою використовують прийом емпатичного заперечення: непростий замість складний, не без підстав, небезпідставно.

Логічна демонстрація – процес виведення тез із аргументів.

Логографи – форма творів античних авторів, які записували, а не виголошували свої тексти (Ісократ), зафіксована на папірусі; знавці юриспруденції в Стародавній Греції, які писали судові промови.

Логос – ідея словесно оформленої людської культури, яка відображає у власному словнику ментальну та комунікативну своєрідність певної традиції. Феномен логосу у раціоналістичному тлумаченні став символом європейського типу світосприйняття.

М

Магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені

спеціальні уміння та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у певній галузі. Магістр повинен мати широку ерудицію, фундаментальну наукову базу, володіти методологією наукової творчості, сучасними інформаційними технологіями, методами отримання, обробки, зберігання і використання наукової інформації. Бути спроможним до плідної науково-дослідницької і науково-педагогічної діяльності.

Магістерська дисертація – самостійна науково-дослідницька робота, яка виконує кваліфікаційну функцію (тобто готується з метою публічного захисту і отримання академічного ступеня магістра). Основне завдання її автора – продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання. Процедура підготовки і захисту магістерської дисертації подібна до захисту дипломної роботи і є спрощеною порівняно з кандидатською і докторською дисертаціями. Процедура захисту магістерської дисертації не потребує автореферату, не потрібно призначати офіційних опонентів і провідної установи.

Маєвтика – прийом сократівського методу встановлення істини. Полягав у тому, що філософ на підставі сформульованих питань ненав'язливо приводив свого співбесідника до істинного знання, як повітуха, сприяв «народженню думки». Споріднена з індукцією маєвтика спрямована на віднаходження спільного у часткових випадках шляхом порівняння їх між собою. Вона супроводжується іронією, коли у твердженнях опонента викривають суперечність, відтак – незнання, дефініцію, що фіксує поступове сходження до правильно визначеного поняття внаслідок вихідних міркувань. Спір за методом маєвтики починається від поставленої перед опонентом вимоги визначити порушене дискусією (полемікою) питання; якщо відповідь поверхова, то співрозмовники посиляються на приклади із життя задля уточнення проблеми, це сприяє формулюванню щоразу точнішої дефініції і встановленню шуканої істини. Приклад маєвтики із діалогу «Банкет» Платона – епізод розмови Сократа з Агафоном, який вважав, що Ерот – прекрасний. Філософ переконував свого співрозмовника, що це божество виявляє лише

«любов до краси, а не потворного», тобто не репрезентує цієї краси:

« – А чи не погодилися ми, що люблять те, чого потребують і чого не мають?»

– Погодилися.

– Отже, Ерот позбавлений краси і потребує її?

– Виходить, що так.

– І ти все ще стверджуєш, що Ерот прекрасний, коли йдеться про таке?

– Виходить, Сократе, – відповів Агафон, – що я сам не знаю, що говорив».

Меморія – розділ класичної риторики, призначення якого – допомогти риторіві запам'ятати зміст промови; запам'ятовування, вивчення промови напам'ять.

Метод – спосіб пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя. Це також сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання. У найбільш загальному розумінні метод – це шлях, спосіб досягнення поставленої мети і завдань дослідження. Він відповідає на запитання – як пізнати? Методи наукового пізнання поділяються умовно на три великі групи:

*метод емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент);

*методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання та ін.);

*методи або методологія, що використовуються на теоретичному рівні дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, системний, структурно-діяльнісний підхід).

Мистецтво суперечки – процес доведення (теза, аргументація та її зв'язок з тезою), коли опоненти мусять дотримуватися правил еристики і логіки, починаючи від прояснення чіткої за змістом тези; поняття вжите в однойменній книжці С. Поваріна (1918; друге видання – 1923). Доведення мають розглядатися з позиції істинності та хибності суджень. С. Поварін висвітлював два основні різновиди суперечки: шляхом встановлення істинності думки (внаслідок чого встановлюється істинність або хибність

тези) та доведення (з'ясовується, чи теза сприйнята опонентом). До інших бінарних різновидів належить зосереджена та безформна, проста та складна, письмова та усна суперечка тощо. Дослідник виявив різні пастки під час диспуту, за допомогою яких опонент прагне утвердити власну позицію за рахунок свого противника. Вони можуть бути дозволеними (зумисне відтягування заперечень, виявлення слабких пунктів аргументації тощо) та недозволеними (застосування афекту, погроз і т. п.), психологічними (дратування опонента, відволікання його уваги від порушеної проблематики і т. д.). Найуживанішими у такому разі бувають різні софізми, зокрема відступ від дискусійної теми, відступ від тези, неправдиві докази, що видаються за істинні, непослідовність. Такі пастки застосовувалися, наприклад, під час літературної дискусії 1925–29 рр.

Міміка – рухи м'язів обличчя, що передають внутрішній стан людини, різноманітність її почуттів, емоцій, оцінне ставлення, є невербальним аспектом спілкування. Міміка належить до важливих зображально-виражальних засобів у фольклорі, драматургії, кінематографії.

Мовленнєвий закон – створення дієвої словесної форми промови.

Мовлення – мова в її конкретному індивідуальному вираженні як засіб спілкування, висловлення думки. Вперше розмежування мови і мовлення здійснив Ф. де Соссюр, розглядаючи опозиції *langue* (код, об'єкт лінгвістики) та *parole* (використання словника). Поглиблення концепції великого мовознавця після критичного її переосмислення відбулося завдяки науковим студіям структуралізму, за якими мову і мовлення трактували як графічно зафіксовану систему знаків, правила користування ними і їх використання в спілкуванні, як загальне явище та форми його існування. Мовлення вважають частковим, окремим, індивідуальним явищем, втіленим у конкретних текстах.

Мовний етикет – усталені мовні звороти, типові формули, застосовувані у певних ситуаціях спілкування (вітання, звертання, прощання, побажання, вибачення, співчуття), які відповідають етноментальним традиціям чи відтворюють спілкування соціальних груп.

Мовчання – пауза наприкінці віршового рядка або на місці цезури. Специфічне значення мовчання запропонував

Л. Вітгенштайн, завершуючи свій «Логіко-філософський трактат» (1921): «Про що неможливо говорити, про те слід мовчати». Швейцарець Е. Буркарт вважав, що «рідна мова – це мовчання», з якого породжується слово. На думку І. Бахмана (роман «Малина», 1971), мовчання є продовженням мови, заперечує її у своєму абсолютному прояві. Воно було відоме християнам, зокрема представникам ісихазму, до яких належав Іван Вишенський, інколи вживалося як синонім тиші, що найповніше висвітлена у ліриці Є. Плужника.

Модальність – характеристика судження залежно від його вірогідності (*необхідне, можливе, неможливе тощо*). Поняття запровадив Аристотель. Логічну модальність виражають слова, які називають логічну оцінку ступеня достовірності (*далебі, правда, безперечно, обов'язково, зрозуміло*); слова, що вказують на припущення можливості чи невпевненості (*напевно, певно, очевидно, можливо, вірогідно, здається, може*). У логічній модальності розмежовуються такі значення: алетичні (*необхідно, можливо, звичайно*); деонтичні, або нормативні (*заборонено, дозволено*); епістемічні (*знання, переконання, віра, сумнів*); темпоральні (*завжди, іноді*), доводжувальні (*заперечено, доведено*).

Моделювання аудиторії – процес вивчення ритором соціально-демографічних, соціально-психологічних суспільно-політичних та індивідуально-особистісних ознак аудиторії з метою наступного забезпечення контакту з нею у процесі виступу.

Молитва – органічний складник релігійного культу, різновид сакрального монологу. У язичництві – звертання до божества, супроводжуване магічними, ритуальними діями з метою викликати його прихильність, допомогу, спонукати втрутитись у небажаний, іноді лиховісний перебіг подій (теургія). У юдаїзмі, християнстві та ісламі досвід поганства був критично переглянутий, молитва набула вигляду благословення кожного вірянина з Богом через виголошення особливих сакралізованих формул, які зберігаються у розгалуженій жанровій системі релігійної літургії, зокрема у витончених формах гімнографії (гімн, акафіст, канон, кондак, ікос, тропар тощо). Релігійна молитва водночас є літературним жанром, який християнський теолог Іоанн Дамаскін (VII–VIII ст.) у трактаті «Джерело знань»

тлумачив як «сходження розуму до Бога або прохання необхідного від Бога» через «внутрішнє слово». Її зразком вважається опис усамітненого моління Ісуса Христа під час його сходження на гору.

Монолог – особлива форма побудови усного чи писемного мовлення, яка, на відміну від діалогу, полягає в ізольованому від реплік розгорнутому виголошенні тексту певною особою; дискурс, утворений одним персонажем. Часто вживається у фольклорному наративі, в епічних жанрах, де оповідь ведеться від імені певного суб'єкта в ліриці. Порівняно з діалогом монолог логічно викінчений, позбавлений еліпсів, має синтаксично розгорнуту структуру. Виокремлюють внутрішній монолог (мовлення, не призначене для виголошування) та зовнішній, до якого належать ораторський (промова перед аудиторією), ліричний (емоційно забарвлене поетичне висловлювання, адресоване гіпотетичному читачеві), розповідний (переказ певної події, що сталася), інформативний (повідомлення про певні події), обрядовий (звернений до Бога, божества у вигляді молитви, заклинання тощо), драматичний (розгорнуте й емоційне, виразно інтоноване, супроводжуване мімікою сценічне висловлювання), естрадний, безпосередньо контактний та опосередковано контактний, імпровізований, текстовий. Монолог може набувати форми молитви, роздуму, коли йдеться про потребу вибору в альтернативній ситуації, сповіді, потоку свідомості, за якого не дбають про правильність мовлення, прагнучи вивісти наболіле.

Н

Наочність – один із принципів дидактики, який передбачає використання таких фактів, прикладів, аргументів, які є доступними безпосередньому спостереженню, сприйняттю органами чуття. У лекційній діяльності розрізняється наочність предметна й словесна. Окрему групу становлять технічні засоби навчання.

Наррація – виклад суті справи в античній риторичі.

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на здобуття і використання нових знань. Вона існує в різних видах:

- 1) науково-дослідницька діяльність;
- 2) науково-організаційна діяльність;
- 3) науково-інформаційна діяльність;
- 4) науково-педагогічна діяльність;
- 5) науково-допоміжна діяльність та ін.

Наукова ідея – інтуїтивне пояснення явища (процесу) без проміжної аргументації, без усвідомлення всієї сукупності зв'язків, на основі яких робиться висновок. Вона базується на наявних знаннях, але виявляє раніше не помічені закономірності. Наука передбачає два види ідей: конструктивні й деструктивні, тобто ті, що мають чи не мають значущість для науки і практики. Свою специфічну матеріалізацію ідея знаходить у гіпотезі.

Наукова монографія – це науково-дослідницька праця, предметом викладу якої є вичерпне узагальнення теоретичного матеріалу з наукової проблеми або теми з критичним його аналізом, визначенням вагомості, формулюванням нових наукових концепцій. Монографія фіксує науковий пріоритет, забезпечує первинною науковою інформацією суспільство, слугує висвітленню основного змісту і результатів дисертаційного дослідження.

Наукова стаття – один із основних видів публікації, містить виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження, висвітлює окреме питання за темою дисертації. Фіксує науковий пріоритет автора, робить її матеріал надбанням фахівців.

Науковець – той, хто має відношення до науки, виробляє нові знання, є спеціалістом у певній галузі науки.

Науковий працівник – вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою та науково-технічною або науково-педагогічною діяльністю і має відповідну кваліфікацію, підтверджену результатами атестації.

Науковий результат – нове знання, здобуте в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі наукового звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо.

Науково-методична лекція – призначений для лекторів публічний виклад питань про те, як популяризувати ті чи інші наукові знання, як оволодіти загальною й частковою методикою лекційної діяльності.

Науково-популярна лекція – публічний виклад наукових повідомлень з метою зробити їх доступними неспеціалістам.

Науково-теоретична лекція – публічний виклад наукових відомостей для достатньо підготовлених у науковому відношенні слухачів і вчених.

Невербальні методи спілкування – позамовні: погляд, міміка, посмішка, жести, різноманітні сигнали, мовчання тощо.

Неориторика – нова риторика, що виникла в другій половині ХХ століття на ґрунті нових наукових дисциплін (теорія комунікації, психолінгвістика та ін.) і ставить на меті, в першу чергу, комунікативний акт, спілкування ритора з аудиторією, рольову ситуацію, методи переконання.

Новомова – штучна псевдомова, спричинена тоталітарними режимами, призначена для суворої регламентації життя контрольованого суспільства, коли, наприклад, вбивство називають ліквідацією. Йдеться про так звану «ідеологію анґсоцу», за якої «руйнування мови» обґрунтовувалося потребою редукції мислення; мовлення мусило «мінімально прив'язуватися до свідомості» тощо. Мовна деградація полягала у точному формулюванні дозволених висловлювань й усуненні недозволених. Домінування двозначних евфемізмів, клішованих ідіом, надмір аббревіатур та засилля абстрактних понять («ізмів») притаманне різновиду новомови – словнику А (мінімум лексем для буденного слововживання майже без синонімів, використання словотвірних ґнізд за рахунок позбавлених значення коренів), В (відсутність політично нейтральних слів, застосування так званих «ласкавих слів»), С (сукупність вузькоспеціалізованих понять за відсутності загальнонаукового термінологічного апарату). Поняття запроваджене англійським письменником Дж. Орвеллом (роман «1984»). Він розкрив сутність типового для тоталітарних систем дискурсу, який ілюструє зумовленість мислення не природними лінгвологічними процесами, а штучними соціальними чинниками.

Нотатки – стислі записи, виписки з книг, бібліографічні відомості, словесні замальовки, які нагромаджує автор, готуючись до доповіді, виступу, збираючи матеріал для статті та ін.

О

Образ оратора – категорія класичної риторики Давньої Греції та Давнього Риму, яка розумілася як створення добродійного образу оратора, який почуттями, волею, розумом викликає довір'я аудиторії.

Образ оратора – категорія історична, змінна. У певних соціально-політичних умовах негативні тенденції можуть призвести до спотворення образу оратора, девальвації слова тощо. Але орієнтиром для усіх часів і народів залишаються піки, вершинні загальнолюдські класичні погляди на оратора – громадянина, патріота, захисника народних інтересів: «Оратор повинен стояти, як озброєний воїн у строю, вирішувати справи великої можливості і завжди прагнути до перемоги» (Квінтіліан).

Опонент (той, хто протистойть, заперечує) – особа, яка бере участь у дискусії із запереченням чи спростуванням думки певного автора; присутність опонента обов'язкова під час захисту дисертації.

Оратор – особа, яка виголошує промову або викладає думку відповідно вимог риторики; той, хто володіє мистецтвом публічного виступу. Оратором може бути викладач, лектор, літературний критик та ін. Іоанікій Галятовський називав оратора казнодієм. В. Домбровський запропонував кілька термінів: «промовець», «вітія», «бесідник». Ораторів особливо поважали в Давній Греції та Давньому Римі.

Ораторське мистецтво – жанр усної творчості, започаткований на етапі формування міської культури, коли відбувався перехід від усної фольклорної традиції до прозового письма. Найповніше розвинулося у Давній Греції та Давньому Римі завдяки Сократу, Фемістоклу, Періклу, Алквіаду, Демосфену. Вони дотримувалися принципу, сформульованого Аристотелем, за яким риторика є вміння «віднаходити можливі способи переконання щодо кожного даного предмета». Наприкінці V століття до н.е. формується теорія мовлення, яке вже записується

та стилістично опрацьовується. Георгій приділяв увагу стилістичним фігурам, Сократ – побудові періоду текстів, призначених для читання. Художні засоби, використовувані риториками, стають різноманітнішими у практиці Демосфена, Гіперіда, Лікурга. Красномовство стало поширеною формою мовлення у храмах та судах, у державних установах та побуті при розв'язанні практичних проблем. Розквіт ораторського мистецтва, що припав на період громадянських воєн напередодні падіння республіки (II–I ст. до н. е.), виражений у творчості Цицерона, який сформулював визначальні засади риторики у працях «Про оратора», «Оратор» та ін. Антична риторика розробила систему красномовства, щоб переконувати, тішити, бентежити аудиторію. Було виокремлено чотири елементи ораторства (знаходження, розташування, словесний вираз, запам'ятовування), чотири частини мовлення (вступ, виклад, доведення, висновок), три компоненти стилю (відбір, сполучення слів і фігур) тощо.

Ораторський вірш – різновид інтонаційно-декламаційного вірша, розрахований на декламування; йому властиві пафос, надмір риторичних фігур, вольові імперативи, вигуки, звертання. Синтаксичне членування в ньому збігається з метричним, довгі періоди контрастують із короткими реченнями. Один верс (чи півверса) відмежований від іншого паузою, зрідка застосовуються перенесення. Ораторський вірш близький до наспівного вірша, хоч і не має такої чіткої симетрії, бо ґрунтується на логічній композиції, а не на звуковій єдності. Його розглядають у межах говірного вірша, а також у контексті громадянської лірики.

Ораторський метод декламації – урочисте, піднесене виголошування певної думки перед аудиторією, що відрізняється від звичайного промовляння більшою силою голосу, різноманітністю інтонації, повільнішим темпом, потребою промовця переконувати. Термін запропонований М. Баженовим.

Ораторсько-повчальна проза – жанр літератури, у творах якого використаний досвід античного ораторського мистецтва та давньоєврейських проповідей, започаткованих Мойсеєм. Цю традицію розвинули біблійні пророки. Старозавітна риторика

набула «книжного вигляду» завдяки Соломону. Прозу із посланнями розмежують на власне повчальну, яка популяризувала моральні засади християнського віровчення, тлумачила Св. Письмо, впливаючи на розум людини, та урочисті слова, тобто казання, славлення Бога, Богородиці, апостолів, святих, що апелювали до емоцій. Ці дві тенденції вплинули на християнське релігійне красномовство, збагачене набутками античного, що поступилося світському ораторству доби Ренесансу. Можливості жанру використовували у православ'ї (представники кападокійської школи, Іоанн Златоустий, Єфрем Сирянин, Іоанн Синайський, Теодор Студит та ін.) та католицизмі (Амвросій, Ієронім Блаженний, Аврелій Августин). Ораторсько-повчальна проза була поширена і в Київській Русі, як оригінальний жанр, що, поєднавшись із візантійською гомілетикою, набув нових якостей проповіді. В Україні ораторсько-повчальна проза набула форми полемічної літератури, використовувалася та вдосконалювалася духовними ієрархами (Петро Могила, Сильвестр Косів, Лазар Баранович, Дмитро Туптало Ростовський та ін.), що були вихованцями та викладачами Києво-Могилянської колегії (академії).

Ораторська промова – мовлення, спрямоване до багатьох людей, яке переконує їх; майстерне мовлення, що межує з мистецтвом.

Осанка – положення тіла ритора, що виробляється в результаті роботи над своїми фізичними даними.

II

Парадокс – міркування, що містить формальну суперечність, а під час його доведення можна одночасно підтвердити істинність і хибність судження. Так у логіці називають ситуації, позбавлені розв'язання, (наприклад, античні апорії). За посиленої алогічності висловлення у парадоксі несподівано виникає нова, свіжа думка, наприклад, у міркуваннях Еразма Роттердамського («Похвала Глупоті»): *«Помилятися, кажуть, – велике нещастя. А я вважаю, найбільше нещастя – ніколи не помилятися»*. В риторичі парадокс – це риторична фігура у вигляді несподіваного твердження, в основі якого лежить поєднання двох антонімів, наприклад: *«Завтра починається сьогодні»*.

Паралелізм – аналогія, уподібнення, спільність ознак або дій; художній і композиційний прийом, що полягає у зіставленні чи протиставленні двох чи кількох образів, найчастіше явищ природи та світу людини: «*Плавай, плавай, лебедонько, по синьому морю, / Рости, рости, тополенько, все вгору та вгору*».

У давньогрецькій риториці вживалися три різновиди парадоксу – ізоклон, антитеза, гомеотелевтон. О. Веселовський вбачав у паралелізмі первинну формулу, пов'язану з анімізмом раннього мислення, з якої постали поетичні тропи. Поняття називає недиференційовану двочленну сполуку, в якій обидва компоненти співіснують, одночасно поєднуючись та розмежовуючись, і диференційовану, в якій вони зумовлені асоціаціями, подібностями, суміжностями, контрастами, формальними ритмічними та синтаксичними структурами, що мають паралельний вигляд, риторичними питаннями:

*Як надійшла любов справдешня,
Хлюпнула пригорщу тепла,
Моя душа, немов черешня,
Понад снігами розцвіла.*

Парафраз – інтертекстуальний прийом, скорочений чи розширений переказ своїми словами чужих думок.

Пасіонарність – риса особистості, виражена вольовими імперативами, прагненням самоствердитись у критичній ситуації, сформована в екстремальних соціокультурних умовах виживання. Наділеною пасіонарністю вважають героїчну, безкомпромісну особистість, здатну на величний вчинок, ризик життям задля втілення високих ідеалів.

Патетика – піднесена настроєність ораторської промови, що характеризується особливим пафосом, схвильованістю, відображена у лексиці, семантиці, синтаксисі, топіці, стилістичних фігурах: «*Україно! Ти для мене диво!*».

Патристика – сукупність творів отців церкви періоду раннього християнства (II–VIII ст.), його східної та західної гілок, в яких під час полеміки з античними філософами й авторами літературних творів закладалися основи теології. Жанрами патристики були богословський трактат, екзегетичні твори, проповідь, евкомій (похвальне слово), послання, житіє, духовний

гімн, молитва, сповідь, діалог. Автори патристики закладали підвалини ораторсько-повчальної прози.

Пауза – коротка перерва у мовному потоці, яка виконує роль словоподілу, відмежовує одну фразу від іншої задля експресивної виразності, створення психологічного ефекту.

Пафос – піднесення, ентузіазм, пристрасне переживання, спричинені певною ідеєю, подією, особливий стан натхнення. Аристотель позначав цим поняттям одну з властивостей людської душі, власне пристрасть; наголошував у «Риториці», що добре мовлення має бути патетичним, тобто повинне впливати на почуття.

Переносне значення – вторинне значення слова, що виникло внаслідок перенесення назви з одного предмета на інший за подібністю, суміжністю чи функцією. Характерне для тропів та стилістичних фігур, як у вірші «Соняшники» Ольги Башкирової:

*Усе мина, лишилась літа жменя,
І крізь туману сиву каламуть
На страту, мов повстанці полонені,
Скорботно й тихо соняшники йдуть.*

Перифраз – складний мовний зворот, який вживається замість звичайної назви певного предмета як метафоричний опис його істотних ознак; застосовується поряд з ампліфікацією. Перифраз використовують з метою уникнути повторів, посилити поетичний ефект, таємничість. Має ознаки метонімії, си фори. Перифраз притаманний риториці, наприклад, як рольове переінакшення авторського Я: «ваш покірний слуга», «автор цих рядків».

Період – проміжок часу, впродовж якого відбувається певна дія; поняття, запроваджене Аристотелем. Періодом називають також розгорнуте багаточленне речення, синтаксичну конструкцію, що повно й динамічно розкриває інтонаційно й композиційно завершену думку наратора. Період складається з двох частин: підвищення (протазис), що характеризується пришвидшенням темпу, підвищенням тону, і зниження (аподозис), в якому тон приглушується, темп уповільнюється. Перша, залежна, частина містить основні положення вислову, має однотипні структурні одиниці, друга, головна, формулює висновок. Паузи розмежовують період на кілька колонів, але не більше чотирьох. Сміслові відношення між частинами періоду можуть бути

темпоральними, причиново-наслідковими, умовними, означальними, допустовими, протиставними, порівняльними тощо. Використання періоду підпорядковане експресивній функції мовлення, виражає ліричність, піднесеність, урочистість.

Персоніфікація – різновид метафори, надання предметам чи явищам людських рис:

Цей ліс живий. У нього добрі очі.

Шумлять вітри у нього в голові. (Ліна

Костенко).

Підміна тези – логічна помилка в доведенні, коли різні за змістом поняття видаються за тотожні, тому під час доведення певної тези відбувається свідомий чи мимовільний перехід до аргументації іншого, аналогічного їй положення, але створюється ілюзія про підтвердження цієї самої тези. До підміни тези вдаються, коли не можуть відверто довести свою думку, а тому прагнуть відвернути від неї увагу опонента. Цей прийом використовують, коли порушуються принципи еристики. Тенденцію до підміни тези спостерігали під час літературних дискусій 1925–1928 років. Інколи у ході доведення дослідник виявляє, що обстоювана ним думка є підміною тези. Так, наприклад, Ю. Шерех, оголосивши київських «неокласиків» неокласицистами, не пояснив, як творчість цих поетів співвідноситься з цим стилем.

Піднесене – термін з'явився у риторичі пізньої античності для означення урочистого та значущого стилю мови. Таке значення він мав у приписуваному Псевдо-Лонгіну (I ст. н. е.) трактаті «Про піднесене», який був присвячений критиці мовленнєвого формалізму ритора Цецилія. Автор вказує на дотримання у мовленні п'яти необхідних засад: здібності до піднесення думок і суджень, сили та натхненної пристрасті (пафосу), вміння складати потрібні риторичні фігури, використання благородних, багатих, витончених мовних зворотів, правильного, величного поєднання цілого. Якщо перші два компоненти він вважав природним обдаруванням, то три інші зумовлені навчанням і безперервним вдосконаленням майстерності. Завдяки пафосу вища природа душі, виходячи за обмеження буденності, віднаходить себе у вищих цінностях, розбудовує власний космос, єднає його складники у гармонійну цілісність, наповнює серця

людей радістю життєдіяння. Йдеться про здатність завдяки емпатії впливати на довкілля, перебувати у стані творчого натхнення, переживання, піднесення, що вважається стражданням, суголосним пророцькому стану піфії, устами якої промовляють боги. Таке розуміння піднесеного за доби античності сприяло формуванню уявлення про мистецтво як про втілення ідеального змісту та іманентного буття, зумовило коригування поняття аристотелівського мімезису. Надавало можливості для розкриття ідеального змісту, активізувало осмислення самодостатньої онтологічної сутності. Завдяки цьому проблема катарсису, яку в античній класиці розглядали піфагорійці, Платон, Аристотель, набула першого значення поруч з проблемою ідеалізації. Особливо актуальною категорія піднесеного стала після запровадження християнства, коли індивід поривався до Бога, переживав осяяння божественною першосутністю.

План – окреслення змісту передбачуваного виступу, промови, визначення теми, формулювання основних розділів, підбір прикладів, підготовка мовленнєвих формул, підбір літератури, визначення змісту вступу та висновків; система взаємозв'язаних, об'єднаних загальною метою написання промови послідовностей.

Повна індукція – різновид індуктивного умовиводу, внаслідок якого роблять висновок про весь без винятку клас певних предметів чи явищ. Повна індукція здійснюється на основі низки достовірних суджень, сукупність яких є вичерпною. Повна індукція, названа Аристотелем «силогізмом за індукцією», не вказує на інші предмети, крім зазначених, які щоразу розкриваються у новому смислового відношенні.

Повторення – найпростіша стилістична фігура, в якій окремі слова, словосполучення повторюються в одному висловленні задля наголошення думки, фрази, деталі, інтенсивного вияву переживань, посилення зображально-виражальних, стилістично-семантичних можливостей твору.

Повчання – різновид ораторсько-повчальної прози киеворуської доби, написаний у формі звернення старшої людини до дітей та нащадків; містять настанови для широкого кола реципієнтів, що зумовлює застосування прямої мови без поетизмів: «Повчання

архієпископа Луки до братії», «Повчання преподобного Феодосія», «Повчання дітям» київського князя Володимира та ін.

Полеміка – зіткнення різних поглядів на проблему, які виникають під час диспутів тощо. На відміну від дискусії, опоненти якої намагаються дотримуватися принципів еристики, полеміка набуває пристрасного характеру, спрямовується на те, щоб за будь-яку ціну перемогти ідейного противника, утвердити власні чи корпоративні переконання, позиції певних угруповань та шкіл, ідеологічних систем. У полеміці можуть використовуватися нетолерантні засоби, супротивники вдаються до інтриг, відкидають компроміси, що засвідчує, наприклад, полемічна література, поширена після Берестейської унії 1596 р.

Порядок дискурсу – конкретно-історичний стан дискурсивного середовища сучасної та класичної культури, є інструментом осмислення сутності та механізмів детермінації; термін постмодернізму, запроваджений М. Фуко (1970, лекція «Порядок дискурсу», прочитана у Колеж де Франс). Такий статус порядку дискурсу забезпечували настанови логоцентризму, визначальні для європейської традиції, що не припускає деструкції. Попри те, вона переживає численні кризи. Це зумовлює амбівалентне ставлення до дискурсу, розташованого в семантичному полі напруженого протистояння логофілії та логофобії. Особливо це помітно нині, коли давня динаміка лінійних структур співіснує з новітньою, нелінійною. Проте дискурс не може бути нейтральним, постійно зазнає обмежень, просіювання та контролю західноєвропейським традиційним суспільством. Будь-яка культура, на думку М. Фуко, здійснює вибір мовлення, тому не всі аспекти дискурсу «однаково відкриті», деякі з них підпадають під сувору «заборону». Основою принципового регулювання постає нарація, адже кожна соціальна група самозамикалася, навчання зобов'язувало зберігати таємницю, усвідомлювати, що говоріння та слухання не взаємозамінні. Ця тенденція існує завжди, навіть за відсутності ритуалів. Аналізуючи механізм впорядкування дискурсивних практик, М. Фуко виявляє зовнішні процедури вилучення (заборона, табу, ущільнена мережа заборон), розподіл та відкидання (дистанціювання розуму та безуму) опозиції істинного й хибного, а також внутрішні процедури обмеження потоку

дискурсивності на зразок класифікацій «упорядкування», «приборкання». М. Фуко характеризує такі форми регламентації, як принцип коментування, принцип автора, принцип дисципліни. За його спостереженням, європейська спільнота прагнула залишити для дискурсу якомога менше місця між думкою і мовленням, вбачаючи у ньому певну вставку між «говорити» і «думати», наче він міг існувати або в мисленні, або в структурах мови, втрачаючи при цьому власну реальність. Щоб цього уникнути, класична інтелектуальна традиція апелює до базового об'єкта, здатного «вдихати життя у порожнинні форми мови», до первинного досвіду, універсальної медіації, що скрізь виявляє присутність логосу, сприйнятого вже за мовлений кимсь дискурс, який застосовується як знаряддя гри письма, читання чи обміну думками.

Послання – жанр ораторської прози доби середньовіччя, у творах якого порушувалися важливі питання християнської моралі. Зазвичай посланням називають різновид епістоли, віршований твір, написаний як звернення до однієї чи багатьох осіб. Жанр був започаткований ще в античній літературі, наприклад, у «Посланні до Пізонів» Горація проаналізовані основні принципи поетичної творчості. Поширився він серед ранніх християн. За традицією давньоруської літератури, у творах цього жанру застосовуються морально-філософська або дидактична тематики, що поєднуються з оповідною, панегіричною, гумористичною, сатиричною тощо. Форму послань мали релігійні твори, наприклад, епістоли отців церкви, досвід яких продовжували киеворуські діячі. Відомі «Послання Преподобного Феодосія», «Послання Никифора, митрополита Київського, до князя Володимира, сина Всеслава, онука Ярослава» та ін.

Послідовність – характеристика логічного мислення, яка засвідчує, що судження вільне від внутрішніх суперечностей як щодо себе, так і щодо порушеного питання в один і той же час, в одному і тому ж відношенні. При цьому думки у міркуванні пов'язані так, що кожна наступна зумовлена попередньою. Послідовність сприймається як складник наративу, здатного самостійно виконувати також функцію оповіді.

Правила доведення – правила, що забезпечують виведення істинності тези з істинності аргументу. Вони вимагають ясності,

точної визначеності тези та засновку, їх тотожності. Водночас теза, яка потребує повного доведення, не повинна мати логічної суперечності із щойно висловленими судженнями з приводу порушеного питання, а доведення – не бути протиставленими. Вони також вважаються судженнями, істинність яких доведена поза тезою. Порушення цього правила зумовлює появу порочного кола.

Проблема – складне теоретичне чи практичне питання, що потребує нагального ретельного вивчення, аналізу, розв’язання. Проблема виникає за суперечливої ситуації, коли існує кілька неузгоджених позицій, що потребують створення теорії чи концепції задля адекватного їх розуміння і тлумачення. Першою відомою світовій інтелектуальній думці була проблема, виражена сократівським питанням «що таке?». Її доповнили платонівські «хто?», «де?», «коли?», «в якому разі?», «скільки?», «з якого погляду?».

Проблематика – сукупність накопичених питань, що потребують нагального дослідження та розв’язання.

Проблемна ситуація – ситуація, опанування якої пов’язане з віднаходженням і застосуванням нових знань та способів дії.

Проповідь – різновид дидактичної ораторсько-повчальної прози, яку духівник виголошує перед мирянами задля їх повчання, виведення на шлях християнських чеснот. Проповідь пов’язана з релігійними концепціями Сходу (буддизм, джайнізм, конфуціанство, зороастризм) та філософією Давньої Греції (орфіки, іонійська філософія, піфагоризм). Ці спрямування теоретико-дидактичного осмислення проблем людського буття і призначення сприяли витворенню специфічного типу проповіді, відображеному у промовах Ісаї (Старий Завіт), Заратустри (Зенд-Авеста), у буддійській літературі, своєрідних наративах Геракліта, Емпедокла. У християнстві проповідь спочатку набула викривального пафосу, запозичивши техніку інвективи в пізньоантичних моралістів (Сенека, Епікет та ін.), особливо апостолів, отців церкви та ін. (апостол Павло, Ігнатій Рогоносець, Климент, Василій Великий, Григорій Богослов, Григорій Нісський), на підставі дискурсу яких постала гомілетика. Популярною стала проповідь у перших християнських спільнотах, що виробляли настанову не на письмове, а на усне

слово, формуючи жанри притчі, промови, легенди про дива тощо. Мандрівний проповідник, виголошуючи промову, мав на меті згуртувати своїх слухачів, переконати їх в істинності Господа. Християнські ритори використовували глосолалію (здатність мовця промовляти невідомою йому мовою), профітію (пророцтво), дадаскалію (повчальна настанова). Найвищого розквіту тогочасне красномовство досягло у практиці Іоанна Златоустого. В українській літературі жанр розроблювали києворуські та барокові проповідники: митрополит Іларіон, Клим Смолятич, Купріян, Григорій Цампак священник Кирило Туровський, а також Петро Могила, Кирило Транквіліон Ставровецький, Іоанікій Галятовський, Лазар Баранович, Стефан Яворський, Феофан Прокопович та ін. Проповідь розмежовували на дидактичну та епідейктичну (урочисту). Твір мав практичне завдання, потребував майстерних навичок, уміння чітко висловлювати релігійні та громадські проблеми, застосовувати продуману композицію, гнучку стилістику, ритміку тощо.

Протилежність – поняття на позначення взаємозумовлених і водночас взаємовиключних сторін, властивостей, тенденцій, процесів. Протилежність виражена антитезою, полярністю, бінарною опозицією, протиставленням, формує поняття антонімії.

Протиставлення – логічна операція над судженням, за якої змінюється його якість, зумовлена перестановкою місцями суб'єкти і предиката. Щоб таке судження зберегло ознаки істинності, слід дотримуватися основних правил логіки, за яких, зокрема, зміну якості трактують як подвійне заперечення.

Психологічна пауза – перерва у мовленні, якою мовець наголошує на семантично поглибленому змісті.

Пропедевтичний курс – вступний курс до навчальної дисципліни.

Публічна промова – мовлення, що відкрите для всіх бажаючих його послухати; мовлення ритора.

Р

Резолюція – рішення, постанова, що приймаються на з'їздах та ін. зібраннях внаслідок обговорення певних питань.

Резюме – лаконічний виклад наукового видання (монографія, збірник, стаття, дискусія, виступ), що містить його основні положення; вважається важливим складником науково-довідкового апарату видання, часто подається іноземними мовами.

Рема – те нове, що міститься в промові, нова інформація, повідомлення раніше невідомих фактів.

Репліка – елемент діалогу, відповідь на питання, а також його остання фраза з реакцією на чуже висловлювання, пов'язана з ним тематично і за значенням. Репліка вважається ланкою діалогічного мовлення і лише разом з іншими висловами витворює смислову цілісність; коротка фраза, породжена необхідністю термінового заперечення, уточнення, підтримки тощо.

Реферат – короткий виклад у письмовому вигляді чи у формі публічного виступу змісту прочитаної книжки, наукової роботи, повідомлення про наслідки вивчення наукової проблеми; доповідь на певну тему, де висвітлюється суть проблеми на основі огляду літературних та інших джерел. Як правило, реферат має науково-інформаційне призначення. Крім вичерпного науково-інформаційного висвітлення теми, в ньому можуть бути аналіз, критика певних наукових теорій і наукових висновків.

Реферат, який виконує здобувач наукового ступеня кандидата чи доктора наук зі своєї дисертації (автореферат), охоплює основні науково-теоретичні положення дисертаційної роботи, ставить за мету залучити широке коло науковців і спеціалістів-практиків до її обговорення. Автореферат друкується тиражем не менш як 100 примірників і розсилається науковим закладом, де відбувається захист дисертації, до відповідних науково-дослідних інститутів, установ за місяць до захисту роботи.

Рецензент – автор рецензії, який аналізує наукову працю, наприклад, дисертаційне дослідження чи монографію.

Рецензія – жанр академічної риторики, що розглядає й об'єктивно поцінює наукову працю, її позитивні і негативні сторони. В рецензії оцінюється уміння автора поставити проблему, обґрунтувати її, розуміння співвідношення між реальною проблемою і рівнем її концептуальності; повнота

висвітлення літературних джерел, глибина їх аналізу, володіння методами збору, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації; самостійність роботи, оригінальність в осмисленні матеріалу; обґрунтування висновків та рекомендацій. Різновидом рецензії є відгук, анотація, авторецензія, репліка.

Рецензування – фахове оцінювання наукової праці.

Ритор – учитель або учень риторики. Риторами були Георгій із Лісій, Ісократ, Деметрій, Демосфен, Гортензій, Цицерон, автор теоретичної дванадцятитомної праці «Основи ораторського мовлення» Квінтіліан та ін. Риторами називали й викладачів риторики Києво-Могилянської колегії (академії).

Риторика – наука про способи переконання, ефективні форми впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей. Складалася з 5 частин: знаходження матеріалу, розміщення, словесне вираження (вчення про три стилі: високий, середній і низький та про три способи піднесення стилю: відбір слів, сполучень слів та стилістичних фігур), запам'ятовування та виголошення. Риторика розроблена в античності (Цицерон, Квінтіліан), розвивалася у середні віки та новий час. Особливо розвинулася в українській бароковій культурі та давній літературі, де відчутний відгомін ораторсько-повчальної прози киеворуської доби, риториці тут надавалося пріоритетне значення. У братських школах вона була обов'язковою дисципліною. Особливої ваги надавали риториці у Києво-Могилянській академії, викладачами якої було написано майже 200 підручників красномовства.

Риторичне заперечення – стилістична фігура, виражена запереченням очевидного або застереженням наявності іншої точки зору. Називається також фігурою патетики. Інколи весь твір може бути побудований на риторичному запереченні, як-от вірш «Мені однаково», що є формальною антитезою до сформульованої на початку цієї поезії думки. Риторичне заперечення може набувати форми повного ствердження, хоч у ньому і вживається частка *не*, як у вірші П. Тичини: «*Не Зевс, не Пан, не Голуб-Дух, / Лиш сонячні кларнети*».

Риторичне запитання – риторична фігура: запитання, відповідь на яке вже закладено в самому питанні, або воно не потребує відповіді на відміну від звичайного.

Риторичне звертання – риторична фігура, прийом звертання в якій вжитий умовно для надання мовленню необхідної інтонації – урочистої, патетичної, інтимної, іронічної, саркастичної тощо. Риторичне звертання не потребує відповіді; виявляє не тільки власне звертання, а й реакцію, ставлення мовця до ситуації спілкування, предмета, ідей мовця тощо.

Риторичне порівняння – риторична фігура, в якій мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими для інших предметів чи осіб.

Риторичний вигук – це особливо емоційне ствердження або заперечення, констатація факту або думки, що супроводжується окличною інтонацією.

Розвідка – стисло викладене наукове дослідження певного питання, здебільшого аргументована, опублікована у періодичному виданні стаття, базована на маловідомих чи невідомих матеріалах і фактах, що становлять інтерес для науковців.

Рукопис – текст твору, написаний чи надрукований автором власноруч.

С

Сарказм – в'їдлива, викривальна, дошкульна насмішка, сповнена презирства; є одним із важливих стилістичних засобів сатири, почасти гумору. Вважається різновидом комічного, гострою емоційною оцінкою явищ без підтексту, чим відрізняється від близької за значенням іронії. У псевдоаристотелівській «Риторичі до Олександра» виокремлено чотири різновиди сарказму (дотеп, жарт, кпини, знущання). До сарказму часто вдавався Т. Шевченко, наприклад, у вірші «Якби то ти, Богдане п'яний...», де Б. Хмельницькому не пробачено підписання Переяславського договору.

Силогізм – дедуктивний умовивід, що складається з трьох суджень, у першому з яких міститься загальне правило (великий засновок), у другому наведений конкретний випадок (малий засновок), у третьому сформульований логічний наслідок. Прикладом силогізму може бути міркування радника Славейкова з гумористичної повісті «Про дипломатів та людей» болгарської

письменниці Росиці Ташевої, який мав купити оригінальний подарунок для пана Посла: *«Кожен хлопець мріє про такий ніжик-комбайн...пан посол хлопець. Отже, він також мріє про такий ніжик-комбайн».*

Синекдоха – троп, засіб увиразнення мовлення, різновид метонімії. Синекдоха заснована на кількісному зіставленні предметів, речей чи явищ (вживання однини у значенні множини, і навпаки, визначеного числа замість невизначеного, видового поняття замість родового тощо). Ціле в синекдосі представлене через виокремлену частину, менше – через більше, певне велике число – замість невизначеної кількості, одиниця – замість множини: хліб – харчові продукти, літо – рік, багнет – піхотинець, язик – полонений, руки – робоча сила тощо.

Синтез – метод логічного мислення, спрямований на досягнення предмета дослідження в цілісності, єдності, взаємозв'язку його частин.

Синтетичне судження – тип судження, в якому предикат постає загальним поняттям, приєднаним до суб'єкта як ціле до цілого без уваги до деталей. Його істинність чи хибність не виявляється на підставі правил даної системи, залежить від досвіду, тому вимагає звернення до фактів. Наприклад, у рядку з «Сонета» польського поета А. Лянге *«Хто бачить – той мудрець. Людська ж юрба – сліпці»* стверджено, що той, хто бачить сутність речі, – мудрий, на відміну від натовпу, погляд якого ковзає поверхнею явищ, хоча «мудрість» не належить до значення поняття «бачення».

Система – правильне розташування частин цілого, сукупність правил для продуманого розташування таких частин, спосіб облаштування чого-небудь.

Слово – жанр візантійської і слов'янської літератури, що належить до ораторсько-повчальної прози, заснованої в період середньовіччя. У ньому переосмислено епідейктичну (урочисту) традицію античної доби, досвід сирійської поезії (мемри, тобто проповіді) II–III ст.. Його твори характеризуються сталою архітектонікою: вступ, основна частина, доведення і фінальний славень, іноді з молитвою до Бога. Слово запроваджували представники каподекійської школи й красномовці, наприклад, Василій Великий, Іоанн Золотоустий. Передусім то були

богословські промови чи проповіді отців церкви на основі Св. Письма, агіографії, об'єднані у збірки та антології. Класичним прикладом вважаються «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона, «Слова» Кирила Туровського.

Сократичний діалог – специфіка мовлення між двома опонентами, коли один із них у пошуках істини перебирає на себе провідну роль, застосовуючи різні риторичні прийоми, зокрема іронічний «прийом повитухи» (маєвтика), іноді порушує принцип еристики. Сократичний діалог увібрав у себе досвід давньогрецького філософа Сократа, а також народних карнавальних традицій, він видається своєрідною інтелектуальною грою зі зміщеними семантичними полями, масками, ефектом упізнавання, власне сократичною іронією тощо. Важливими при цьому вважаються настанови син креси (зіставлення різних поглядів) та анакрузи (провокування інших на спілкування). Майстерність оперування сократичним діалогом продемонстрував Григорій Сковорода. Поняття «*сократичний діалог*», обґрунтоване М. Бахтіним.

Софізм – зумисна побудова умовиводу, що ґрунтується на двозначності понять, на висмикуванні окремих сторін явища, що розглядається. Випадкова, неупереджена логічна помилка – паралогізм.

Софіст – оратор, промовець, що використовує софістику, не прагне до досягнення істини.

Софісти – у Давній Греції – винахідлива людина. Спочатку софістами називали сім легендарних мудреців, склад яких змінювався, але постійними серед них були Фалес, Соломон, Пісістрат (VI ст. н. е.). З другої половини V ст. до н.е. так називали платних вчителів філософії та мистецтва, засновників раціоналістичного скептицизму, апологетів антропоморфізму, які вважали, що «людина – мірило всіх речей»: Протагора, Георгія, Гіппія, Продіка. Вони прагнули навчити мислити і говорити, використовуючи набутки риторики, досліджували закони мислення, лінгвістики, логіки, стилістики, перетворили аттичне наріччя на загальногрецьке, витиснувши іонійське. У II–V ст. софістами називали спеціально навчених ораторів, орієнтованих на давньогрецьке красномовство, зокрема на традицію аттикізму та азіанізму, на досвід Діона Христіона, авторів та поширювачів

публічних промов – декламацій. Аристотель цінував гострі сатирично-педагогічні вистави античних мудреців. Особливо популярними були твори представників другої софістики, пов'язаної з еллінським відродженням. Завдяки вмілому використанню тропів та риторичних фігур софісти вважалися майстрами мовлення. Вони зазвичай формулювали хибний умовивід, подібний до істинного. А відтак хибні висновки вживалися як істинні, а висновок робився із порушенням правил умовиводу. Нині софістами називають тих, хто зловживає такими прийомами у своїх міркуваннях, схильний до заплутаних тверджень, до формально правильних умовиводів з метою маніпулювання свідомістю людей.

Софістика – роздум, в основі якого упереджене порушення законів логіки (застосування софізмів).

Спостереження – початковий етап аналітичного дослідження, який полягає у фіксуванні предметів і явищ довкілля та внутрішнього життя науковця.

Спростування – доведення хибності чи сумнівності положення, яке може бути спрямоване проти тези, аргументів або форми обґрунтування. До основних способів спростування належить оперування очевидними фактами, доведення істинності нової тези, яка видається протилежною або суперечливою наявній, доведення хибності наслідків, зумовлених хибною тезою, встановлення хибності аргументів, що наводяться для підтвердження тези, доведення відсутності зв'язку між нею та аргументами.

Становлення – етап розвитку явища, яке ще не набула завершеної форми. Виокремлення цього етапу дає змогу усвідомити генетичний зв'язок утворення із традицією, виявити суперечки між минулим і сьогоденням.

Стаття – жанр академічної риторики, науковий твір невеликого обсягу, опублікований на сторінках наукової періодики або неперіодичного наукового видання, що висвітлює актуальну наукову тему.

Стереотип (від гр. *відбиток, зразок*) – трафарет, тривіальна, банальна художня форма, що повторюється автоматично, шаблонно. В. Ліппан вбачав у стереотипі «образи дійсності у наших головах, що складають різновид перцепції, нав'язують

певний характер чуттєвим враженням до того моменту, як вони досягнуть інтелекту».

Стиль – спосіб викладу думки оратором, мовцем, організація мовлення; сукупність основних відмінних особливостей в манерах, прийомах, логіці оратора під час його виступу.

Стратегічний закон – це система побудови програми впливу на конкретну аудиторію.

Ступеневий спосіб викладу – виклад певного наративу або міркувань, якому властиві продумана почерговість епізодів і послідовність питань, що поступово розкривають проблематику теми без повернення до вже доведеного. У ступеневому способі викладу доцільно використовувати як принцип дедукції, так і індукції. Ступеневий спосіб викладу був найпоширенішим у класичній риториці.

Сугестія – навіювання оратором слухачеві своєї думки і власних переживань. Поняття «сугестія» найпоширеніше в психології, вживається на позначення прямого (імперативного) чи опосередкованого впливу на душевну сферу людини, зумовленого потребою програмування її поведінки, виконання навіяного їй змісту. При цьому застосовують спеціальні приховані словесні формули, що немовби мимохідь вводяться у свідомість сугерента, стають чинниками активного впливу на його поведінку. Аристотель наголошував на великій силі навіювання, що викликає ефект катарсису у слухачів.

Суспензія – затримка у певний момент промови з метою посилення уваги слухачів. Як стилістичний прийом призначений для представлення додаткової інформації або запровадження елементів на зразок ліричного відступу.

Суспенсія – (від лат. *відволікання*) – риторичний прийом, який використовують у наративах для відволікання уваги реципієнта від головних подій. Переключення на моменти, несподіваність який викликає зацікавлення.

Схематизм – спрощений виклад питання, неглибокий зміст ораторського виступу.

Схоластика – середньовічна система навчання, яка схематизувала внутрішній світ людини, характеризувалася умоглядністю, догматизмом, настановами на заучування текстів Св. Письма, вивчення латини, давньогрецької і

церковнослов'янської мов. Виокремлюють ранню схоластику, пов'язану з неоплатонізмом (VIII–XII ст.), та пізню, зорієнтовану на аристотелізм (XIII–XIV ст.). Схоластика сприяла поглибленню логіко-гносеологічної й етичної проблематики, деталізувала принципи риторики і поетики, вона передбачала навчальні цикли тривіуму і квадвіуму. Така система навчання спонукала до реформації, заснування університетів, поширення, зокрема в Україні, братських шкіл.

Т

Теза – твердження, яке оратор, ритор, промовець повинен довести, захистити чи заперечити; теза повинна бути сформульована точно і зрозуміло без двозначностей, не змінювати форми упродовж усього доведення.

Тези – стислий опис основних положень плану промови в дещо розгорнутому вигляді; підсумок естетичних, моральних міркувань автора, ідеологічний конспект тексту.

Текст – структурно цілісна та семантично завершена авторська праця, що становить зв'язну послідовність знаків, повне лінійне висловлювання; повідомлення, документи, відтворені на письмі або поліграфічним способом. Визначальною ознакою тексту вважають стабільність. Внутрішня ознака тексту сформована зв'язками та відношеннями між реченнями, що утворюють його, системою одиниць, проміжних між ним та реченням (від надфразної єдності до просторових частин із характерною композиційно-функціональною ознакою).

Тема – проблема, що покладена в основу виступу промовця; основна предметна сфера роздумів автора, органічно зв'язана з проблемою, яка з неї постає і потребує осмислення.

Тематичний огляд – огляд книг, періодичних видань, альманахів, творів певного жанру тощо, присвячених певній темі. Тематичний огляд формують, уникаючи констатації, переказу, подаючи літературно-критичний аналіз, узагальнення, рекомендації.

Темп мовлення – час звучання, різновид тривалості мовних відтинків, вимірюваних кількістю звуків, виголошених за одиницю часу, пауз між ними. Темп мовлення пов'язаний із різними формами мовлення, з індивідуальними особливостями

мовця, його психофізичним станом; поруч з інтонацією, мелодикою, інтенсивністю вважається семантично вагомим складником мовлення. Спокійному настрою окремої фрази або слова відповідає повільний темп, зворушеному – жвавий, обуреному – карбування слів.

Теорія (з гр. *розгляд, дослідження*) – логічне узагальнення певного досвіду, система наукових знань про певну сукупність суб'єктів, яка описує, пояснює, передбачає явища певної предметної галузі, вважається найдосконалішою формою наукового осягнення дійсності; в риториці – логічне узагальнення досвіду видатних риторів та ораторів, закономірності ораторської діяльності, принципи підготовки оратора до виступу, система пізнання правил підготовки оратора.

Термін – слово, що дає точне визначення поняття чи явища; у древній міфології – бог, що стереже кордони, шанувався в народі у вигляді каменю, що позначає межу.

Тирана – частина промови, довга фраза, виголошена піднесеним тоном, яскрава репліка, місце у виступі, яке справило особливе враження на слухачів і запам'яталося.

Тост – невеличкий за обсягом твір, часто експромт, виголошуваний під час святкових подій, родинних урочистостей, в якому висловлюються певні побажання, адресовані конкретним особам (іноді інституціям, містам, селам, країнам). Може набувати ознак панегірика, мати як прозову, так і віршову форми. Зверталися до цього жанру також поети (наприклад, М. Вороний).

Трактат – науково-теоретична праця, в якій аналізується, конкретизується складна проблема, всебічно аргументується нова концепція автора. Трактати були поширені в період класицизму і Просвітництва. За строгою послідовністю викладу думок, способом їх доведення трактат протилежний есе. Класичним зразком трактату може бути «Аналіз краси» (1753) англійського художника В. Хогарта. В Україні до трактатів зараховують праці викладачів Києво-Могилянської академії. Найвідомішим з них був «Тренос» Мелетія Смотрицького, праці Іоанікія Галятовського та ін. Високого рівня трактат сягнув у творчості Григорія Сковороди («Начальна дверь ко християнському добронравію», написаний в діалогічній формі). Трактатом

називають працю Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» (1898). Нині це поняття замінено словом монографія.

Трафарет – механічне використання промовцем одних і тих самих топосів, що втратили свою естетичну свіжість, набули схематизованого, клішованого вигляду.

Три стилі – рівні літературної мови, обґрунтовані у поетиках та риторичці. Основу учення про стилі заклав грек Діонісій Галікарнаський, який у листі до Помпея окреслював два стилі (простий і піднесений), а в трактаті «Про розташування стилів» виокремив строгий, гладенький, середній стилі. Ритор Деметрій («Про стиль») налічував їх чотири: величний, шляхетний, простий і потужний. Римський ритор Квінтіліан визначав три стилі (високий, середній, низький). Його класифікацію поглибили французькі мовознавці межі XVII–XVIII ст.. (Н. Фаре, Ж. Шаплен), підтримали класицисти, зокрема російські: В. Тредіаковський, О. Сумароков, М. Ломоносов. У Києво-Могилянській академії культивувався «високий» стиль «словенороською» мовою, засвідчений творами Івана Максимовича, Стефана Яворського, Гаврила Бужинського, Феофана Прокоповича, Григорія Грабянки, Варлама Лашевського, Георгія Кониського, Григорія Сковороди та ін. Три стилі стосувалися не лінгвістичного, а риторичного аспекту, розмежовуючи застосування риторичних фігур та тропів у відповідних жанрах. За доби класицизму високий стиль рекомендували застосовувати в одах, героїчних поемах, трагедіях, ораторських промовах, середній – у листуванні, сатирах, еклогах, елегіях, низький – у комедіях, епіграмах, що мало дидактичну мету. Так, Феофан Прокопович («Про риторичне мистецтво», 1706 р.) зазначав, що «уся відмінність обробки і значення особливо залежить від тієї справи, про яку йдеться, і від особи, до якої пишуть; бо якщо пишеш до товариша, рівного за положенням, або нижчого, про справу малого значення, то стиль має бути найнижчим і найпростішим; якщо пишеш до пристойнішого, то надай листові більш блискучого стилю. Якщо ж пишеш дуже про щось важливе, то значення справи вимагає більш високого стилю висловлювання». У сучасній стилістиці теза про три стилі модифікувалася у вчення

про функціональні стилі мови, в літературознавстві стала частиною історії науки.

Троп – у поезії і стилістиці – незвичне, семантично двопланове слово або словосполучення, вжите у переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації внутрішньої форми. Троп сформувався у процесі занепаду міфічного світосприйняття, релікти якого збереглися у фольклорі, є наслідком виокремлення у слові прямого та переносного значення. Вважається риторичним та літературним прийомом.

У

Умовисновок, або умовивід – форма теоретичного мислення. Логічна дія, яка з одного чи кількох засновків виводить зумовлене ними нове судження. Умовисновок дає опосередковане, узагальнене уявлення про дійсність та її відображення у свідомості людини, встановлює способи відмежування правильних міркувань від неправильних, сприяє усуненню логічних помилок. Умовою правильності доведення вважається істинність не лише початкових суджень, а й кожного умовисновку, що входить до його складу. Розрізняють умовисновки безпосередні (висновок впливає з одного засновку) та опосередковані (висновки зумовлені проміжними ланками). Використовується й умовисновок за аналогією, коли за допомогою прийомів індукції та дедукції на підставі схожості та відмінності двох об'єктів і за однаковими домінуючими характеристиками виводиться висновок за іншими ознаками. Розрізняються також умовисновки за категоричним та умовним силогізмом, за гіпотетичністю тощо.

Умовне судження – тип судження, яке визначає, що одна подія є умовою іншої, предикат у ньому поєднано з суб'єктом за допомогою парного сполучника (якщо..., то).

Умовчання, або апосіопеза – стилістична фігура, що фіксує незакінчену, обірвану думку, містить натяк на особливу ситуацію, недовимовленість, яка потребує делікатності, неординарного розв'язання. Умовчання вживається тоді, коли витворюється інтимна атмосфера спілкування:

Будь мені, як тая біла дама,

*Що по замку в тиху північ йде,
Будь мені, неначе скарб Сезама,
Ключ пропав... Ніхто не віднайде. (Б. Лепкий).*

Універсалії – всеохопні системи, трансцендентні істини, що вважаються природними, очевидними, підлягають логічному обґрунтуванню. Водночас ідеться про загальні поняття, що стосуються проблеми співвідношення загального та особливого, абстрактного і конкретного, буття і мислення, взаємозв'язку денотата з десигнатом, природи імені, онтологічного статусу ідеального конструкту тощо. Культурні універсалії об'єктного та суб'єктного характеру охоплюють значне коло понять (Бог, людина, родина, доля, любов, щастя, справедливість, нація, світ, Істина, Діяльність тощо); поряд із чуттєвим досвідом відіграють важливу роль у житті людини, позначаються на системах мистецтва загалом.

Уява – властивість свідомості людини творчо переробляти попередні враження та сприйняття, створювати нові картини, не бачені раніше чуттєві та мисленнєві образи.

Ф

Факт – справжнє, не вигадане явище чи подія. Факт може бути категорією теоретичного пізнання, ідеальним образом, продуктом свідомості, стаючи необхідною передумовою наукового пізнання.

Фальсифікація – зумисне викривлення, свідомо деформація фактів, явищ дійсності. Зазвичай фальсифікація дискредитує цінності культури, для її викриття та встановлення істини необхідні значні зусилля.

Феноменологія – філософська течія ХХ ст., в основу якої покладено дескриптивний метод, за допомогою якого феномен розглядається поза контекстом на підставі його іманентної сутності. Феноменологія, будучи близькою до екзистенціалізму, охоплювала етику, естетику, психологію, соціологію, літературознавство, юриспруденцію, ставши «універсальною» завдяки дослідженням М. Гайдеггера, М. Шелера, Р. Інгардена та ін.

РОЗДІЛ VII. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Академічна риторика : навчально-методичний посібник / Автор. колектив : Наталія Сивачук, Олександр Санівський, Оксана Циганок. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2022. 376 с.
2. Кацавець Р. С. Ораторське мистецтво : підручник. Вид. 3-тє, доп. Алерта, 2021. 250с.
3. Костусяк Н. М. Академічна риторика : навч. посібник. Луцьк : Надстир'я, 2021. 127 с.
4. Мацько О. М. Практична риторика : навч. посібник / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київський університет, 2019. 239 с.
5. Теслюк В. М. Основи красномовства. Київ : Ліра, 2021. 282 с.
6. Шинкарук В. Д., Теслюк В. М. Основи риторики : Навч. посібн. Київ : Ліра-К, 2021. 320 с.

Допоміжна

1. Андерсон Кріс. Успішні виступи на TED. Рецепти найкращих спікерів / пер. Олександра Асташова. Київ : Наш Формат, 2016. 256 с.
2. Борг Д. Мистецтво говорити. Таємниці ефективного спілкування / пер. з англ. Н. Лазаревич. Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2019. 304 с.
3. Кавера Н. В. Практикум з риторики. Київ : Кондор, 2015. 177 с.
4. Куньч З., Городиловська Г., Шмілик І. Риторика. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. 496 с.
5. Кушнір Р. Великий оратор. Дрогобич, 2013. 256 с.
6. Навчально-методичний посібник «Storytelling (Історії, які навчають) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://vseosvita.ua/library/navcalno-metodicnij-posibnik-storytelling-istorii-aki-navcaut-205089.html>

7. Нищета В. Риторика. Київ : Центр навчальної літератури, 2021. 220с.

8. Онуфрієнко Г. Риторика. Київ : ЦУЛ, 2019. 625 с.

9. Педагогічна риторика // Уклад. Н. В. Дудник. Умань: ПП Жовтий О. О., 2011. 164 с.

10. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика // Кол. авт.: О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна. Київ : КНТ, 2016. 257 с.

11. Психологія спілкування : навчальний посібник / Л. Г. Кайдалова, Л. В. Пляка, Н. В. Альохіна, В. С. Шаповалова. Харків : НФаУ, 2018. 140 с.

12. Риторика : навч. посібн. (упор. Т. К. Ісаєнко, А. В. Лисенко). Полтава : ПолтНТУ, 2019. 247с.

13. Степура А. WOW виступ по-українськи. Ноу-хау сучасного оратора. Львів : Моноліт-Віт, 2021. 304 с.

14. Харизма лідера / Радислав Гандапас ; Пер. з рос. А. Стояновська. Дніпро : Моноліт, 2018. 296 с.

14. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова»: офіц. сайт. URL: <http://www.ukrbook.net>.

2. Електронна бібліотека україномовної літератури ЧТИВО. URL: <http://chtyvo.org.ua>

3. Mova.info: про українську мову, лінгвістику і не тільки: www.mova.info

4. Нова мова: проект розвитку української мови: www.novamova.com.ua

5. Український правопис: www.pravopys.net

6. Словники он-лайн: www.rozum.org.ua

7. <http://www.library.kr.ua/libworld/elib>. html Бібліотеки в Інтернет

8. <http://www.nbuv.gov.ua/> Національна бібліотека України ім. Вернадського

9. <http://www.nbuv.gov.ua/libdoc/> Комп'ютерні технології в бібліотеці (Київ)

10. <http://www.nbuv.gov.ua/eb/tp.html> Електронний фонд науковий публікацій (Київ)
11. <http://www.utoronto.cf/elul/> Електронна бібліотека української літератури (Канада)
12. <http://www.library.edu-ua.net/> Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (Київ)
13. <http://www.gntb.n-t/org/> Державна науково-технічна бібліотека України (Київ)
14. <http://www.4uth.gov.ua/> Державна бібліотека України для юнацтва (Київ)